

TEMPEVÖLGY

KULTÚRA - MŰVÉSZET - TUDOMÁNY

2010. JÚNIUS

Tartalom

Lélektől lélekkig

SZTANÓ LÁSZLÓ 5

Személyes olvasónapló Németh László egynéhány önéletrajzi írásáról

Szavak halála

Versek

NAGY ATTILA 11

La Cerbaia

A régi utcán

La perle de Genève

Cantus

Donkihot

A Hamvas asztaltársaság tíz éve

SZŐCS GÉZA 15

Egy évfordulóra

SAVA BABIČ 17

Ante, az erdész

BEREMÉNYI GÉZA 18

Füredi beszéd a fánál

HAMVAS BÉLA 21

Fák / A győző

Szépirodalom

KABDEBÓ TAMÁS 23

Anna élete

DONCSEV TOSO 26

Májusi ravatal

Életünket díszítő virágok

MÁTYUS ALIZ 29

Madársziget

Múlt századi irodalom

BAKÓ ENDRE 31

A Holnap mellékszereplői egy évszázad távlatából

FLEISZ KATALIN 37

Ál-Petőfi: egy méltatlanul elfeledett Krúdy-regény

BÍRÓ ADRIÁN 43

Homoszexuális utalások a Timár Virgil fiá-ban

KELECSÉNYI LÁSZLÓ 48

Engedd hozzánk a szavaidat! Ottlik Géza ötven szava

Száz év Mikszáth

SOLYMÁR JÓZSEF 53

Mikszáthról, Krúdyról és még anekdotákról

PÉLINÉ BÁN ÉVA 57

Az én Mikszáth-élményem

SUHAI PÁL 60

Néhány szó Mikszáthról s Mikszáth ürügyén

V. RAISZ RÓZSA 62

Az irónia alakzata a Mikszáth-prózában

DUSÍK ANIKÓ	67
A Mikszáth-recepció néhány kérdése	
MIKSZÁTH KÁLMÁN	75
A leghíresebb magyar fürdő	
Fehérvárra menet	
BAKONYI ISTVÁN	79
Kölcsey	
Versek	
BÚZÁS HUBA	85
... és az utolsó dal	
Amerre a szél fúj	
MOLNÁR ZSOLT	88
Hét felütés	
TUNGLI KLÁRA	89
Tiltott képrészlet	
Könyvek titkai	
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ	91
„Miért e lom?”	
Európa itt van	
TVERDOTA GYÖRGY	97
Párizsban, Nyéki Lajossal	
Kiállítás előtt	
KÖPÖCZI RÓZSA	101
A grafikus Szőnyi	
SZÁLE LÁSZLÓ	105
De hisz lehet talán még...	
PAPP ANDRÁS	108
Fecsegő szelencék	
Könyvheti könyv	
KELLEI GYÖRGY	111
A szemlélődő író évtizedei	
A GRAFIKUS SZŐNYI	115
A képek jegyzéke	

SZÁMUNK MUNKATÁRSAI:

Babič, Sava író, műfordító Belgrád • Bakonyi István irodalomtörténész, kritikus, Székesfehérvár • Bakó Endre irodalomtörténész, Debrecen • Bereményi Géza író, Bp. • Bíró Adrián középiskolai tanár, Felsőpaty • Búzás Huba költő, Veszprém • Doncsev Toso író, költő, műfordító, Bp. • Dusík Anikó irodalomtörténész, Pozsony • Fleisz Katalin doktorandusz, Debrecen • Hamvas Béla (1897-1968) • Kabdebó Tamás író, (Írország) • Kelecsényi László író, Bp. • Kellei György író, Balatonfüred • Kovács József László irodalomtörténész, Budaörs • Köpöczi Rózsa művészettörténész, Zebegény • Mátyus Aliz író, szociográfus, Pápa-Bp. • Mikszáth Kálmán (1847-1910) • Molnár Zsolt költő, Szentendre • Nagy Attila költő, Marosvásárhely • Papp András író, Debrecen • Péliné Bán Éva irodalomtörténész, Szentendre • V. Raisz Rózsa nyelvész, Eger-Bp. • Suhai Pál író, Bp. • Solymár József író, Solymár • Szöcs Géza költő, Bp. • Szále László író, Bp. • Szőnyi István (1894-1960) • Sztanó László költő, Debrecen • Tungli Klára költő, Bp. • Tverdota György irodalomtörténész, Bp.

SZEMÉLYES OLVASÓNAPLÓ NÉMETH LÁSZLÓ EGYNÉHÁNY ÖNÉLETRAJZI ÍRÁSÁRÓL

Bizonyára pusztán véletlen, hogy aznap olvastam a Tempevölgy 3. számában (2009. szeptember) Németh László lányainak néhány gondolatát apjukról, amikor belekezdtem, s jócskán előre is haladtam az írónak éppen lányairól írott esszéfüzérében. A Lányaim a Kísérletező ember címet viselő esszéciklus része, de korábban külön kötetben is megjelent. Az útra, Balatonfüredre ezt a karcsú könyvet vittem magammal, mit sem tudva arról, hogy ott az említett cikk fog a kezem ügyébe kerülni.

Mégsem hiszem, hogy ez az egybeesés vettetné velem papírra a következő gondolatokat. Már hónapok óta, ha éppen nem kötött munkán vagy magam vállalta kordnok között futtatom gondolataimat, Németh László ritmusára jár az eszem. Pontosabban az úgynevezett önéletrajzi jellegű művei verik a taktust. Idei rosszkedvem mélypontján épp jókor jött segítségemre az önmagáról író gondolkodó, sokkal inkább, mint a dráma-, regény- vagy esszéíró Németh László tehette volna. E hármas íróról, s a belőlük összekovácsolódó egyről már írtak sokszor; az életrajz – mint általában a nagy írók, művészek, gondolkodók esetében – inkább csak háttér, melyből a mű, a művek erednek, esetleg magyarázódnak, ha azok nem lennének, az életrajz sem volna oly érdekes (Hacsak az életük maga is nem megy műalkotászámba, Németh esetében nem.). Mégis, most hagyjuk el a műveket, én is szinte feledtem őket, míg létrehozójukat, az embert olvastam.

Leírom kerek perec: naplófeljegyzéseit, bensőségeibb leveleit, lányairól, sőt még magas vérnyomásáról szóló feljegyzéseit olvasva is számtalanszor ujjongott fel bennem a felismerés: mintha én írnám. Pedig nekem fiam van s egyetlen lányom, s nincsen harmadik, negyedik, akiknek gyásza nehezede rám, vérnyomásom ez idáig normális, és általában véve is teljesen más külső körülmények között élek – ez mind nem alábecsülendő tényező. De talán a lényeg sem, az olvasásnak, a dialógusnak azon a szintjén, melyen a meglepetéshullámok táncoltatnak.

Félreértés ne essék: nem akarom Németh Lászlóhoz hasonlítani magam. Nem álszerénységből, hanem mert az egyenletnek csak saját magam számára lehetek egyaránt lényeges oldala. Ami ebből tanulság lehet

jövendőbeli, tovább- és újraolvasóinak, Németh László hatása így, magáról s a magán átszűrt világról író, szavában rögződött emberként. E hatásnak a lényegét éppen ebben érzem: asszimilálom őt, mintha vizet innék, ismerősként, létezésemhez természetből fogva tartozóként, szinte észrevétlenül. Nem kólint fejbe a gondtalan mindenhatóság illúziójával, mint a bor, nem frissít, mint a jeges limonádé, még csak nem is kecsgetet gyógyulással, mint a keserű orvosságok (melyeket különben is ma már ízesíteni szoktak) – csak éppen nem halok szomjan. Ha okát kellene adnom az előbb említett mámorféleségnek, azt mondanám: fel-felvillan bennem az érzés, mennyire szomjas tudok lenni.

Azt mondani: Németh László mérce, írásaiban megnyilvánuló, legbensőbb emberségében is, közhelynek hangzanék, ha így lenni mércének nem tartozna a legkülönb dolgok közé. De azok közé tartozik. Nem fölényként telepszik rám, hanem belülről, lelki csontozatom részeként támaszt. Nem fölemel magához, se le nem hajol hozzám, csak társamul szegődik. Ezzel és eközben kimondatlanul is tudtomra adja, ő sem jár a tökéletesség légritka szféráiban, éppen azt mutatván, a legmélyebb röptű időimben is, hogy érdemes törekednem. Erre a tökély majdnem képmása, a magasrendűség megtestesülése – s még nem is az önjelölt vagy kikiáltott „legjobbakra” gondolok – nem lehet képes. Nagyon sokat tanulhat abból az ember, felrázó, magamból kilendítő olvasmányként számon is tartok néhány ilyen tollforgatót. De ők minden példamutatásukkal együtt a tisztelet, a csodálat, a rajongás, a döbbenet mellett, vagy talán éppen azoktól elválaszthatatlanul, önkéntelen ellenállást, dacot is szítanak az emberben, ha már úgyis utolérhetetlenek, de legalábbis még csak hasonlítaniuk sem sikerülhet hozzájuk.

A Németh Lászlóéhoz hasonló mérceemberséget eddig csak élő kapcsolatokban tapasztaltam. Egy-két ember ha van a ma is élők között, akikhez elmehetek érte. Szüleimhez le, a templom kriptájába nem szoktam járni. Minek is mennék, eljönnek ők hozzám hetente, sőt anélkül, hogy észrevenném, minden nap. Apám az övétől bármennyire is különböző apaságomban; anyám újabban még testi valójában is: mintha kétéves korában készült fényképe kelne életre, ha kislányomat látom. Németh Lászlót nem ismerhettem személyesen. Apáméknak a negyvenes évek elején az övéktől néhány teleknyi távolságra volt nyári házacskájuk a Bocskay kertben, apám nem sokkal volt idősebb a három Németh lánynál. Mindez azonban számomra csupán családi hagyomány, az ismeretség csak íráson keresztül lehetséges.

Mégsem egyszerű könyvkapcsolat ez; számtalan élő emberrel holtabb a kapcsolat, néha szándékom ellenére is, mintha könyvből olvasnánk egymást. Ellenben az övéhez mintha nagyon közel álló növényfaj példánya volnék. A klíma már változott azóta, de a talaj még ugyanaz a kietlen magyar televény. Tűnődhetem, lesz-e valami hozzá hasonló a növésemben. (Ha mégsem, az azt jelentené, csapnivaló lélekbölgény vagyok.)

De ha, minden sejtett lelki rokonságot félretéve, csupán bensőségességét nézem is! Le nem írnék vele kapcsolatban olyan szavakat hogy 'vallomás', 'kitárulkozás', hát még olyat, hogy 'tépelődés'! Ezek a többség, a magukat mítoszba fonó, rosszabb esetben csak magukban tetszelgő vagy közönségüknek vetkező önéletrajzok büszkeségei. Pedig mennyit, milyen gonddal ír magáról Németh, még ha utólag kiadott leveleit nem is számítjuk! Hányszor vet számot magával, bíbelődik művei szellemi rendszertanával, elhivatottságának természetrajzával, kísérletezik saját múltjának s jelenének értelmezésével. Ám mindebben egyetlen pillanatig sem érzek semmi pózt, semmi önmotogatót, semmi kényszeres mesterkéeltséget. Kevesen tudnak így, ráadásul mennyiségileg s mélységben is ennyit írni magukról.

S kíméletlensége magával és másokkal szemben! Főleg szerettei esetében megkapó. Könyvek lapjairól ritkán fénylik ennyire, kimondatlanul is, hogy a valódi szeretet nem láb elé veti magát, hanem, ha úgy adódik, kézen fogva vonszol magával. Nincs ebben semmi „héja-nász az avaron” – ami pedig oly divatos manapság –, erről viszont nyíltan tanúskodik az író. Lapozd fel negyvenéves házassági évfordulójára írt sorait! Vagy olvasd, amit lányairól mond! Szeretete a természettudósé, aki a dolgok látásában, vizsgálatuk módszerében maga is volt, s a természettudós jobban szereti a pillangót, a csillagokat, az északi fényt, mint egy költő. A költő, kinek pedig költőibbek a pillangói, a csillagai és északi fénye, a róluk írt verseit szereti igazán. És lányai s hazája iránt a pedagógusé is e szeretet, ez Németh másik deklarált elhivatottsága. Gyerekeiről azóta talán csak Varga Domokos írt ilyenfajta beleérzéssel és elkötelezettséggel, hazájukról sem sokan. De ezek már egy Németh Lászlóról íródo esszének kötelező témái, hagyjuk hát őket.

Ám szeretete leginkább gyöngédség formájában nyilatkozik meg. Nem is forma ez, a szavak, a gondolatok mögül sugárzik, mint például amikor lányairól ír. Azokat az írásait idézem, melyek a nyelvbe való bekéredzkedésükről szólnak, azért is, mert nemcsak újdonsült lányos apaként és íróemberként érintenek, de eredeti foglalkozásom, a nyelvészet révén, ha lehet, még inkább

rokonaimnak kellene lenniük. S valóban, hihetetlen, hogy Némethnek ebben is milyen telibe találó megérzései vannak (vagy micsoda felkészültsége!); elég fellapozni a gyermeknyelv kutatóinak évtizedekkel később írt tanulmányait! De ami mégiscsak a leginkább megragad, amint ezeket az adatközléseket, értelmezéseket, nyelvi környezettanulmányokat és tűnődéseket személyességével kibéleli. Olyanok lesznek ettől, mint a suba: kívülről stílus- és gondolatbéli művességüket csodálhatni, beléjük bújva érezni, mennyire melegeknek.

Mínderre azt lehetne mondani: az egész valami távoli, véletlen összhang e sorok írója s Németh egyes írásai között, rosszabb esetben képzelgés műve csupán. Ez utóbbi lehetőségről nincs mit mondanom: az ilyesfajta élmények nem tartoznak a köznapi józansággal szondázható jelenségek közé, tehát az esetleges vádat sem fejtem lehajtva el nem fogadhatom, sem vissza nem utasíthatom. Annyira különleges embernek viszont nem tartom magam, hogy valami egyszeri, megismételhetetlen egyberezgés kapcsoljon Németh Lászlóhoz (hacsak nem ködösítjük e fogalmat minden író-olvasó találkozás egyszeriségévé). Ha már mindenáron a különlegesre vándászunk, az Németh László, bár ez is azon jelzők egyike, melyeket, azt hiszem, nemigen szeretett volna magán bélyegként viselni.

IRODALOM:

Lányaim, Magvető, 1962, később a Medve utcai polgári, az Óraadók királysága, a Gályapadból laboratórium és a Levelek a hipertóniáról c. írásokkal együtt a Kísérletező ember c. kötetben, Magvető-Szépirodalmi, 1973

Homályból homályba, Magvető-Szépirodalmi, 1977

Utolsó széttékintés, Magvető-Szépirodalmi, 1980, e két utóbbiból összegyűjtve és újabb szövegekkel kiegészítve: Naplók, Tiszatáj Könyvek, 2006

Levelek Magdához, TIT Komárom Megyei Szervezete, Új Forrás Szerkesztősége, Tatabánya, 1988

Egy barátság levelekben. Gulyás Pál és Németh László levelezése, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1990

SZAVAK HALÁLA

A nyelvtörténész úgy vizsgálja a szavak születését, életét és halálát, mint az archeológus a társadalmakét, a biológus a növény- és állatfajokét, a csillagász az égitesetekét. Az univerzum, a földi élet és a történelem egyre szűkebbre vont végtelene vigasztaló távlatot ad az elmúlásnak, a módszer pedig tudományos tényné aszalja. De – hogy a nyelvnél maradjunk – még a költők közül is inkább csak a frissebb halottak feltámasztására vállalkoznak néhányan. Még nincsenek kétszáz évesek, de ugyan ki siratná a külzseléki hánylást, a gyökérhiszemet, a tömecsét! Hisz van nekünk diferenciálszámításunk, alapelvünk, molekulánk. Legföljebb mulatunk amazonkon, mint furcsa őslényeken, akik millió évekkel ezelőtt spanyol grandok módjára szarugallért hordtak nyakuk körül. Némelyiküket talán csak a kisgyerekek ijesztgetésére találták ki.

Vannak kérészéletű szavak is, még az egyéves kort sem érik meg. Gyerekszájon születnek, mely a nagyoktól ellesett beszédből próbálgatja összerakni a maga nyelvét. Ezek még csupán embriók, a szavakra csak annyira hasonlítanak, mint az anyaméhben lefénnyépezett emberkezdemény akár csak egy újszülöttre: tudjuk, hogy ember lesz belőle, belelátjuk hát az embert, de ha élénk tesznek egy kutya- vagy akár egy halembrió, meglepődünk, hogy mennyivel inkább hasonlít azokra, mint egy emberi lényre. Az első hangsorok közül a legtöbbről szintén nem könnyű eldönteni, sarjad-e belőlük egyáltalán szó, vagy megmaradnak gügyögésnek, s a gyermeki nyelvtanulás törzsfjlődése során végül elsorvadnak, kihalnak. S ha kilombosodnak is, magyarok lesznek-e, oroszok vagy arabok. Várakozásaink persze előrevetítik magyarságukat (vagy oroszágukat vagy arabságukat), de ez eleinte egyáltalán nem következik formájukból.

Ezek a szókezdemények szavakká nem is a gyermekek ajkán válnak, hanem akkor, amikor a felnőttek érdemesnek tartják arra, hogy befogadják őket a valódi szavak nagy családjába. Különös, hirtelen, meglepetésszerű nyelvgazdagodás ez, csak költők és gyerekek formálhatnak rá jogot. A nyelvújítókra többnyire prűszkölünk érte, nekik meg kell harcolniuk teremtményeik életben maradásáért, ami nem mindig jár eredménnyel. Sokszor még az elméletek, ideológiák inkubátorai, a nyelvújítási és nyelvtisztítási mozgalmak sem segítenek. A túlélők azonban alaposan befészkelik magukat a nyelvbe, míg emezek, a költők és a gyerekszájaké csaknem mindig hapax legomenonok, egyszeri csodák maradnak: ahogy nincs előzményük, folytatásuk sincsen. Szócsaláddá

pedig még annyira sem terebélyesednek, magvuk szakadtan pusztulnak ki, s mint mondtam, elég korán. A költő egyszeri szavait még csak megőrzi az írott emlékezet múzeuma, a gyerekeit az sem.

Ez utóbbi csecsemőhalálra azért is sóhajtunk mélyebben, mert családtagjainkat veszítjük el velük. Nem össznépi, nemzeti gyász ez, hiszen csak a család felnőttebb tagjai ápolgatják ezeknek az eltűnt szócsíráknak az emlékét, sokszor egy-két ember, nem több, apa és anya, nagyapó vagy nagyanyó. Aztán amikor ők elmennek, e szavak is végleg családi legendává gyémántosulnak, melyet már csak a múltidézés ünnepein húzunk elő emlékeink bársonytokjából. „Úgy mondta ezt Lajosom kicsi korában...” – de soha nem támad másik Lajos, aki tényleg, halálos komolyan úgy mondaná. Elevenségük elenyészik a távozó ajkakkal együtt.

Ki fog emlékezni harmadik karácsonyom egyik ajándékának a nevére: a delatojára. (Lám még én is bizonytalan vagyok, hogy j-vel vagy ly-vel írjam-e. Végül a j mellett döntök, hogy még véletlenül se emlékeztessen a datolyára, amihez természetesen semmi köze.) Akik tőlem hallották azon a szentestén, már régen nem élnek. Én is tőlük tudom, ha később ők nem idézik fel számomra, emlékezetemben már régen megfojtották volna a valódi szavak liánjai. A szóval együtt ezúttal megmaradt egy jóval foszlányosabb emlék is, a tárgyé: forgó, küllős és lyukacsos kerekekből állt, világoszöld színe volt. Törhetik a fejüket a hangszimbolika tudósai! Másik szótalálmányom már valódi szónak a gyermeki lenyomata: hemüge. A szemüveget hívtam így, mellyel mindennapi kapcsolatban álltam, mert anyám hordta. Úgy mesélték, egy-két éves koromban számomra akkor kezdődött a nap, amikor anyám feltette; ha korábban ébredtem, addig csendben vártam. Később, hétéves koromban nekem is lett, de az már csak szemüveg volt. Csak szüleim őrizték tovább szavuk járásában a két-hároméves kisgyereket: „Hova tettem a hemügemet?”, „Hemüge nélkül már nem látom”.

Mostanság a kétéves Adrienn örvendezteti meg a családot ilyesfélékkel. A villamost például nemrég még vinnalónak mondta (az én szájamból annak idején vinenének hangzott), a kiságy kibakka lett első keresztiségében (belélt egy-két nap, míg kihámoztuk valahogy az értelmét), a rosszalkodó gyerekek pedig a gombó névre hallgatnak. Ez utóbbit a bölcsődéből hozta haza, s még azt is meg lehetett fejteti elmondásából, hogy Zsuzsa néni szidta le így Simi nevű társát. Irigylésre méltóan pontos etimológia. Felnőtteken persze a kifakadás így hangzott: irgumburgum!, ám ebből a gyerekszáj

elegendőnek tartotta megtartani, úgy-ahogy, a második és harmadik szótagot. A gombót azonnal szájára vette a család, hamarosan maga Adrienn is gombó lett, ha torporzékolt vagy megmakacsolta magát valamiben. De a család másik három tagja is könnyen megkapta tőle: gombó anya, gombó apa, gombó Andris.

A gombó máig családi szótárunk teljes jogú tagja, mint ahogy a finuca is. Minthogy gyerekeink kétnyelvűek (a magyar az anyanyelvük, anyanyelvük az olasz), első majdnem szavaik esetében mindig el kellett döntenünk, azok melyik nyelv génjeit hordják magukban, vagy esetleg éppenséggel öszvérek-e. A finuca az olasz finita ('vége van') megfelelője, s valószínűleg már rég beadta volna a derekát a könnyen kimondható valódi szóval szemben, ha mi nem tartjuk életben. De nekünk jobban tetszik a finuca, sokkal bensőségebb. Akárhányszor kimondjuk, mintha családi tükörbe néznénk.

A pannilónak és a ganghingának ellenben rövidebb élet jutott osztályrészül. S még csak nem is rajtunk múlt: hiába mondom: pannilo, Adrienn immár nevetésre nyíló szájjal vágja rá: pannolino ('pelenka'). Vagy talán én nem vagyok elég meggyőző? A ganghinga hosszabb mondóka utolsó szavának Adrienn-féle változata. A mondókát én vezettem be, amikor a buszokat néztük, karomban vele, az ablakból: bus bussante, sussurrante e sgangherato. (Magyarra, többre tartván a hangzást és a ritmust az értelemnél így fordítanám: kopogó-köhögő tiszte-tosza busssz). Filológusként a forrást is meg tudnám adni, de inkább előre irányítom figyelmemet, mint hátrafelé. Szóval: a sgangheratóból ('ütött-kopott'), ebből az egyébként igen ritkán használatos olasz szóból született a ganghinga, a busz szinonimája. Időközben Adrienn megtanulta ugyan, hogy nem ganghinga, hanem ganghejato, de számára a busz máig ütött-kopottat jelent. Még térdig-derékig tocsog a gyermeknyelvben, nőnie kell még néhány évet, amíg kilábal belőle. Ahogy a vinnalóból villamos, a pannilóból pannolino lett, a sgangherato is megtalálja majd szótárában a maga hivatalos helyét, s végleg elválik a busztól.

A kicsi lánynak van még egy fülnek szóló jellegzetesége: rendíthetetlen ö-zése. Azt hihetné az ember, ha nyelvész nem volna, hogy nagyanyai örökség, de hát ő már nem ismerhette a kecskeméti mamát, akiről különben is már lekopott a nyelvjárás, ha ugyan beszélte valaha. (Csak apám vérbő debreceni t-ire emlékszem, de az ó-kat, ő-keket, é-keket már ő sem hajlíttatta. Hiába, mifelénk

a magasabb iskolákban hamar lehámlik az emberről a tájszólás, nem úgy, mint Olaszországban.) Ennek ellenére, Adrienn ahol ö-vé kerekíti az ellaposodott köznyelvi e-t, ott csalhatatlanul helyesen teszi – merthogy nem mindegy, Kecskemét vagy Köcskemét, ez utóbbira csak a tudatlan s fületlen imitátorok hibáznak rá. „Nem félök” – mondja, ha fél, s „nem kéröm”, ha nem ő néz ki magának valamit, hanem megkínálják vele.

András fiam már rég túl van ezen, ilyesféle szavait már csak mi örizzük: a szkavatautót (az exkavátor és autó gazdaságos elnevezése), vagy a régi gonoszt, aki nem más, mint a mesék vén boszorkánya. Egyébiránt ő nem volt olyan termékeny ezen a téren, mint Adrienn: a két gyerek – hajlamos lennék azt mondani: a fiú és a lány, de ezt a többlányos vagy többfiús szülők valószínűleg tévedésnek minősítenék – szóval a két gyerek homlokegyenest különböző módon vette birtokba a nyelvet. András annak idején fületl, s legfőljebb magában, néma monológokban mérlegelte, mit, s csiszolgatta, hogyan érdemes kimondania; de amikor kimondta, az már majdnem kész valódi szó volt. Adrienn ezzel szemben fennhangon kísérletezik, ébrenlétének szinte minden percében. A legelképzeltetlenebb nyelvi meselényeknek ad életet, az előbb a leggyakoribbakat, a legjellegzetesebbeket idéztem fel, de nem a legkülönösebbeket. Sokszor meg sem formálja szájában a szavakat, alakatlan nyersanyagként csak a hangsúlyt, a beszéd dallamát gyakorolja rajtuk. Három-négy szóval, szótöredékkel képes percekre keresztül eltelefonálgatni, ha ki nem kapjuk kezéből a készületet, s ha a vonal másik végén a hallgató győzi türelemmel.

Andristól azonban van egyebünk is – igaz, már nagybacska korából: első saját szerzésű rigmusa. Hónapokon át hajtogatta úton-útfélen, benne már a mives ritmust ízlelgette. Feszességét, ahogy előadta, reménytelen írásban visszaadni: Un tigre che salta fuori, sa cosa fare, sa cosa fare. Egyébként egy rejtekéből előugró tigrisről szól, aki tudja, mit tegyen, tudja mit tegyen – de ez igazán lényegtelen. Utána következett az első olyan metafora, melyet már költők sem szégyellnének magukénak. Andrisnak helikopter volt a jele az óvodában, s hamar meg is tanulta, hogy amin helikoptert lát kivarrrva vagy odarajzolva, az övé. Egyszer séta közben elhúzó fejünk felett egy valódi helikopter. Andris megigézve követi tekintetével. Korábban is látott ilyet nemegyszer, most mégis, mintha nem akarná eresztetni. Tőle szokatlan

módon összpontosít a tovatűnő jelenésre. Mióta ez lett a jele, bensőségebb viszonyban áll vele – gondolom. Ekkor felém fordul, s elragadtatással párolja ki a nyiladozó értelme boszorkánykonyhájában született felismerést, a fölötte nyíló ég felé lökve karjait: „az enyém!”.

Végül ott van a négyéves Andris első verse:

*Éj, éj, éj,
Jaj de messze az ég,
Jaj de fekete az ég,
Nem bírom még.*

Amikor elmondta nekem, úgy éreztem magam, ahogyan Szabó Lőrinc Lóci fia kétsorosának a hallatán.

Kétségeim vannak, hogy egy négyéves gyerek elméje képes-e úgy felfogni ezeknek a soroknak az értelmét, ahogy egy felnőtté. Sok mindenre képes egy négyéves agy, többre is, mint egy húsz- vagy egy negyvenéves – de erre nem. Az ilyenfajta megérzésnek pusztá elrugaszkodásához is olyan távlatok kellene, melyek még idegenek egy ekkora gyerek világától. Én akkor, harminchárom évesen, felnöttes fölénnyel borzongtam bele az értelmébe, de a verset mégiscsak ő írta, a szavak az ő kis elméjében kapaszkodtak össze rímhorgacskaikkal. Ez a szintizta költészet, amit azóta írt verseinek egyikében sem ért még utol, talán még apja sem igen: a szavak összesimulásának és egymásra felelgetésének öntudatlan bűvöletében olyasvalaminek a megfogalmazása, ami messze túlnő értelmünk határain.

Nagy Attila

LA CERBAIA

*A toszkán dombok csendje lágy
Hajnalokkal járja át
A boldog léttől másnapos
Testemet mit pára mos*

*Madonna fonj át és szeress
Volterra kelő napja les
Az ég kicsattan s szárnyain
Angyal repíti árnyaim*

*Hallom a szíved mint dobog
Hogy sejtjeid mind boldogok
Mint Bacchus éldel víg borán
Derengek tested bíborán*

ARÉGIUTCÁN

*Repül a névtelen hógolyó
Az időben mely elfolyó
Elébe állok – eltalál
És nevetek mert nem halál*

*Míg önmagunkat álmodom
Bennem csatáz sok volt-rokon
Árnyat ölel az árny – s a tél
Hümmögve mende-mendegél*

LA PERLE DE GENÈVE

*Ma megtudtam hogy eltemettek téged
A messzi Genfben mit szívem csodált
Fa lombja hulltán szép november égett
A Hold a Vénuszt toltá hát odább
Lélegző álma voltál itt e kornak
Diadém mit asszony hogyha hord
A férfiért ki ízét mint a bornak*

*Reád testálja lelkét mert a mord
Idő és tér a Sein und Zeit s a többi
Előbb-utóbb egy gyöngyben éli létét
Derengő elménk míg halomba dönti
Egész világunk – árnyai a Léthét
Lebukva isszák s kancsónyt elem
Tesznek le immár – s elindulsz felém*

CANTUS

*Reneszánsz tájak vándorló Szépe
Éneklő bokák meztelen porában
Közelít felém dúlt napok sorában
Nevezem Élőnek kinek a fénye*

*Emlékek ívén vonz engem oda
Hol játszani kell a könnyítő dallamot
Szívem a fáradt is dobbanó dalba fog
Vinnélek hoználak s nem tudom hova*

*Részemnek része kit festene Giotto
Sarudat megoldva karomba szaladj
Csukd össze bennem karjaid s maradj
Ártatlan tavaszon mezőim kibontó*

DONKIHOT

*A megnyugvás ösvényén
Poroszkál egy számár
Mellette gyalog-Donkíhot
Fegyvertelen és sima arccal
Követi őket cimbalmos batár*

*A batáron Dulcínea
Piszmog egy csipkén s énekel
Pattog a hangszer elhalkulóban
Mebékél minden már az Úrban
Így szállnak hosszú évek el*

*A szélmalom ma
Áramot termel
Mosolyog mélyen Donkíhot
Vigasztalja Dulcíneája
A sok haragért mit kihord*

*Nyugszik a Nap
S a telt képű Hold
Bevonzza létük csillagait
Dulcínea is arra kémlel
Hol fűszer ontja már illatait*

EGY ÉVFORDULÓRA

Kedves barátaink, tisztelt egybegyűltek!

Most, hogy már tízéves a Hamvas asztaltársaság, vagyis feleannyi, mint a húszéves rendszerváltás, talán érdekes egy rövid gyorsmérleget készíteni az eltelt évtizedekről, ezek bizonyos összefüggéseiről, sikereiről és mulasztásairól.

Ha van komoly mulasztása a magyar kultúrának, a magyar szellemi életnek a rendszerváltás óta, az minden bizonnyal Hamvas Béla spirituális hagyatékával kapcsolatos. A rendszerváltás előtt történekről most ne beszéljünk – azt a rendszert éppen amiatt kellett lecserélni, megváltoztatni, véget vetni neki, mert lényegéhez tartozott a primitív materializmus, a bornírt hajtóvadászat a gondolatszabadság ellen, az érzéketlenség a tradíció értékei iránt. Ezt tudjuk, és azt is, hogy mindez – ismétlem – a lényegéhez tartozott annak a rendszernek, sőt magát a lényegét képezte. Bukását megérdemelte, béke poraira.

De vajon mit hozott a mi kis rendszerváltásunk, ami a Hamvas-hagyaték feltárását, értékeinek és tanulságainak felfedését, válságban levő nemzetünk (és általában, korunk) emberéhez szóló üzeneteit, ezek tolmácsolását és értelmezését illeti? Ugyan mit hozott, ha leszámítjuk a kéziratok művek megjelentetését, mint az első számú adósság törlesztését, amely nélkül az érdemi munkának el sincs esélye kezdődni? De hát a művek kiadásáról sem az új, váltott rendszer gondoskodott vagy annak intézményei, hanem egy konok ember hűsége – mint ahogy a szűk tanítványi kör is csak magára számíthatott kitartó missziós munkájában, amely a hamvasi eszmék tudatvilágunkba való bevezetését célozta meg, megfelelően körvonalazva jelentőségüket, de ez is hol van attól a lelkes, spontán és revelációszerű és bátran kollektívnek mondható felismeréstől, amellyel pl. a szerb szellemi tudat szembesül ugyanezekben az években Hamvas Bélával?

No igen, Százhalombattán egy könyvtár felvette a Hamvas Béla nevet, és Pesten is működni kezdett egy róla elnevezett intézet, amelynek egyébként percre sem volt feladata a hamvasi életművel kapcsolatos tennivalókkal foglalkozni. A névválasztás szimbolikus gesztus volt, aminek fontosságát persze nem lehet lebecsülni. Ahogyan nem becsülhető le annak a lelkes hívekből spontán szerveződött társaságnak sem a jelentősége, amely tíz évvel ezelőtt semmi mást nem tűzött ki céljául, mint bizonyos hamvasi értékek követését, egyes hamvasi életviteli tanácsok megfogadását, és egy szerény szerepvállalást az életmű megismertetésében. Ezt a baráti szövetkezést nem támogatta minisztérium, nem szponzorálta nagyvállalat, nem támogatta közalapítvány – csak néhány balatonfüredi embernek és barátainknak a ragaszkodása tartotta össze, a ragaszkodása ahhoz a gondolathoz, hogy életükben helyet biztosítanak az Eperjesen született bölcs jelenlétének és szerény eszközeikkel hozzájárulnak ennek az életműnek a megismertetéséhez.

Nem nagy dolog ez, és sokaknak eszébe juthatott volna. De mégsem így történt. S miközben a Hamvas Béla asztaltársaság élte a maga életét, szép csendesen Balatonfüred is megkezdte a maga emelkedését, növekedni kezdett a város jóléte, és vele együtt a tekintélye, itthon és külhonban egyaránt. Távol álljon tőlem az az állítás, hogy a kettő közt összefüggést keressek, pláne okságit, mármint hogy Fürednek annak köszönhetően kezdett felvirágozni, hogy megbecsüli és gondolzza Hamvas emléket és kultuszát. Nem. Maximum odáig mennék el, hogy lám, az a szellemi közeg, az az odafigyelés és becsületesség, amellyel e kis tábor komolyan veszi a bölcsseitől örökölt szellemi értékeket, és ezeket mint élő, létező, hatni képes minőségeket kívánja integrálni saját életébe, ez az értéktudat és értékszolgálat nem választható el azoktól a sikerektől, amelyeket a mára már Európa-szerte megbecsült kis Balaton-parti polisz felépítésében mondhatnak a magukénak.

Ma, úgy érzem, Hamvas Béla is jól érezné magát ebben a körben és ebben a városban. És reméljük, véleménye újabb tíz év múlva sem változna.

ANTE, AZ ERDÉSZ

1.

Ki mondja, hogy a kutya az ember legjobb barátja? S hogy a macska a leghűségesebb a házhoz? Ez csak addig van így, míg a kutya el nem kezd fejvesztve rohanni a szukák után, s míg a macska el nem kezd óbégatni a tetőn. Gazdáik ekkor, ha meg akarják őrizni háziállataik barátságát és hűségét, kénytelenek kiheréltetni őket.

A fa a leghűségesebb hozzánk, haláláig, halálunkig, egyszóval mindvégig, holtomiglan-holtodiglan. Mindaddig, amíg a fa s az ember helyet nem cserélnék: míg ki nem emelik földjéből a fát, s míg el nem földelik az embert.

Nincs abban semmi különös, hogy az ősi népek, akik mindenben az élet csodáját látták, s a túlnani üzent nekik mindenből, istenítték az egyenes derekú, méltóságteljes fát. Mi minden lehetett azokban a magas lombkoronákban, ugyan mit susogtak, mormoltak? Érdemes volt erőfeszítéseket tenni, s pedzeni a titkot.

Valaha mindenki tudta, hogy a nagypapa az unokának ülteti a fát – ma felgyorsult az élet. A favágás is.

Tudni véljük, hogy mi a fa, ámbár csupán a lombját és a törzsét látjuk. A gyökereit csak akkor, ha utunkat állja.

Makovecz Imre, az építész, különös hőstettre vetemedett, valamennyiünk helyett. Kiásott a földből egy nagy fát, vízagyúval lemosta a gyökereit, s így, lecsupaszítva, a szemünk elé helyezte, hogy láthassuk a rejtett, alsó részét is. Kiderült, hogy a fa tökéletes egyensúlyt képez: amekkora a lomb, akkora a gyökérzet is, mely el van rejtve a szemünk elől. Ahhoz, hogy megpillanthassuk, meg kell ölni az élő fát. Ezt a „büntettet” az építész követte el helyettünk, „nemtelen” művét pedig kiállította a sevillai kiállításon (1992): felfedezett számunkra egy másik világot, azt, amelyben úgy mozogtunk, hogy voltaképpen nem is láttuk.

2.

Ante Marinović szobrász és festő nem vázlatfüzettel a kezében járkal a világban, s nem torpan meg a kiválasztott fák előtt, hogy lerajzolja őket. Őt nem érdekli a fa portréja. A lombok érdeklik megszállottan, nem tud nélkülük élni, lerajzolt fái a személyes naplóját alkotják. Ámde minden fája a fejből vétetik, kezének segítségével. Fejtől a kézíg és kéztől a fejig. Ha a szem bármit lát, akkor az a vázlatfüzet lapja. Marinović nem a bolyongásairól ír, hanem a fákat jegyzi, pontosan tudja, hol s mikor rajzolta le őket – csak azt nem tudja, látta-e valamelyiket. A fák rajzolása végtelen folyamat.

Marinović a fa föld fölötti részét rajzolja, nem kukkant alája, a gyökerek továbbra sem látszanak, a fa él, és semmi sem veszélyezteti.

Marinović eddig közel kétezer falombot rajzolt le, csoda, hogy nem tévedt el ebben a rengetegben. Ki kell őt nevezni saját őserdejének tiszteletbeli erdészévé. Megérdemli.

3.

És még a fa sem mindig hűséges hozzánk. Az a fa áll hozzánk legközelebb, amely mellett cseperedtünk, amelyet őriz az emlékezetünk. Az a fa már nem létezik, ámde él az emlékezetünkben.

Vagy egy olyan fa, amelyet valaki ábrázolt. Pláne, ha lefestett. Az emlékezetbeli fát mindig magunkkal hordjuk. A lerajzolt fát is mindig magunkkal vihetjük. Nem kell őt kiszakítani a földből, az életből, az ilyen fa teljes életet él, mi több, velünk együtt növekszik, eltéphetetlen részünk gyanánt.

Mostantól kezdve a szerbeknél Marinović fáitól elválaszthatatlan Hamvas Béla opuszának élete. Hamvas pedig így szól: „A fa a földdel, az étellel ölelkezik, s benne a két nem állandó ölelésben tartja egymást s egymásba olvasztja mézét. Ez a fa mélyen erotikus volta – ezért benne a csábítás, ezért a nyugalom, ezért a gyengeség, ezért az erő, ezért a csendes, puha tenyészet, az áradó élet – two ways and one will, két út és egy akarat.”

(Radics Viktória fordítása)

FÜREDI BESZÉD A FÁNÁL

Augusztusban halt meg Tamás, és én, bár képzetlen és hagyománytalan vagyok a gyászban, holott már meggyászoltam több hozzám tartozót, azt a megbízást kaptam, Tamás felesége kívánságára is, hogy nekem kéne tartanom a gyászbeszédet Tamás temetésén. Hát nem volt szívesen vállalt feladat részemről. Azt gondoltam, hogy jobb lenne egyedül emlékezni rá és meggyászolnom őt. A felkérés után három héttel volt a temetés, és ezt a három hetet arra szántam, hogy reggeltől estig, húsz napon keresztül vele legyek gondolatban, és ezért kikapcsoltam a telefont és otthon voltam. Csak a boltba mentem le, de közben is azon gondolkodtam, hogy mit is mondjak ott, és milyen volt az együtt eltöltött 39 év, mert 39 év volt.

Persze felmentem Tamás feleségéhez közben, és megkérdeztem a részletekről, az utolsó napok részleteiről is, mert tudtam, hogy az emberek erre kíváncsiak, hogy hogyan halt meg, és hogyan töltötte ő az utolsó napjait. Bár én meglátogattam, de azok csak töredékek voltak, nem tudtam pontosan mindent. És ahogy a vége felé közeledett a három hét, egyre jobbá vált a feladat. Kiderült, hogy ez tulajdonképpen egy másfajta gyász lesz. Mert többféle gyász van. A Tamásé nem az a letaglózó, szomorú és fekete, hanem erőt adó gyász. És ez neki, Tamásnak köszönhető.

Az ő élete az idővel felfelé emelkedő, egyre erősebb élet volt. Ilyet Magyarországon azért kevesen mondhatunk el magunkról. Általában az idősebb kor a hanyatlást hozza, a keserűséget, és tulajdonképpen az emberekkel való kapcsolataink is nagyon nehezek szoktak lenni, és nem bízunk egymásban, de Tamás azok közé az emberek közé tartozott az élete utolsó húsz évében, aki megtalálta a hazáját és megtalálta az itteni emberek szeretetét. Méghozzá azért találta meg, mert amikor felment a színpadra, és énekelni kezdett, akkor mindenki úgy érezte, hogy őt szólítja meg az éneklésével. Ezt onnan tudom, hogy többen elmesélték már nekem, hogy hogyan érte őket, hogyan hallották meg először a Cseh Tamásnak az éneklését. És mindegyik ugyanazt a mondatot mondta. Azt mondták, hogy amikor először meghallották ezeket a dalokat, akkor azt érezték, hogy „de hiszen ez nekem szól”, „de hiszen én vagyok”. De szóról szóra ezt mondta egybehangzóan több tucat ember. Ez egy nagy ritkaság, és ezeknek a daloknak a varázserejét bizonyítja, és a Tamás varázserejét, természetesen. Én emlékszem még azokra az időkre – 1970-ben ismertük meg egymást –, az a Kádár-kornak volt a lichthofsötét mélye, amikor úgy tűnt, hogy az egész évtized majd, ami elkövetkezik, az semmi változást nem fog hozni, és akkor be kell rendezkedni egy végtelen téli álomra.

Ebben az időben voltunk fiatalok. Tamás 27 éves volt, én 24, amikor először találkoztunk. Ő sosem hallott rólam még előzőleg, én pedig – ha jól emlékszem – vagy kétszer hallottam róla. Az első találkozásunk előtt egyszer egy diákszerelmem, egy lány elmesélte nekem, hogy előző este hol járt, egy többemeres társaságban volt, és felsorolta, hogy ott volt X. Y., és felsorolt neveket, és azt mondta, hogy ott volt egy bizonyos Cseh Tamás is. S akkor megállítottam – először hallottam életemben ezt a nevet – s azt kérdeztem tőle, hogy ki az? Állj, ki az? S ő zavarba jött, elpirult, ami növelte a kíváncsiságomat, és azt mondta, hogy az egy rendkívül gátlásos fiú. Úgy tudja, hogy gitározik és angol szövegeket énekelget, meg indiánt játszik. S mondtam: semmi több? Azt mondta: nem, semmi, ennyi, ennyi, ennyi. S még sorolt néhány nevet, de azok már nem érdekeltek. Utána még valaki megemlítette valakinek – és én ott voltam – őt, és érdekes, mind a kettőt megjegyeztem, s erre kb. két évre, 1970-ben egy este, sőt éjszaka, a Kossuth Lajos utcán mentem egy nagyobb társasággal, suhancokkal. Nagyon hideg volt, és feltűrt gallérú zakókban és leberdzsekben voltunk, egyeseken sál is volt. S akkor megállt egy taxi a túloldalon, a Puskin mozinál – mi az Úttörő Áruház előtt jártunk éppen –, és akkor kiszállt a taxiból a Tamás, és átkiabált, hogy Tamás, Szentjóby Tamás, szólt a köztünk lévő egyik embernek. Hova mentek? Mikor kiderült, hogy a Diófa étterembe megyünk, akkor kifizette a taxit, és csatlakozott hozzánk. Elérkeztünk a Diófa étteremhez, és leültünk, bemutatkoztunk, és azt mondtam, hogy én szeretnék neki dalszövegeket írni. Ő akkoriban rajztanár volt, és elcsodálkozott ezen. Egy kültelki iskolában tanított, ahová én is elemibe még jártam, az Üllői út vége felé, Üllői út 160-as számok környékén. Voltam is bent nála később az iskolában. Azért mondok ilyen részleteket, mert az ilyen első találkozások és előjelek azok ugyan nem jelentenek semmit, hiába próbálja az ember a fejében összehozni.

De azóta is megpróbálom összehozni, hogyan és miért is találkoztunk mi, és nem tudom megfejtetni. Tehát hogy hogyan kezdődött, arra nincs magyarázat. És azt is tudom, hogy a Tamás egyszer nyilatkozta, hogy őt annyit kérdezik arról, hogy hogyan jött létre ez a szerzőpáros, és ő sokáig gondolkozott, egy idő után feladta, és azt mondta, hogy el kell ismernie, hogy nem tudja. Nem tudja, ő ezen nem hajlandó tovább gondolkodni: csak. Tehát valamilyen megfejtetetlen volt az egészben. Az én szándékom az, hogy dalszöveget írok neki, az nem akkor pattant ki. Én szívesen írtam volna másnak is, de hát vele találkoztam.

Én akkor a belső zsebemben hordtam egy karcsú kötetemet – az első novellás kötetemet –, és meg is mutattam a Diófában az éjszakai együttlétünkön, hogy én író vagyok. Azt mondtam, olvassa el ezt, de azt mondta, ő nem olvas, mert felzaklatná, ő nem szeret olvasni, mert őt felzaklatja. Ő inkább indián dolgokkal foglalkozik, angolból fordít indián néprajzi szövegeket. Az nem zaklatja fel annyira, az megnyugtatta. Ezt azért hittem el neki, azért vettem természetesnek, mert rögtön észrevettem, hogy rendkívül érzékeny ember. Így azokban az években, meg egyáltalán az életben nem volt könnyű dolga. Nem volt könnyű dolga, mert egy sármos ember volt mindig is, és azt szerette volna, ha nagyon szeretnék őt, de általában rideg visszautasításban részesült. Ezért visszahúzódozó lett és érzékeny. És én kierőltettem, hogy másnap felmegyek hozzá, egy kölcsönlakásban lakott, egy garzonban, és amikor kicsöngettem őt másnap délután 4-kor, akkor álmos és bedagadt szemekkel jött, mert aludt. Nem számított arra, hogy én feljövök az ígéretemhez híven.

Akkor leültünk egymással szemben, és kértem tőle dallamokat. Megmutatott egyet, arra írtam egy szöveget, elénekelte, és nem mondom azt, hogy rögtön tudtuk, hogy ez rendben van, hanem csak valami jó érzés öntött el minket. Akkor én felajánlottam mindjárt neki, hogy én ideköltöznék hozzá, amit ugyanolyan gyanakvással fogadott, mint előző napon. Ki ez az ember egyébként? – ez volt az arcára írva. Mondta is nekem, hogy nem ismerlek. Hát hogy, hogy? Mondtam, akkor írhatnánk naponta dalszövegeket, meg minden.

Lementünk egy eszpresszóba akkor este, ott volt egy Tündike nevű lány, aki a pult mögött kockacukrokkal dobált minket. És vita támadt, hogy melyikünket dobálja. Emlékszem, hogy engem talált el Tündike, és akkor a Tamás odakiabált neki, hogy engem is dobjon meg, Tündike. Akkor én mondtam, hogy téged akart megdobni, csak engem talált el. Ezt csúsztatásnak hívják, mert én voltam a bölcsész, aki elmagyarázza a pszichikai dolgokat.

Akkor felmentünk, aznap este írtam még egy dalt és összedobtuk a pénzünket, és taxival elmentem abba az albérletembe, ahonnan másnap kijelentkeztem és két nejlonzacskóval felköltöztem az Iskola utca 35/A-ba, ahol Szárbok Józsi bácsi volt a házmester, aki állandóan ellenőrzött minket, mert féltékeny volt ránk, hogy jönnek-e lányok hozzánk.

Ebben a lakásban éltünk másfél évet, és másfél év múlva eljöttem, visszamentem a mamámhoz. Ez is nagyon érdekes, hogy az együttlétünk, már mindjárt az elején annak a jegyében történt, hogy dalokat kéne csinálni, és utána is minden együttlétünk erről szólt. Tehát nem volt olyan, hogy ketten valami hangulatos dologba kezdtünk volna vagy barátkozni kezdtünk volna. Állandóan inspiráltuk egymást, és Tamás folyton dallamokat szerzett, felvette magnóra, elraktározta, és amikor én megjöttem, akkor ő rögtön elém állt és én rögtön írtam, volt olyan, hogy egy nap alatt hármat.

Történt egy furcsa megállapodás kettőnk között. Amikor már érezhető volt, hogy annyi dalunk van, hogy most már valami van a kezünkben, az volt, hogy vétőjoga van mind a kettőnknek, hogy mit nem szabad csinálni a dalokkal. Hogy megvédjük őket. Tehát ha egyikünk azt mondja, nem szabad énekelni itt vagy ott, vagy nem szabad kiadatni, akkor a másik nem követelhetett magyarázatot, szó nélkül el kell fogadja a nemet, a vétőt.

És egyszer egy év múlva körülbelül, amikor már több tucat dalunk volt, akkor a 25. Színház igazgatója, Gyurkó László felajánlotta Tamásnak, hogy énekeljen ott. Ezt Tamás nem mondta meg nekem, hanem csak annyit mondott, mint később kiderült, Gyurkó Lászlónak, hogy ezt beszélje meg a Gézával, mert ez kettőnk döntése kell hogy legyen. Akkor Gyurkó László feljött az Iskola utcába és ekkor mondta, hogy ő beszélt már Tamással. Én szemrehányóan ránéztem, hogy ezt miért nem mondta meg nekem. Tamás ült és várta a beszélgetés végét. És amikor kiderült az ajánlat, azt mondtam, hogy nem. Nem, mert a 25. Színház egy hivatalos színház, és a mi dalaink hivatalos helyen ne szerepeljenek, mert akkor bekerülnek a kornak a cenzúrájába, bekerülnek a rendszer fogaskerekei közé. Tamás egy szót sem szólt, de már akkor visszatekintve most már tudom, ez neki nagyon rosszul esett, mert szeretett volna énekelni az embereknek. Én pedig tartottam a vétőt, és aztán újabb egy év során – de közben születtek sorban a dalok – visszagondolva, a Tamás mindegyikre azt gondolta az újszülöttekre,

hogy milyen jó lenne ezt énekelni a közönségnek, de nem mutatta. Aztán kimentünk Párizsba mint turisták. Mindketten akkor voltunk először életünkben Nyugaton – hát erről nagyon sokat mesélhetnék, de csak egyet hadd mondjak, hogy két nappal a visszaindulás előtt Tamás azt mondta, hogy ő kint maradna. Ez nagyon súlyos kijelentés volt. Súlyosan rám is nézett, én pedig pökhendien csak annyit válaszoltam neki, hogy én pedig visszamegyek. Elcsodálkozott, hogy csak ennyit válaszolok. Mondtam, hogy Tamás, akkor még 24 órát együtt vagyunk, és akkor utána én megyek, te maradsz. Láttam, hogy a szavai nem érik el a kívánt hatást, és akkor levette az álarcot és a következőt mondta: egy feltétellel hazamegyek Magyarországra, ha énekelhetek nyilvánosság előtt. Ja, hogy ezért mondtad? – gondoltam magamban. Mondtam, hogy Tamás, idegileg nem fogod bírni, te érzékeny vagy. És a kirakatban ott lesznek a lemezborítók a képeid. Te el tudsz majd úgy menni az utcán idegösszeroppanás nélkül előttük? Különböző emberek jelentkeznek, mutatkoznak, összevissza fognak beszélni a füledbe, mindenféle zűr lesz, fogod ezt bírni? Akkor olyan hangsúllyal mondta azt, hogy igen, bírni fogom, hogy nem tudtam egy szót sem szólani. Azt mondtam: jó. Így hazajöttünk ketten. És elkezdett énekelni. Néhány hónapon belül abból a félénk énekesből, aki nem merte kiengedni a hangját, és a színpadnak vetette a hátát, úgy énekel, de a közönség szeretetétől megtálosodott, és olyan énekes lett néhány hónapon belül, mint amilyen a végén volt. Nem azt mondom, hogy néhány titkos szabályt nem tanult meg az előadó-művészetből az évtizedek során, de az erőteljessége és az eredetisége már hamar teljes pompájában megnyilvánult. És hát ilyen a tehetség: gyors, tanulékony és fordulékony. Ő egy nagyon tehetséges ember. Természetesen a dalok gyártása ment tovább, és még hosszan beszélhetnék erről, de én most csak ezeket a fordulópontokat szeretném elmondani. A találkozást, a döntést. Hadd mondjak még valamit erről, hogy ne legyen félreértés. A mi kettősünk titokzatos és megfejthetetlen dolog számomra azóta is. Volt egy jellemzője, hogy a hibás döntések is erényné változtak egymás tükrében. Itt van a fenti példa, hadd magyarázzam meg. Én hibásan döntöttem, amikor azt mondtam, hogy ne énekeljen a Tamás a 25. Színházban. Tamásnak volt igaza, amikor ki akart az emberek elé állni, és énekelni akart. Viszont én azzal, hogy azt mondtam, hogy nem, azzal a dalok nyertek egy újabb évet, és akkor már nagyon sok tucat dal lett addigra, s amire kiállt a Tamás a nyilvánosság elé énekelni, addigra már nem tudtak minket utolérni. Egymás után gyártottuk a műsorokat, mert annyi dal közül lehetett választani, mintha a kincsesárban volnánk. Mire beskatulyázták volna ezt a műfajt, addigra már egy újabb arcát mutatta, és egy újabb fordulatot vett. Hát az első ugye az egy levélről szólt, amit a nővérenek ír valaki, és leírja a kor hangulatát és az őt körülvevő világot, a második Antoine-ról és Desiréről, a két zenebohócról mondjuk (egy kicsit elvontabb), a harmadik, Fehér babák takarodója címmel a lányokról szólt, a negyedik azt hiszem, a Múcsarnok volt, ami irodalmi dolgokból adódott össze, és művészekről szólt. Tehát mindig újabb és újabb arcukat mutatták a dalaink.

Tehát Tamásnak igaza volt, de nekem is igazam volt, amikor visszatartottam a dalokat. De végül is engedtem. Aztán teltek az évtizedek, és ő különböző színházakban lépett fel, megjelentek a lemezek is. Szerzőtársa is támadt Másik János személyében és onnantól kezdődött az, amit én az előbb úgy mondtam, hogy egy sikertörténet. Az is milyen ritka, a sikertörténet. Ez csúnya, angolból fordított szó, tudom, de azért olyan jó érzés arra gondolni, hogy egy sikerült élet és egy révbe ért élet volt ő összehasonlítva azzal a fiatal, borzas, érzékeny, gátlásos fiúval, aki előzőleg volt. Az lett belőle, hogy mindenki szerette és elérte azt, amit kívánt. Ennek az emléknek a derűje ott van bennem és ezért jó tőle búcsúznom, illetve vele lennem továbbra is.

(Elhangzott az asztaltársaság ünnepén, Cseh Tamás emlékére)

FÁK / A GYŐZŐ

Ez a hársfa a Bakony egy völgyében nő, ahol a völgy megszűkül és a déli oldalon tíz-tizenkét tonnás sziklák a hegyoldalból merednek elő. A mag két szikla közé esett. Amíg azt a vastagságot, amit a kövek engedtek, elérte, csaknem akadálytalanul nőhetett. De nem tartott soká. Akkor nekifeszült a köveknek és szétnyomta őket. Most felülről rázuhant egy háznagyságú szikla és eltakarta. A hárs kibújt alóla. Gyökereivel az alsó kövekbe megkapaszkodott és elkezdte a sziklát nyomni fölfelé. Amelyik kő útjában állt, azt megrepesztette. Két helyen, közvetlenül a törzs mellett, asztalnagyságú tömbök zuhantak rá. A fa rájuk borította kérgét, rájuk ömlött, mint az élő láva, és a két tömböt egyszerűen megette. Az alatta levő köveket szétmorzsolta úgy, hogy gyökereivel átölelte őket és szorította, mint az óriáskígyó, míg a kövek megfulladtak, vagyis darabokra omlottak, évekig tartó halálos szorításban kinyomta belőlük az ellenállást. Most a hársnak három derékvastagságú gyökere van. Az egyik több kanyarulat után, amit a sziklatömbök között tesz, egyenesen befúródik a hegyoldalba. A másik szétágazik negyven vagy ötven szálra, ötvenujjú rettentő marok, melynek fogásába belenyög a sziklagerinc. A harmadik gyökér félig meztelen, mert a kövek kigurultak alóla, s a víz a földet kimosta, olyan ez a csupasz gyökér, mint a felvágott hasból kiboruló belek tömege. És fölötte három ember vastagságú, négyemeletes, egyenes törzs rohan bele a térbe, magával rántva ágainak és leveleinek roppant tömegét, él, mint egy halhatatlan nevetés.

Jó lenne tudni, mit gondolt ez a hársfa önmagáról, amikor még mag volt. Szabályos és arányos akart lenni, mint minden fa, ideális fa, mint minden lény, ideális lény. De nem volt álmodó. Egy álmodót a sziklák elnyomtak volna. Nem volt hóbortos. Egy hóbortos türelmetlenségében már megszökött volna. Megszökni annyi, mint a sorsot megtagadni. A sorsot megtagadni annyi, mint gyengének lenni. Gyengének lenni annyi, mint legyőzetni.

Lehet látni ilyet, álmodó fákat, amelyek behunyt szemmel gondolnak egy életre, ami nincsen sehol. Zaklatott arcú fák, elsüllyedve a titkolt elégtételekbe. Túl rossz nekik az élet, nem mert rossz, hanem mert könnyebb képzelődni, mintha belemarná magát sorsába, ahogy a ragadozó belemarkol a húsba, ahogy a repkény sötét ölelésében megfojtja azt, amibe bekapaszkodott. Látni hóbortos fákat, amelyek mint a bolondok csavarják ágaikat, és észszerűtlen mozdulatokat meredeznek, időtlen táncmozdulatokat tesznek, gúnyt űznek magukból, mert nincsenek magukkal egy véleményen. Vannak patetikus fák, vannak komorak, magányosak. Vannak idióta fák, obszcén, perverz, buta fák. Elvégre a fák arculata félre nem érthető.

A koloskai hárs heroikus fa. Nem szép. De az élet erejének nagyszerűsége nincs ilyen sem Homérosznál, sem szoborban, sem beethoveni zenében, sem nietzschei filozófiában, sem caesari sorsban. Ez a néma küzdelem, amit egyedül küzdött százötven évig itt, kedvezőtlen hegyoldalon, rohamos esők, marcangoló szél, lezuhanó kövek között, óriási tömbök alatt egy szűk völgytorokban. Meg kellett magát feszítenie, elvesztette minden formáját, meg kellett alkudnia, nem volt szabad könnyületet ismernie, pillanatra sem, kegyetlen nyugalommal, előrelátással, kitartással, és kitartással tudott csak szüntelenül nőni, s ma, mikor már győzött, harcán már túl van, ráncosan, megviselve, megnyomorítva tud ilyen egészséggel nevetni, nevetni. Mit tudnak még neki mondani az életről ezek után, amin ő nem nevet? Mivel fenyegethetik még? Mitől félhet még? Történhetik még vele valami, aminél rettenetesebbet nem győzött le és nem élt át? Mi az, meghalni? Mi az, félni a haláltól? Már nem fél. Soha, egy pillanatig sem volt boldog, de nevet azon, aki ezért sajnálja. Nem ismeri, mi a bőség. Nem tudja, csak álmából, hogy mi a nyugalom. A béke idegen neki. A gazdagságról nem is tudja, hogy van. Kényelem? Mi az? Sovány, szikár, inas, megércesedett lény. Egy gonosztevő elveteműtségével és egy bölcs körültekintésével. Ha ember lett volna belőle, olyan életet élt volna, mint Attila vagy Dzsingisz kán, de úgy evett volna, mint Gargantua és olyanokat nevetett volna, mint Falstaff, és olyan nyugodtan ölt volna, mint Borgia. Ha állat lett volna, meg lett volna benne az oroszlán királyisága, a tigris vérengzése, az óriáskígyó ereje, az elefánt nyugalma, a zerge izmossága és a sas biztossága. Ha költő lett volna, olyan verseket írt volna, hogy meggyulladt volna a papiros. Ha zenét írt volna, olyan lett volna, hogy a hegyek táncoltak volna rá. Ha az emberben ma lenne érzék az iránt, ami fensőbbrendű, ennek a fának papja lenne, fiatal karcsú fiú, aki énekelne és áldozatot mutatna be neki, fényes nyári reggeleken megállna előtte, meghajolna és visszanevetne rá.

ANNA ÉLETE

Anna szép kislány volt, égőszemű, vidám kedvű, kis fekete copfja a lapockáját verdeste. Világoskék szoknyában, fehér babos blúzban, kapcsos lakkcipőben járatta édesanyja. Apja egy, a Pécs melletti Zichy-birtokot bérelte, hajószerű hosszú házban laktak, melyet kétévente újra fehérre meszeltek a festők. Mire tizennégy éves lett – közben zajlott a háború – megszületett hatodik testvére is, a kerekkepű Juliska. Így hát ha a családi képhez 1946-ban felálltak, a nagy bajszú István édesapja és a sportos karcsúságát megőrző édesanyja között orgonasípok formájában mosolygott két fiú és négy lány a lencsébe.

Az oroszok bejövetelét, a németek eltakarodását a nagy, nyolcablakos pécsi házban élték át. A Zichy-birtokot földaraboltatta Nagy Imre fölművelési miniszter, István gazdász diplomájával egy üres év után elszegődött egy állami gazdaságba. Közben eladogatták a tehetős – azóta elhalt – nagyszülők festményeit, csupa magyar nagymester műveit, hogy jusson kenyérre, zsírra, szilvás gombócra.

Anna, mint kis nagylány a főzésbeli tehetségét úgy kamatoztatta, hogy nagybátyjától kapott vadnyúlból pástétomot csinált, sőt a barátta vált nevelőnő segítségével megtanulta elkészíteni a tortát. Ez nem egyszerű csokoládés vagy kávékrém torta volt, piskótatésztából és kimagozott élő cseresznyékkal feldíszítve, hanem mindezek kombinációja vaníliamártással leöntve és tejszínhabbal megbolondítva.

A város megszállásában a V.-ék háza is részt vett, de szerencsésen. Náluk szállásolták el a szovjet városparancsnok helyettesét, egy bizonyos Tigran Eseian ezredest, aki örmény volt és kulturált, felfedezte, hogy a V. család egy ágon ugyancsak örmény, és így famulusai még egy karórával sem károsították meg Anna szüleit.

Annával történt azonban egy baleset. Az udvaron, a hatalmas vadgesztenyefa alatt megbotlott egy kőbe, orra esett és kitorpte első két metszőfogát. Bár a fogorvos pótolta az eredeti fogakat – ahogy Anna mondta – „két csitiscuki foggal”, a lány hamva s szépsége, részben a lélektani trauma miatt megcsorbult.

Egyházi iskolába járt az első négy gyerek, amíg lehetett. De hát a katolikus iskolákat államosították, és az azt pótló állami iskolában egy diákgyűlésen kihirdették, hogy a hercegprímás hazaáruló. Anna mélyen vallásos volt, aki a világért sem mulasztott volna el egy vasárnapi misét vagy a gyónást, és a szentáldozást. A bíborost mondhatnók személyesen ismerte, mert ő a denunciació előtt egy évvel a Mária- napokon Pécsen járt, az előtte sorban álló lányok között Anna is bársonyszoknyás ünneplőjében feszített, és a hercegprímás az ő fejére is rátette áldó kezét. Mi több, az országot átprésztázó pereket és álpereket szülei, volt tanárai is vitatták, kárpálták, és ő méltán érezte azt, hogy ki kell állnia (azaz vonulnia) az igazságért. Elhagyta a termet. Azonnal kicsapták az iskolából, és vele együtt azt a tizenegyet is, akiknek a nyolcszáz főből akadt elég bátorsága (gyarló hite), hogy Annával együtt tiltakozzanak. Múltak az évek. Anna egy MÁV-irodában helyezkedett el. Megtanult, úgy-ahogy, könyvelni és gépelni. Egy a családhoz közel álló família csemetéje, a kefehajú egyetemista, Laci udvarolt neki. Hétvégeken kirándultak a Mecsekbe, no nem kettesben, hanem velük tartott a kirúgottak csapata, valamint egy ferences atya, aki a rend szétszórása után gyári munkás lett.

Annát rémálmok gyötörték. Hallani vélte a beidomított diákok ütemes üvöltését: Vessen Mindszenty, vessen Mindszenty!

Aztán 1952 augusztusában valami szörnyűség történt. Éjjel kettőkor betörték a nyolcablakú ház délről második ablakát, az üvegcserep közt bemászott négy ávos katona, Anna testvéreit, édesanyját az ágyukhoz szorították, Annát megbilincseltek, elhurcolták.

A budapesti ÁVO-ra került, onnan, elítéltként Kalocsára. Barátai, köztük Laci, Vácra. A még az évben sorra kerülő tárgyaláson kiderült, hogy Anna és barátai a rendszer megdöntése érdekében szervezkedtek, a kirándulásokra fegyvert is vittek, és az erdő elhagyott tisztásán a célba lövést gyakorolták. Annának nem volt fegyvere, így csak 15 évet kapott. Lacinak volt, de ő két évvel, alig hihetően megúsza. Édesanyja, egy ismert belgyógyász lefizette az ügyészt és a bírót. A kettejük taksájáért egy házat lehetett venni akkoriban. Laci kiszabadult, befejezte az egyetemet és kultúrmérnök lett.

Anna nem keseredett el a börtönben. A szomszédos cellában barátinők ültek, ítélethirdetése után dolgozhatott

a varrodában – előbb-utóbb megtanult takarosán varrni. Kis keresetükből a lányok pótélelmiszereket vehettek, így sorra került, pótanyagokból, az utánzott torta megalkotása. Anna cellatársainak elmesélte egész családját, összes szeretteit. Származásuk miatt egyikük sem kerülhetett felsőfokú tanintézetbe. Ifjú István traktoros lett egy gazdaságban, Helena, a Bajor Gizi szépségű hűg egy autójavító irodájában helyezkedett el, Zsiga még középiskolás volt előmeneteli remény híján, a kicsi iskolás lányok otthon segítettek a háztartásban, és mindkettő megtanult kötni. Anna lelkesedéssel beszélt – mint titkos jegyeséről – Laciról. Arról is, hogy a fiú, akkor még szabadon, az utolsó egyetemi évében ételt szolgált fel a menzán, dupla adagokért. Így nyerte el a következő szólást társaitól: Timeo Ladislas et dona ferentes. (Tartok Lacitól, még ha ajándékot hoz is.) A börtöntársnők Anna nagymamájától hallott mondasát kedvelték leginkább. „Az Isten tökéletesre teremtette a világot, de hogy el ne bízzuk magunkat, elhelyezte benne a szúnyogot.”

Nagy Imre miniszterelnöksége idején enyhültek a börtönviszonyok. Megnövekedtek a napi kenyéradagok, sűrűbb lett a leves, hosszabb a napi séta és megkészsereződtek a beszélők. Anna repesve értesült Laci kiszabadulásáról – „póterre ment” kommentálták a cellatársak, és nem tartotta lehetetlennek, hogy az ő büntetését is leszálítják. Azt azonban sem ő, sem társai nem várták, hogy 1956 októberének végén kinyílnak a börtönajtók és kiszabadulnak valamennyien, ők, a politikaiak, de velük együtt a csövesek, a közbüntényesek is. Anna szabadulását annak tudták be (annak is!), hogy már egy esztendeje minden este, lefekvéskor, az ő vezetésével elmondtak egy tized rózsafüzért. (Azok is kiszabadultak, akik már a harmadik Üdvözlégy Máriánál elaludtak.)

Szabadulási ünneplésre összegyűltek valamennyien, de az egykori kivonulókhöz Laci nem csatlakozott. Édesanyja, aki fiát megvesztegetéssel kiszabadította, azt is kibeszélte, hogy Anna és Laci valójában unokatestvérek. A doktornő szerint Anna édesanyjának fivére: Iván a Laci természetes apja. Annában összeomlott minden életöröm, emberek közé nem ment, napokig sírt szobájában.

Közben a forradalmat vérbe tiporták. Testvéröccse, István Kanadába készült átmenni a félig lezárt határon, de nővérét hiába hívta magával.

„Ottawában nem ehettek igazi halpaprikást”, mondta Anna kézlegyintve, és megmaradt a MÁV-irodában. „És ha ismét visszavisznek téged a fogdába?” Anna mosolygott: „Száz és száz időszerűbb bűnöst fogdosnak majd őszre helyettem.”

Igaza lett. Nekiállt, hogy ötvenkettőben megszakított tanulmányait magánúton folytassa. Most már Pesten, ahol beteg és vak apai nagybátyját ápolta. Amikor a nagybácsi évek múltával elköltözött e földi világról, Anna megörökölte a bácsi pesti lakását. Már elmúlt harmincöt éves – ez az asszonyélet fele is? – „amikor egy jámbor udvarlója is akadt a fővárosi MÁV-iroda egyik előadójának csendes személyében. Egy év hűséges udvarlás és névnap virágcsokrok és bonbonok nyomán Z. János megkérte V. Anna kezét.

– Nagyon kedvelem magát János, de házasságunk lehetetlen – adta ki a férfi útját szelíden Anna.

– És miért?

– Mert maga elvált ember. Krisztus egyháza tiltja, ha a felek élnek, a második házasságot.

A megörökölt lakáshoz egy kis pénzmag is járult. Ebből rendeztek Anna testvérei számára születésnap vacsorákat. Mikor Zsiga leérettségizett krampampulit kapott, a kedvencét, névnapjára Helena habos kakaót ánizslítkörrel megvadítva. Más alkalommal előkerült a baranyai pecsenyepaprika, a borjúrolád mustárszósszal és a dióval megtűzdelt birsalmasajt. Anna az ízekhez csatolva idézte Bea néni mondasát: „Bár nem azért élünk, hogy együnk, de Krisztus urunk se csak kútvizet ivott és maceszt evett a kánaáni lakodalomban.”

Mindannyian átéltek egy súlyos gyásznapot. István, Anna édesapja egy motorszerencsétlenség áldozata lett. Annának hetekig elment az étvágya, kis testének feszes húsából leadott öt kilót. Volt rabtársai látogatták. Vittek neki női szeszélyt, a kedvencét, habcsókot, méhsört. Eljött az idős atya, a volt szerzetes, ki annak idején írásban is ellenezte a fegyveres ellenállást. Ezért csak négy év börtönbüntetést kapott. Az ősz pap Anna lakásában összehívta az elérhető kivonultakat, ott, a két szoba egyikében lelkigyakorlatot tartott, míg a másikában mindegyiküket meggyóntatta. Annának felajánlotta, hogy a közeli lelkészségen karitatív munkát végezzen.

A nő tehát azontúl kétszeres munkát végzett: nappal a MÁV-nál dolgozott az irodában, este és hétvégeken a lelkészségen. Szeme körül megszaporodtak a szarkalábak. Korán őszült. Finom kézfejen a bőr megráncosodott. Hangja azonban erős maradt, mint a táborigyűlés, ha kimondta az igazságot, s mint a tárogató, ha az elmúláson elmerengett.

A világ rendje az, ha előbb a szülők mennek el, s utódaik őket siratják. Anna édesanyja egy örökölt szívbaj áldozata lett, hatvanhét éves korában. Férje mellé temették. Anna a temetésre autóbusszal utazott le Pécsre, feketében, ugyanúgy vissza, egy a sírhant mellől szakasztott elhervadt rózsával imakönyvében. Azt gondolta, és testvéreinek azt is mondta, hogy bár a halál elvált bennünket, nem a megboldogult az emigráns, hanem mi vagyunk azok, az elhagyottak. Aztán majd egyszer találkozunk, egyesül a nagy család.

Mikor bánatából magához tért, két utazást tervezett. Elsőnek látni akarta Jézus lábnyomát Galileában. A Genézreti tó partján kibérelt egy kis faházat, ott lakott egy hétig, és mindennap megfürdött a tóban. Egyszer a halászok megajándékozták három hallal. Az egyik pietrini, Szent Péter-hal, ezt a sütőben kellett megsütnie, hogy szívós bőre lejjön.

Aztán két évvel később a kuporgatott pénzből elrepült Örményországba, ősei földjére. Az Ararátra is felkapaszkodott: félig. Hozott is onnan egy megkövült fadarabot „talán éppen a bárka habdeszkájából” mesélte unokaöccseinek, unokahúgainak.

Eliramlik az élet. Kitört – ezúttal tartósabban – a szabadság. Nem mámorban úszott az ország, hiszen a megszálló csapatok még jó ideig birtokolták a haza szögleteit és rongálták a kaszárnyákat, hanem tere nyílt a tágabb lélegzésnek, lélekzésnek. Megnyíltak a határok, egyelőre a kiskapukon kellett átférközni és az útleveleket kellett világra szólóan érvényesíttetni. Annát meglátogatta egy távoli rokona Kárpátaljáról. Ő a viszontlátogatás során megdöbbsent a szinte közép-keleti szegénységen, így éltek az arabok az izraeli táborokban, amit ott tapasztalt. Visszatérve elkezdett gyűjteni egy kárpátaljai plébánia javára. Az ottaniak a pénzt, de a kapott ruhákat és a tanzsereket is kiosztották az azokra rászorulóknak. Anna nyugdíjba vonult a MÁV-nál, fele idejét a Kárpátok egyik völgyének egy kis falujában töltötte. Többek között gondozásába vett egy kesefejű kamasz gyereket, Ferit, aki talán, a lélek útjain az egykori Lacira is emlékeztette. Az is lehet, hogy arra gondolt, Feri lehetne az ő és Laci meg nem született gyereke. Anna Pécsre hozatta Ferit, középiskolába járatta és pénzt hozó munkát is szerzett neki. A fiú idővel jelesen érettségizett, az egyetemen diplomát szerzett, majd megnősült. Anna a tortával kedveskedett neki az esküvőjén.

Történt, már az új évezredben, hogy egyik unokatestvérétől tudomást szerzett Annáról egy külföldi kulturális államtitkár. Egy őszi délután feleségével és Anna egyik rokonával karöltve meglátogatták őt a pesti lakásban. Megcsodálta a falon lógó Vasarely- és Prokop-képeket, megkóstolta a kuglófot és a habos kakaót, és meghallgatta az idős hölgy szájából annak élettörténetét. A rokon fordított. Az államtitkár feleségének szeme nedvesen fénylett.

Anna olyan szerény és visszafogott volt, hogy amikor már veréb nagyságúra zsugorodott, és láthatóan nagyon szenvedett, akkor is alig panaszkodott. Kórházban érte a halál, az onkológián.

MÁJUSI RAVATAL

László Lóránt nem kanyarodott le időben a főútról, elvétette az irányt, pedig indulás előtt kétszer is megnézte a térképen, hogy merre van az az istenverte, külvárosi temető. A kényszerű és körülményes manőverrel értékes perceket vesztett, pedig most semmiképp sem akart elkésni, persze, korábban sem kívánt érkezni, hiszen a pontatlanságnál is jobban gyűlölte a közhelyes és képmutató fecsegést, amire ilyenkor mindig számíthatott. Szerencsére, a főkapuhoz közel sikerült leparkolnia, a búfelejtő kocsmá mellé, amely áramszünet miatt éppen zárva volt. A temető előtti bódék szegényes kínálata és a poros műanyag liliomok láttán örült, hogy kedvenc üzletében már előre gondoskodott a virágról. Az Audi csomagtartójából kiemelte a csokrot, majd határozott lépésekkel a ravatalozó irányába indult. A bejáratnál néhányan ácsorogtak, köztük húzódott meg frissen kinevezett titkárnője is. Fitos orra piroslott a hidegtől. A férfi biccentett feléje, ezt egyben a többieknek szóló üdvözlésként is lehetett értelmezni, mivel a kint várakozó hölgykoszorú tagjai bólintással válaszoltak. A koporsó előtt meghajolt, egy percig összekulcsolt kézzel állt, aztán keresztet vetett, majd a földre helyezte a krepp-papírral körbefont vajszerű szellőrózsákat. Rögtön utána lépett be a pap a sötét terembe, ahol a két kandeláber már fullasztó, fekete füstöt eregett. László Lóránt, a Jó Szándék Alapítvány elnöke az utolsó széksor mögé húzódott, végigsimított deres halántékán, aztán behunyt szemmel hallgatta a kántálást, mert zavarta, hogy a reverenda alól kirítt a fiatal tisztelendő sáros túrabakancsa és szürkéslila kordnadrágja. Ez az öltözék, megítélése szerint, a lelkeszi hivatás megcsúfolását jelentette, és egyben az elhunyt iránti tiszteletlenségre és közönyre vallott.

Most megint, mint már idefelé jövet is annyiszor, az a május elseje jutott eszébe, amikor övé lett Ildikó.

A felvonulás után kettesben vitték vissza a zászlókat az alagsori raktárba, és miközben a sarokba állították a rudakat, szálla szűrődött a szeleburdi lány tenyerébe. A felnőtt férfi tőle szokatlan gyengésséggel próbálta kipiszkálni az irdatlan fekete fadarabot. Megnyomta a tátongó nyílást, azonnal meggyipiros cseppek buggyantak elő, és csordultak végig a finom, fehér bőrön. Lóránt hagyta, hogy jól kivérezzen, aztán ajkával óvatosan kiszívta a sebet, majd hirtelen támadt szenvedéllyel csókolgatni kezdte a megszeppent fruska vékony csuklóját.

– Jaj, ne – tiltakozott félszegen Ildikó –, koszos a kezem!

Lóránt a vér ízétől vagy talán a felhevült női test izgató illatától szédült meg, maga sem tudta. Elködösült a tekintete. Szorosan magához húzta és mohón szájon csókolta szabadkozó beosztottját. Aztán az egész olyan váratlanul és kapkodva történt, hogy közben nem észlelték, mikor verték le az asztalról az irodaszereket meg a lámpát, amely darabokra törve hevert a földön. Lóránt izzadt és kócos volt, Ildi blúzáról meg leszakadt a felső gomb. – Úgy szállt el ez a harminc év, hogy szinte észre se vettem – mormolta magában Lóránt –, mintha a múlt héten lett volna az a bódító május elseje. Emlékeiben összemosódott a régi ünnepség a minapival, amikor a munkatársakkal együtt köszöntötték Ildit a születésnapján, az utolsón. A karcsú, ígéző tekintetű asszony jókedvűen tréfálkozott, nevetve közölte, hogy nem enged a negyvennyolcból, most már élete végéig, örökre ennyi marad. Ránctalan, pirospozsgás arcán pajkos gödröcskék képződtek a huncut kacajtól. Pezsgővel koccintottak. A félszáraz Törley aranylón gyöngyözött a hosszú pohárban. A sötétkék kiskosztümbe öltözött főkönyvelő a koccintás után lassan emelte ajkához az italt, közben kérdően és kacéran rámosolygott az elnök úrra, aki úgy érezte, hogyha próbálkozna nem utasítaná vissza újbóli közeledését. László Lóránt megdörzsölte a szemét, majd ismét behallgatott a tisztelendő kenetteljes prédikációjába, és közben azon morfondírozott, ha tehetné, önmagának milyen halálnemet választana: reménykedő és kitartó küzdelmet a rákkal, vagy a váratlan és végzetes agyvérzést. Az utóbbira szavazott.

A szertartás végén az emberek pusmogó párokba rendeződtek, majd a pocsolók között bóklászva követték az atyát és a lassan gördülő halottas kocsit.

László Lóránt még a gyászmenet indulása előtt kijött a ravatalozóból, mert légszomja támadt. Talán a tömjénfüst tette, vagy a régi emlékektől szorult össze a szíve, maga sem sejtette. Életében most érzett először szorítást a szegycsontja mögött. Kinn, a szabadban, a friss, tavaszi szélben kitágult és kitisztult a tüdeje, enyhült a szívébe markoló görcs. Mire felocsúdott sietnie kellett, hogy beérje a hosszúra nyúlt emberkígyót. Titkárnője a menet

végén egyedül andalgott. Lóránt mögötte lépdelt, és közben egykedvűen nézte a fiatalasszony vállra omló, fonott, fekete fűrtjeit és fiúsan feszes, keskeny csípejét.

A hallgatag tömeg kört képezett a mély gödör körül. Lóránt meg kissé távolabb, egy gaztól felvert dombon egyensúlyozva szemlélte az embereket, a mohos köveket és a csendes, szomorkás tájat. Felnézett az égre, és akkor egy szárnyaló fehér galambra lett figyelmes. Szokatlan volt, ahogy a magasban, éppen a sír fölött röpdös-tek, a déli nap sugaraitól hol hófehérnek, hol ezüstszürkének látta csillogó tollukat. Szinte fürdöttek a fényben, élvezték a langyos lég simogatását.

A sírásók leeresztették a koporsót, fehér paplant tettek a fedelére, hogy az élőket ne borzassa el a fekete göröngyök vészjósló dübögése, aztán elegyengették a hantot, beszúrták a porhanyós földbe a lakkozott, barna fejfát és feltornyozták a koszorúkat. Mire végeztek, László Lóránt már a murvával felszórt, sáros sétányon a kijárat felé si-tett. A kuratórium soros ülését délután kettőre hívta össze.

ÉLETÜNKET DÍSZÍTÓ VIRÁGOK

Ma este végre kiderült a titkod. Hátul, az egyik emeletes ágyban rejtettek el a lurkók, így pokróc alá bújva ki-hallgathattalak. Meghökkenett Réka vallomása, de nem fűztem hozzá megjegyzést, összeszorítottam az ajkam, aztán visszadőltem mellé a földre. Hanyatt feküdtünk, fogtuk egymás kezét és bámultuk a Göncölszekeret. Selymes fűrtjei a fülemet cirógatták. A kormos felhők mögül kisvártatva kibújít a kerek képű, cinkos hold, bevilá-gította a tisztást. A fenyők sötét karéjban álltak mögöttünk. Teli tüdővel szívtam magamba a nyirkos hasábok nyers szagát és a vadvirágok illatát. Virradatig mesélt, néha fullasztotta az emlék, fura mód, még ekkor is, szabatosan, tanárosan fogalmazott, közben megsimogatta homlokomba hulló hajam, ahogy a buksi nebulókkal szokás, és fél-hangosan önmagát korholva firtatta, hogy miért is terhel mindezzel engem. Derengett. Élesen metsző fénycsik je-lent meg az ég alján, vissza kellett térnünk a táborba. Fölkönyökölttem és búcsúzóul szájon csókoztam. Átkarolta a nyakam, belém csimpaszkodott, még szorosabban ölelt, mint az éjjel, és csak arra kért, hogy egy hónap múlva, szeptember huszadikán hatkor a Városligetben ismét lássuk egymást.

Kora reggel hangos dudaszóval megérkezett a rozoga, bérelt busz. Véget ért a nyári tábor.

Két héttel korábban osztálynyi zabolázatlan, kujtorgó kis kamaszt, karámból kitörő, viháncoló csikókat bíztak rám. Az ifjú titánra, a jövő pedagógusra is ugyanannyit, mint a többi, tapasztalt tanárra. Takarodó tízkor volt, aztán reggelig a zászlónál posztolt a soros őrség. Természetesen én adtam a legtöbb éjszakai ügyeletet. A többi körlettől eltérően az enyémben mégis mindig halotti csend honolt, távozásom után a diákok moccanni se mer-tek, nem dúlt párnacsata, pirkadatig még a mosdóba se mentek ki. Elképedtek az idősebb kollégák, ilyen fegyel-met csak a táborvezető, a daliás birkózóbajnok tudott tartani spártai módszereivel, nálam ezzel szemben senki sem kapott körmöst, sem kokit, még csak tízperces békaügetést sem szabtam ki büntetésül.

Az utolsó este ismét én felügyeltem az öröket. A tábortüznél kuporogtunk, csak az ágak ropogtak halkán. Né-mán a kihunyó, vörösén izzó zsarátnokokra meredtünk. Hűvösödött. Réka a kabátjáért indult. Az épület sarká-nál értem utol, derékon ragadtam, aztán megmarkoltam telt mellét. Megfordult, pofonra számítottam, de ehe-lyett hozzám tapadt. Átöleltem, hevesen haraptam a száját. Tizennégy nap elfojtott szenvedélyét akartam pótolni néhány perc alatt. – Gyere – szólt kibontakozva ölelésemből, és sietve húzott maga után a közeli rétre. Felhajtotta a szoknyáját és már eggyé is forrtunk. Később, mint aki mély álomból ocsúdik, fedeztem csak fel, hogy hol is vagyunk. A friss farakás oltalmában hevertünk a csupasz fűvön. Izzott a teste, vadul, mohón, szédülten szeret-keztünk. Aztán szaggatottan, szinte fuldokolva szakadtak ki belőle a szavak. Férje öngyilkosságáról beszélt, a fürdőszoba hideg kővén heverő borotvaéles konyhakésről, a forró vízzel teli véres kádról, a Kolozsvárról áttele-pült latin–görög szakos tanár sápadt arcáról, fénytelen szeméről, csapzott hajáról, aki elhaló hangon, halovány mosollyal a tébolyultan sikoltó miértekre is csak Senecát citálta: „Florem decoris singuli carpiunt dies”. Kitalált, hideglelés kísértethistóriáim, amelyekkel lefokvés után szórakoztattam és egyúttal fegyelmeztem neveltjeimet, tündérmeséknek tűntek a valós iszonyathoz képest, ám azon az éjen én nem riadtam meg a történetek hallatán,

nem is viszolyogtam az élém tárt véres tragédiától, inkább izgatott, hergelt a halál lehelete, fokozta a testemben tomboló érzéki vágyat.

Hazafelé a buszban előttem ült a fiatal, fekete hajú özvegy. Fiát átkarolva időnként hátranézett. Találkozott a tekintetünk, de az út alatt egyszer sem szólt hozzám, pillantása lázas, estéli kalandunkat és a haldokló férj utolsó mondatát idézte eszembe. Az a nap az életünket díszítő virágokból leszakított egyet, egy gyönyörűt, egy borzongtatót, egy felejthetlent.

Hamar elszállt a nyár. Álmomban Rékával repültem, mámorosan gondoltam rá, szeptemberen meg szinte szüntelen szólígtattam magamban, imaként mormoltam nevét, a találkára mégsem mentem el. Talán a Senecát idéző árnyalak állt közénk? Ifjúi szenvedélyem lanyhult el netán, vagy a felelősségtől félve menekültem messze? Nem tudom. Nem tudhatom. Soha többé nem láttuk egymást.

Mint gyors homokszemek peregtek az évek, sodort magával a tanulás, majd a munka és a család ezernyi gondja, baja. Nem kerestem, nem kutakodtam utána, de szeptember végén néha eszembe jutott a nyár éji, csillagos égbolt, a hamvadó hasábok fénye, lágyan lengő haja és forró, szomjas öle, és már sajnáltam végzetes vétkeimet, jóvátehetetlen mulasztásomat. Aztán ahogy korosodni kezdtem, egyre bizonyosabbá vált bennem a felismerés, hogy nem én hódítottam meg ezt a csodaszép, kék szemű tündért, ahogy korábban, ifjonti hetykeséggel képzeltem, ő választott ki engem a kegyéért versengő, koslató kanok közül, ő akarta azt, hogy az enyém legyem és egyre kevésbé találtam feleletet arra, hogy miért is tette, miért is kockáztatott akkor ott oly sokat ezért.

Évtizedek múltán kortárs festők tárlatán találkoztam újra Réka pufók fiával, aki időközben ismert műtörténész lett. Kedélyesen elevenítettük fel a hajdan volt nyári élményeket: a számháborúkat, az indiánosdit és az esti tábortüzeket. Közömbös hangszínnel próbáltam anyja után tudakozódni. Eltöprengett a válaszon. – Ő már nagyon rég elhagyott minket, még akkor karácsonykor, a vidám vakáció után. Szerencsére keveset szenvedett – közölte befejezésként tárgyyszerűen. Sarkon fordultam, lesétáltam a Múcsarnok lépcsőin, emlékeimbe merülve kerültem meg a békanyálás csónakázótavat, aztán a susogó platánok tövében szórakozottan az órára néztem: szeptember huszadika, délután hat óra volt. A lombok között zajosan csiviteltek a verebek.

MADÁRSZIGET

A madárszigetre nedves út vezetett, magas nád között, hosszan menni kellett benne, türelmesen, nem irtózva, nem félve. Kilátni ugyanúgy nem lehetett belőle, mint egy erdőből, de ennek száraz, eltörött szálai szúrtak is, s ahol az út el-elveszett, testtel kellett benne utat vágni, befurakodni a nádszálak közé. Mikor már csak azért nem látszott kívánatosnak visszafordulni, mert hátha előre kevesebb már, mint vissza, nőni kezd az ember, lépésről lépésre, a nagyra elnyúló halom közepe felé egyre kisebb és kisebb a nád. Egyre ritkul, majd hirtelen véget ér, s feltáru a sziget rétszerű közepe. Nádas szegte egyik oldalán, végig, hosszan, égszínké madárháló kifeszítve. Zsebeibe beleesnek a hálóba belerepülő madarak, hajnalban kiszedik őket a madarászok, hogy kis madármérlegen lemérjék őket, feljegyezzék a súlyukat, megfigyeljék a mellükön a bőrük alatti zsírt, s megállapítsák, elég táplálékot kínál-e nekik a hely. Végül meggyűrűzik őket. Eseményszámba megy, ha korábbi évek gyűrűzött madara kerül elő. Abból már sok mindent levon, következtet egy madarász. A madarászember. Aki a szigetre ladikkal érkezik, s onnan ladikkal távozik. Csendesen. Ahogy állattörténeteik is szólnak. Amiket a madarászgyerekek ugyanúgy mesélnek, mint az apjuk, anyjuk. Ami egyszer fordítva is előfordult. Akadt a gyerekek között egy fiú, akinek a meséit a felnőttek is átvették. Nem hiába nem mozdult ki gyerekkorában a pusztából, a tanyavilágból. Félnapokra is eltűnt, s csak az éhség vitte haza, más nem vitte volna, úgy belemerült az állatok figyelgetésébe.

A madárszigeten vele jártam először. De akkor még olyan kicsi volt, hiába erősködött, hogy ő vezet, elértem, hogy magam menjek előre, s amikor már nekem is nehéz volt a járás, mert elveszett a csapás és csizmáink már nem csak cuppogtak a sárban, hanem bele is ragadtak, felvettem őt. Nehezen hagyta magát, de belátta, nem tudja megmutatni a helyet, ha nem hagyja vinni magát. Akkor én ismertem már a bennszülött asszonyok gyerekhordozó tartását, s bírtam. Az oldalamon tartottam, a csípőmön ülve, jól haladtunk. Én átnyaláboltam fél karral, ő a nyakamba kapaszkodott két kézzel. Aztán ahogy közeledtünk, úgy szökött le rólam, s ki a cipelő helyzetből, mint akit kígyó csípett. Úgy tett, mint akit nem úgy hoztak, ahogy. A szemem láttára cseperedett fel, villámgyors gyerekből pontossá, határozottá és nagyon figyelmessé. És felnőttnek is ilyen maradt.

Rá gondoltam, amikor Pécs és Budapest között, a Kiskunságban megálltunkban, a később gyerekek apjává lett emberrel, s vezettem be a nád közt a szigetre. El akartam varázsolni őt. Már a tanyámmal. Aztán mögötte az útról, ahonnan láthatta, hol bukkant ki a messzebb múltban, az ecetligetek között a tó kékje. Határterületeken sétáltam vele. Fülöpháza felé, Kondorpuszta, s Balázspuszta határán. Láthatta a vidék legszebb fáját, egy sértetlen koronájú, gömbölyű lombú kőrisfát. S átellenben vele a Garzó-tanyát, a tanyavilág legszebb és legnagyobb házával. Az egyetlen gerendással. A sötétbarna fa ráülhetett a hófehér falakra, s a szoba még úgy is tágas és világos volt. A Garzó-tanya lett volna özvív esetén a pusztá Noé bárkája. Büszke is volt gondolatára a csöppnyi öregasszony, Garzó néni, aki mellett a második mondatnál már mindig ott állt a férje. A kicsi asszony oldalán az a szép szál ember. Amíg nem volt csatorna, ami a tavak vizét elvezette, egyszer valóban így tette becsessé magát a tanyájuk. A szomszéd tanyák aprójszága, a baromfi mind, náluk várta ki a víz lehúzóását.

A madársziget, ahogy a tavak is, a két pusztát, Balázs- és Kondorpusztát határolva, egyaránt jól látszik a Garzó-tanyából és az S. Nagy-tanyából. Pontosabban meglátja fáiról, aki ismeri a helyet, hogy hol van. Mert rálátni, belátni a szigetre nem lehet. Bátornak tűnhettem majdani gyerekek apja szemében, amint elindultam előtte a nádasban, úttalannak tűnő úton, aztán pedig én lehettem büszke rá, mert hamarosan elém vágott, hogy ő járjon elől. Sokat mentünk, szótlantul, jólesett. S akkor már akartam, hogy ne érezze, milyen hosszú ez az út. Meséltem neki. A sziget varázslatos menedékhelyéről. A pihenőhelyről, az alvóhelyről, aminek vasaló a neve. Pásztorok szokták maguknak építeni, csuda építmény, igazán vasaló alakú. Óriási vasaló. Az oldala karvastagságú faágakból, cölöpökből, amik egymáshoz igazítva, egymáshoz simulnak. Úgy vannak a földbe beverve, hogy hajlanak befelé. Ezért tudják védeni, takarni a fekhelyeket, amiket közvetlenül az oldalak mellé, alá építenek. Nem áztatja a benne alvót, pihenőt, se a hó, se eső. És középen, körberakva kövekkel, szabad tűzhely áll. A vasaló tüze éghet egész éjszaka, lassan, parázslón, a hold ott bámul be, ahol a füst kiszáll.

Amint a sziget száraz földjére léptünk, madarak hussantak el mellettünk. Sárgarigó csapat viharzott be a szigetre, rikácsolva helyet foglaltak a szilvafán, aztán, mint ha az előbbi hang nem is tőlük származott volna, gyönyörű énekbe kezdtek. De elég volt, hogy megmozduljunk, indultak tovább.

A tanyánk irányában nyugodott le a nap, pattogva égett a fa a vasaló tűzrakó helyén. Parázlottak a nagy, testes fadarabok. Egymás mellett ültünk egy fatörzsön, s figyeltük a nádas neszeit. Megvártuk a csillagokat meg a holdat, s nem jöttünk ki a szigetről.

A vasalóban töltött éjszaka eldöntötte együvé tartozásunkat, hajnalban a kertünk megtervezése a jövőnket, és mindehhez a szomszéd tanyák fogadtatása, még nekem is meglepetést okozott. Nem szoktak az asszonyok ennyire szókimondók lenni.

Megérdemli, s hozzátette a legközelebbi tanya gazdasszonya még a becézett keresztnévemet, ahogy otthon a gyerekkoromban szólítottak, megérdemli, mondta ki még egyszer, s mert az aznapi munkákból már nem volt hátra, borozni hívtak minket az apjával. De így jártunk a csatornán túli öregekkel is, akikhez tejért jártunk, az ember ott is bort hozott elő, az asszony szóval tartott minket. Ünnepeltek velünk esténként a pusztai ismerősök. Még a madarász házaspár is, akiknek fia a szigetre először elvezetett. Úgy örültek meg nekünk, mint akik nem vártak mást, amióta csak egyedül maradtam, s a tanyám leégett, mint hogy újra ember kerüljön az oldalamra.

A legközelebbi tanyáról az asszony a következő tavaszra óriási dunyhával lepett meg bennünket, saját tollal töltve. Amikor letette az ő rokonságukból kapott, megkülönböztetetten női és férfi parasztagy közül a férfire, s kettőt vert rajta, rám nézett. Olyan nézéssel, mint aki öregasszony létére is emlékszik, de sose fogja elfelejteni a dunyhák alatti huncutságot. Éreztem, hogy ne éreztem volna, az asszonyok ezeket a nézéseket, s bizonyos történeteiket kedvcsinálónak, biztatásnak szánják. Az ecetliget mögötti tanyában az ember befogta a kocsiba a hároméves lovát, megkocsikáztatott bennünket, s elmondta közben a legénytörténeteit. Az asszony meg, ahogy előrementem hozzá a konyhába, mintha csak ez lenne a legfontosabb mondandója, tudja, kezdettel, felbátorított, igazán fondorlatos módon. Mint aki az urára panaszkodik, hogy képzeljem el, az őneki még tésztagyúrás közben se hagy békét, még a kezét se tudja kivenni a tésztaból, ott van már neki, s dömöcköli. S miközben a hangja, míg beszél sopánkodós, utána meg a szeme, mint a dunyhát verő asszonyé.

Megkaptam hát, a pusztában, a gyerekem apjával induló kapcsolatunk kezdetén, amit rendszeren egy fiatalasszony a kontyolóban. Féltettek, hogy kijövök az időből. Úgy gerjesztették bennem a párommal lenni akarást, s szomszédok, aztán úgy üdvözölték végre domborodó hasamat, s úgy örültek meg a kisfiunknak, mint akiknek nem kevés, esetleg minden múlik, ezen a mi gyerekünkön.

A madárszigeten máig áll a vasaló. Aki ott akar éjszakázni, hallgathatja belőle az éjszakai portyára induló kismadarakat, a légben surranó madarakat, s azt a sok-sok kivehetetlen, borzongató, félelmet keltő hangot, amíg csak bele nem fárad, s az ágból font ágyon el nem nyomja a madárszigeti álom.

A HOLNAP MELLÉKSZEREPLŐI EGY ÉVSZÁZAD TÁVLATÁBÓL

1908. szeptember elsején jelent meg Nagyváradon, Antal Sándor szerkesztésében A Holnap című antológia első kötete. Ismeretes, hogy a gyűjtemény – akárcsak a második könyv a következő évben – Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula és Miklós Jutka verseit tartalmazza. A Holnap-mozgalom irodalomtudományi feldolgozottsága alaposnak mondható. Az antológiákban elsősorban Ady Endre dominált, a többieket eleve mellékszereplőkké fokozta le a befogadó közeg. Babits és Juhász Gyula is csak az értők számára jelentett revelációt. Az irodalompolitika ügyes korifeusai azonnal igyekeztek is éket verni a szereplők közé, ami részben sikerült. (Pl. a duk-duk affér!)

A hét szerző közül vitán felül áll Ady, Babits és Juhász Gyula költői értéke. A többi szereplőre, főleg a két szerkesztőre az évtizedek során egyre sötétebb árnyék vetült. Vitára legfeljebb Balázs Béla (1884–1949) személye és szépirodalmi életműve adhat okot. Egyesek őt is, a tekintélyes német, szovjet és végül magyar filmesztétát, filmintézmények vezetőjét, az ismert, noha kellőképpen nem méltányolt költők közé sorolják. Ez azonban egyáltalán nem bizonyos. Ma is többen vannak, akiknek Balázs Béla – Lukács Györgyöt idézzük – nem kell, noha a többiekkel szemben előnyt élvez azáltal, hogy életműve a szocialista érában kiemelt kutatási feladat volt, több könyve jelent meg, mint mellőzött holnapos társainak együttvéve. K. Nagy Magda jóvoltából monográfia is készült róla. (Balázs Béla világa. Bp. 1971), de ez sem gerjesztett nagyobb olvasottságot, szélesebb ismertséget. Balázs Bélát a filmművészet világában jobban ismerik és méltányolják filmesztétikai tanulmányai okán, a Valahol Európában című film révén, s nem utolsó sorban azért, mert ő alapította a Magyar Filmtudományi Intézetet. Néhány éve, Leni Riefenstahl halála óta ismét többször emlegetik, minthogy a legendás német rendező több filmjének forgatókönyvét is Balázs írta, s ráadásul – a beavatottak szerint – intim kapcsolat fűzte a berlini olimpiáról készült híres film alkotójához, Hitler későbbi „házi” filmrendezőjéhez. Jellemző, hogy a Nemzeti évfordulóink 2009 című kiadvány a róla szóló megemlékezéshez csatolt irodalomjegyzékben kizárólag filmművészeti dolgozatokat ajánl figyelembe. Jártasabb zeneértők azt is tudják, hogy Bartók a nőfaló Balázs misztériumát vette alapul a Kékszakállú herceg vára operájához, s talán még az is ismeretes előttük, hogy a Cinka Panna című daljátéka, Kodály zenéje ellenére, megbukott. Hiába látott napvilágot 1945 után a Kossuth-díjas írónak számos könyve, köztük nagyra értékelt önéletrajza (Álmodó ifjúság, 1946) vagy a Napló két vaskos kötetben (Bp. 1982), költészete továbbra sem szervült a magyar líra törzsanyagába. Ez leginkább két okra vezethető vissza. Az egyik az, hogy pályája elején, az első világháborút megelőző időben írott költeményei – néhány népdalparafrázis, népdal-imitáció kivételével – elvont, sőt spekulatív darabok, már születésük idején is szűk körben találtak olvasóra. Pomogáts Béla szerint „nem egyszer az irracionista bölcséletnél keresett választ kérdéseire.”¹ Jellemző egyébként, ezt maga Balázs jegyezte fel naplójába, hogy hónapokkal az első A Holnap antológia megjelenése után, amikor személyesen megismerkedtek, Ady nem kapcsolt, hogy az antológiában együtt szereplő költőtársával találkozott.² A másik ok az, hogy Balázs 1919-ben kommunistaként emigrált, s 1931-ben a Szovjetunióba költözött, ahol bolsevista szellemben Sztálint, a Vörös Hadsereget dicsőítő rossz agitációs verseket írt. Talán a pályakezdő esztéta szólalt meg benne tétován, amikor már itthon, 1945-ben kiadott összegyűjtött verseinek előszavában életútjáról szólva e sejtését vetette papírra: „De különböztessünk: ez az út nem művészi, hanem emberi fejlődés útja. A sötétben rettegve tévelygő költő siráma poézisnek lehet hatalmasabb, szívhez szólóbb, esztétikailag lehet tökéletesebb, mint világos, biztos partra szállt költő dala. Nem azt mondom, hogy újabb verseim mindig jobbak a régieknél.”³ A mi nemzedékünk még találkozott egy-két versével a gimnázium negyedik tankönyvében. (Tábornász mellett, Vörös őrségen stb.).

A korszakkal foglalkozó irodalomtörténészek keserűen nyugtázzák, hogy A Holnap antológiák szerkesztőinek, Antal Sándornak és Kollányi Boldizsárnak a neve szinte teljesen kiesett az irodalmi eszméletből, csak

1./ POMOGÁTS Béla: *Az újabb magyar irodalom 1945-1981*. 364. p.

2./ BALÁZS Béla: *Napló 1903-1914*. Bp. 1982. 482.

3./ *Felderítő jelentése*. In: *Az én utam*. Bp. 1945. 2.

lexikonok tartják számon őket, illetve Kollányit újabban még azok sem. Jelentőségükhöz méltóan talán csak Bóka László számolt velük. „Antal Sándor is, aki mint szépíró nem jelentéktelen munkát végzett, s Kollányi Boldizsár is megérdemelné, hogy egy szakdolgozat foglalkozzék problematikus, de jelentős munkásságukkal...” írta már az 1950-es években.⁴ Ehhez képest a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon Antal Sándornak nem szentelt önálló szócikket, neve után egy csillag jelzi, hogy megemlítték az Ady Endre Társaság szócikkben.⁵ Az 1980-as években a Kollányi életútját bemutató dolgozat megszületett,⁶ azonban Antal Sándor nem részesült ebben a figyelemben. Egy fontos emlékezésen kívül, mely pozsonyi éveivel és tragikus elhurcolásával foglalkozik, ezen kívül, sajnos, kevés adattal, szinte semmi nem jelent meg róla.⁷

Antal Sándor (1882–1942?; 1944?) A Holnap antológia szerkesztése idején 26 éves, de nyilvánvalóan már tekintélyt szerzett magának Nagyváradon, ha olyan kényes ízlésű intellektuelek, mint egyetemi társa, váradi barátja, Juhász Gyula, rábízta, kezébe adták az antológia összeállítását! Juhász így emlékezett rá: „Egy néhai kabaré vár, ahol órákon át beszélgettem – egy pikoló fekete mellett – a doktor úrral, aki most Stockholmból visszakérült Nagyváradra, és aki az élet bölcse és művésze volt egy személyben. Mindenhez értett, még a nőkhöz is.”⁸ Antal még ekkor nem volt hivatásos író vagy újságíró, a szobrászat, pontosabban annak a kisplasztikai változata érdekelt (Telcs Ede tanítványa volt Budapesten!). Főleg német filozófusokról készített plaketteket. Alkalmanként cikkezett fővárosi lapokban is, de csupán egy-két önálló munkája jelent meg (Mozaik, 1904; Akik ma élnek, 1905) és egy röpirat állt mögötte.⁹ Érdemes lenne alaposan utánanézni, vajon Ady ismerte-e ezt a marxista szellemben fogant, párbeszédese formában írott agitációs anyagot, ami szinte prózai előzménye az ő nem sokkal később keletkezett Proletár fiú verse c. költeményének. Antal röpiratában a kőműves apa munkásöntudatra neveli fiát. Felvilágosítja az igazi hazafiságról, az igazságtalan törvényekről, a tőke mindenhatóságáról, az osztályharcról stb. A győzelem nem marad el, „de az nagyon sokára lesz” – ezek az apa utolsó szavai. Antal már ekkor szociáldemokrata, sőt marxista vétezettséggel rendelkezett. Nem lehet kizárni, hogy Ady tőle értesült a marxi tanokról, hiszen kapcsolatuk az irodalomtörténet szerint erős, mindvégig baráti volt.

A kultúrbotrányt nemcsak a versek, sőt, inkább a szerkesztőnek az antológia költőiről írott ilyesfajta szavai okozták: „Ezek se udvarolnak nagyon a tisztas közönségnek. Nyíltan kinevetik a burzsoá morált és negligálják az összes polgári szentségeket. Tapsot ma sem várnak, de nem is kapnak. Csak nyugtalanság kél szavaik nyomában.”¹⁰ Arról megoszlanak az utólagos vélemények, hogy világosan felismerte-e az egyes költők jelentőségét, mindenesetre Adytól 39, Babbitól 5, Balázs Bélától 3, Dutkától 15, Emödtől 8, Juhász Gyulától 12, Miklós Jutkától 6 verset hozott. „A Holnapban elintézett problémák (Ady, Dutka) is szerepelnek. Olyanok is, akikről nehéz véleményeket kockáztatni. Ezek féltékenyen odaálltak jövődjük elé. Ezek a Holnap Anonymusai. De van két bizonyos embere a Holnapnak: Miklós Jutka és Emöd Tamás.”¹¹ Ehhez képest rosszul adta meg Miklós Jutka születési évszámát, és 1904-es kötetének címét is elvettette. (Költemények és nem Verseki!) A Várad szellemi életével foglalkozó írók sajnálták, hogy ezután rövidesen ismét Skandináviába utazott tanulmányútra, ahol éveket töltött (többek között szobrászatot tanult), s csak 1913-ban tért vissza a városba. 1914-től a Nagyváradi Napló munkatársa, remek írásai, képzőművészeti szervezőmunkája, távollétében színházi bemutatója (A Mester, 1912) révén rövidesen ismét a váradi szellemi elitcsapatban töltött be vezérszerepet. Jorru története című elbeszéléskötete (1913) komoly figyelmet vont magára, Rákosi Jenő is méltatta. 1917-ben önálló füzetben válaszolt Ágoston Péternek A zsidók útja című röpiratára.¹² Mint ismeretes, Ágoston idézett munkájában individualizmussal, pénzhajhászással stb. vádolta a zsidóságot, s a háború utánra egy nagy antiszemita hullámot jósolt, ezért azt ajánlotta a zsidóknak, hogy asszimilálódjanak, méghozzá ne formálisan. Antal vele ellentétben semmi veszélyt nem érzett, indulatosan utasította el Ágoston helyzetelemzését és javaslatait. „A gondolkodásom valóban individuális, és ezért az antiszemitizmustól nem félték Magyarországon egyetlen becsületesen dolgozó zsidót sem.”

4./ BÓKA László: *A magyar irodalom története a XX. században. Egyetemi jegyzet*, 1960. 24.

5./ 1. kötet. A-F. Bukarest, 1981. 67.

6./ BAKÓ Endre: *Kollányi Boldizsár arcképe*. A Bihari Múzeum IV-V. Évkönyve. Berettyóújfalu, 1986. 283-296. Klny. is!

7./ BIHARI Mihály: *Antal Sándornak, a Holnap antológia szerkesztőjének pozsonyi élete és mártírhalála. Irodalmi Szemle*, 1969/6. 532-534.

8./ *A Holnap városa. Nagyváradi Napló* 1914. márc. 25. ill.: JGYÖM 5. 500-502.

9./ *A munkás fia Felvilágosító beszélgetések az öntudatos szervezett munkásság gyermekei számára, Nagyvárad*,. 1907.

10./ *A Holnap. Nagyvárad*, 1908. Bevezető, 8-9.

11./ *A Holnap. Nagyvárad*, 1908. Bevezető, 8-9.

12./ *A magyar zsidóság jövődje. Felelet dr. Ágoston Péter nagyváradi jogtanárnak. Nagyvárad*, 1917.

1919 februárjában, amikor létrehívták az első Ady Társaságot Nagyváradon, Nadányi Zoltán javaslatára egyhangúlag őt választották elnöknek.¹³ Pedig akkor már búcsúzóban volt Váradtól, Budapestre készült, ahol a Vörös Újság belső munkatársa lett. Az alig két hónapot élt váradi Ady Társaság vezető embereit a történelem vihara ideoda fújta. Tabéry Géza egykori ügyvezető elnök utóbb már maliciózan fogalmazott: „...Ilyen légkörben érthető volt Antal Sándornak, a megalakult Ady Társaság frissen választott elnökének az a harcias szólama, hogy ha elfogynak a székely hadosztályok löszerei, akkor majd az Ady Társaság fogja gépfegyverek helyett röpiratait lezúdíítani a megszállt erdélyi városokba. Áprilisban aztán bevonult a román hadsereg Nagyváradra is. Antal Sándor, az Ady Társaság elnöke akkor már túljárt hetedhét határon. Ő volt az utolsó bölény a diadalmas A Holnap gárdából a Körös-parton. Itt hagyott bennünket, a szukreszcenciát, a folytatást, A Holnap széthullását követő rügyeket. Azt se mondta, amit pedig egyébként sűrűn szeretett citálni Adytól: „Őrzők, vigyázatok a strázsán.”¹⁴ Antal Sándor azonban később is szeretettel gondolt Tabéry Gézára, verset is intézett hozzá: (Köszöntés Hiccingából) Menekülnie kellett, végül az új csehszlovák államban, Pozsonyban kötött ki, ahol 1921-től a Nemzeti Kisebbségek, 1923-tól a Népújság szerkesztője volt. Némi meglepetésre egy verseskötete látott napvilágot (Garabonciás ének, 1924). Versei lazán szerkesztett szövegek, voltaképpen prózaversek, itt-ott rímekkel megspékelve. Egy-két váratlan metaforát, furcsa allegóriát nem számítva kevés művészi hozadékkal, inkább dokumentumértékükkel hatnak. Bizonyos például, hogy volt börtönélménye (Körséta). Antal Sándor nehezen illeszkedett bele az immár szlovák főváros, Pozsony magyar irodalmi világába. Egy kissé burkoltan számot vetett ugyan egykori szerepével, de versei többségéből a fáradtság és a bizonytalanság árad: „Féltem megnézni tegnapi énem szemét, / mert hát hogyha él még, és nem merem újra megölni.” (Viaskodás a halottal – Károlyi Mihálynak). Sőt, talán nem állunk messze az igazságtól, ha A mi bűnünk című költeményét egyfajta megbánásnak értelmezzük. Többnyire árvaságát, öregségét panaszolja, pedig csak negyvenes éveinek elejét élte. Sokáig azt lehetett tudni róla, hogy 1944-ben koncentrációs táborban végezte, de Bihari Mihály emlékezése kételyeket ébreszt. Eszerint a fasiszta Szlovákiából már 1942-ben elhurcolták, és valószínűleg még akkor kioltották az életét. Ez lett a sorsa Svédországban született, Nagyváradon maradt Hjalmár nevű fiának is, akinek a Korunk folyóiratban jelent meg néhány verse. Horváth Imre emlékezése szerint a kis törekeny fiatalembert az elsők között vitték el a Sonnenfeld nyomdából, ahol dolgozott.¹⁵ Munkásságának felmérésére, feltámasztására nem akadt vállalkozó az 1945 után is Pozsonyban élő szocialista szellemű magyar írók közül sem. Ebben talán közrejátszott az is, hogy Antal öregségére állítólag elveszítette harci kedvét, és egy izgalmas kártyapartit, egy jó szivart többre becsült, mint egy forradalmat.

A Holnap második kötetét Kollányi Boldizsár szerkesztette és írta hozzá a bevezető tanulmányt. (Ady 15, Babits 14, Balázs 15, Dutka 15, Emőd 13, Juhász 15, Miklós 15 verssel volt jelen) Kollányi (1874–1921) mérnök volt Nagyváradon, amúgy autodidakta esszéista és filozófus, ennek minden hátrányával. (Helyesírási készsége például döbbenetesen fejletlen!) Olvasott marxista műveket, de Kollányinak fogalma sem volt a marxizmus lényegéről. Király István méltán nevezte „jókais regényhősnek”, s pontosan látta, hogy eklektikus világképet képviselt, s „egy parasztságra építendő kispolgári demokráciát”.¹⁶ A Szombathelyről érkezett Káplai Boldizsár valóban jókais regényhős volt! Tizenkilenc éves korában, mint a Vasvármegye lap belső munkatársa, leleplezte egy grófnő gyermekgyilkossági kísérletét, húszéves korában pedig hősként ünnepelték, mert Zanaton, a tűzvész idején kétszer is behatolt egy égő házba, hogy kimentse a tulajdonos értékeit. Nagyváradra 1898-ban került, mint kataszteri mérnök, de csak 1905-től vett részt a város szellemi életében. Hiteles tanú, Dutka Ákos így emlékezett rá: „Feltűnt körünkben Kollányi Boldizsár kataszteri főmérnök, lelkes, de zavaros elméletű forradalmár. Adyval összebarátkozik. Csodálatos módon hamar közel férköztek egymáshoz. Kollányi azok közé a ritka emberek közé tartozott, akit Ady a szívéhez eresztett, bizalmával tüntetett ki, s akinek sokszor megnyilatkozott: magyarok voltak...”¹⁷ Kollányi tagja volt a nagyváradi szabadkőműves páholynak, ahol több felolvasást tartott. Zavaros gondolkodásmódját dokumentálja az antológia elé írt itt-ott provokatív előszó is. „Alig fél esztendeje jelent meg első antológiája A Holnapnak, és olyan irodalmi kavardás támadt utána, aminőre külföldön is kevés példa van. Fél

13./ Az Ady Endre Társaság megalakult. Nv, 1919. febr. 20. 4.

14./ A váradi irodalom alkonyodása. In.: A „Nagyvárad” hatvanéves jubileumi albuma. Oradea, 1930. 53-57.

15./ Szitálatlan homok között megcsillanó aranysemek. In: Igaz Szó, 1971/10. 542.

16./ KIRÁLY István: Ady Endre. I. Bp. 1970. 596-597.

17./ DUTKA Ákos: A Holnap városa. Bp. 1955. 180.

év óta majd nap-nap után foglalkoznak pró és kontra a moderneikkel, dekadensekkel, holnaposokkal stb. Kétszer hullt ránk az áldás, a Magyar Tudományos Akadémiáról, Petőfi és Kisfaludy Társaságok dísz- és közgyűléseiről; fővárosi és vidéki folyóiratok, lapok és kiadványok vezércikkekben, tárcákban és egyéb rovatok alatt feküdtek ránk, de kevés helyen törtek mellettünk lándzsát.¹⁸

Kollányinak a baloldalhoz közelálló polgári radikalizmusa azonban ingatagnak bizonyult. Az első világháború kitörésekor már betöltötte negyvenedik életévét, s több jogcímen felmentést kaphatott volna, ám ő bevonult önkéntesnek, és géppuskás huszár hadnagyként végigharcolta a háborút, szinte az első naptól az utolsóig fegyverben volt, még sebesülése után is visszatért. Ez a lépése sok elvbarátját megdöbbentette, úgy tartották, hogy feladta a progresszió szolgálatát, s helyette a feudalizmust erősítő nacionalizmust választotta, besorozták az ún. második reformnemzedék árulói közé. Kollányi azonban úgy gondolta, hogy aki háborús helyzetben nem segíti hazáját, az az ellenség malmára hajtja a vizet. Ráadásul meg volt róla győződve, hogy a háború után nagyobb esélyei lesznek a társadalmi haladásnak. 1916-ban váratlanul megjelent egy verseskötete *Vérfoltok* címen. (Alcíme: *Énekszó a fürgetegben*) A kötet egyetlen élményforrása a háború, a frontszolgálat, pontosabban azok az intellektuális kételyek és „fázások”, melyeket végül romantikus pátozzsal legyőzött. „Asszony, gyermekek hiába kértek: / Égő ereje van a vérnek! / Ilyen a fajtám: / Követ hajíts rám!” (*Vállalkozáskor*) Az egykor szabadkőműves, vallástagadó, forradalmi hangokat pengető Kollányi – mint a versek lírai alanya – visszatalált a császár, a német fegyverszövetség, az anyaszentegyház és a „turáni álm”, végső soron a miszticizmus szolgálatába is. Esztétikailag gyöngécske költeményei között akad egy-két lélektanilag hiteles pillanatot rögzítő: a katona időszemléletében nincs jövő, csak múlt és jelen, de a versek eszmeisége a hivatalos háborús ideológia szintjén rekedt.

Egy zavaros, művészileg értéktelen darabjában az egykor istenítt barátba, Adyba is belecsípett. Nem kétséges ugyanis, a *Néró* című költeményben Adyra utal az a bizonyos Gém az Olimp alján, aki bedől egy sereg csacska csókának, a hazátlan, piaci csalfa népnek, amely hízelegve hódoló lármát csap körülötte. A Gémnek tetszik is a vezérszerep, de csak addig, míg nem jár bajjal. Akkor elhagyja őrhelyét: „Jaj-jaj, nekünk szép betegeknek: / Karmunk és torkunk elkopott! / Szólt, szállt, s a hívő szent seregek / – Akkor is, most is – / Csak hulló, bő áldást hagyott.” A vén Főnix viszont (ez nyilvánvalóan ő maga), midőn fészket bántani kezdték, tüzet lopott a fészekbe, és sohasem hallott melódiákat kezdett dalolni. Hogy az allegória Adyt és őt rejti, azt megerősíti egy hozzá írott *Dutka-levél* is.¹⁹ Hogy Ady mit tudott Kollányi pálfordulásáról, arról nincs adatunk. A verseskötetet több kritikus érdeme felett dicsérte, köztük Juhász Gyula és Móra Ferenc. De Nadányi Zoltán és főképp Schöpflin Aladár joggal állapította meg, hogy azon a ponton, ahol az igazi költészet kezdődik, Kollányinak meg kellett állnia. Tetszett azonban a kötet Rákosi Jenőnek. Ezek után az sem véletlen, hogy Kollányi 1917-ben a fronton megmintázta Tisza István plakettjét. Ezzel a gesztussal végleg átevezett a túlsó partra! Amikor 1918. november 12-én főhadnagyként leszerelt, bár „orvosilag megvizsgáltattott, és egészségesnek találtattott”, a kortársak emlékezése szerint a bevonult délceg férfi helyett egy szenvedő tekintetű, megöszült öregember öltözött civilbe. Dokumentumok bizonyítják, hogy az őszirózsás forradalmat vállalta, több régi barátjával felvette a kapcsolatot (Jászi Oszkár, Szende Pál stb.). Hogy a Tanácsköztársaságról miképp vélekedett, arról nincs tudomásunk. Rákosi Jenő emlékezése szerint 1919 őszén készen állt arra, hogy részt vegyen a megszállt területeket, konkrétan Nagyváradot visszafoglaló rohamcsapatban.²⁰ Rákosi szerint egy nagy eredeti filozófiai munkát is hátrahagyott.²¹ Pontosan illik rá Király István megállapítása: „nem lett belőle az elveknek a hőse, a történelem rángatottjaként élt, s nem mint formálója.”²² Tegyük hozzá: mint legtöbb kortársa!

1919 februárjában megalakult az Ady Társaság Nagyváradon, Antal Sándor elnöklétével. Az alakuló ülésen tiszteletbeli tagokat is választottak. Babits Mihályt, Juhász Gyulát, Dutka Ákost és Emőd Tamást. (1888–1938) De a Budapesten élő Emődöt csak szótöbbséggel. Ezt Emőd hamar megtudta és sértődött levelet írt Váradra, amelyben pózolva lemondott a tagságról.²³ Leveléből megtudjuk, hogy Antal Sándor, Gara Ákos, Zsolt Béla és egy Grünwald (?) nevezetű költő szavazott ellene. „Avval érveltek bevélasztásom ellen, hogy én császárt és

18./ Számadás. *A Holnap*. Nagyvárad, 1909. 11.

19./ BAKÓ i. m. 291.

20./ RÁKOSI Jenő: *Emlékezések III.* k. 45. Bp. 1927.

21./ *Budapesti Hírlap*. 1921. ápr. 9. Ez az egyáltalán nem nagy és nem eredeti filozófia munka birtokunkban van.

22./ KIRÁLY i. m.

23./ Emőd Tamás levele az Ady Endre társaságnak. „Nagyvárad”, 1919 márc. 1. 2-3.

királyt dicsőítő poéta voltam a háborús évek alatt, és hogy Ferenc Jóska ládájából címmel reakció, aulikus és opportunus könyvet adtam ki.” Fölényeskedve mentegetőzik, miközben az említett poétákat degradálja, és Ady barátságával kérkedik. Másnap Zsolt Béla válaszolt, mondván, nem Antal Sándor indoklása miatt szavazott Emőd ellen, hanem mert „meggyőződéssel vallottam és vallom, hogy Emőd Tamás kevéskarátos költő, hogy Babits Mihály és Juhász Gyula társaságát nem érdemli meg.”²⁴ Zsolt elismerte, hogy Emőd „A Holnap idejében tehetséges, bár erősen utánérző verseket írt”, de aztán eladta magát a kabarénak, suta félprózákat írt „a buta vidéki lányokról”. (Nem átalott cselédkuplékat írni, amin jót röhögött a hájas pesti polgár, aki egyenként az igazi műveltség tekintetében nem állt a faluról felkerült cselédlányok felett! B. E.) S bár Emőd nem uszított a háborúra – állapítja meg Zsolt –, de kultuszt csinált neki. Végül beszámol róla, hogy 1918 nyarán meglátogatta Adyt Csucsán, s Adynak az volt a véleménye, hogy Emőd elzüllött. Később Emőd is számot vetett művészi megalkuvásával: „... én is költő akartam lenni: / de tényezőzni kellett.” (A régi szeretőmnek). Még egy golyóváltás következett, az Emődé ismét fellengzős, a Zsolté viszont számon kérő: Emőd Tamás megígérte egy háborús versében, mint katonának, „hogy ha majd egyszer visszajövök, hát virágot szór elém az utca porába. Hát hol a virág, Emőd Tamás?”²⁵ E vitát azért idéztük, mert magában rejtette, megelőlegezte Emőd későbbi problematikus irodalomtörténeti megítélését. A sokgyermekes berekböszörményi Fleischer kocsmáros fia valóban tehetségesnek látszott, formaérzéke minden esetre feltűnően fejlett volt. A fiatal váradi újságíró, az Ady mellé szegődött kezdő költőt A Holnap antológiák tették ismertté, Ady verset is dedikált neki. 1915-ben Debrecenben kapott katonai kiképzést, leszerelése után Budapestre távozott, és kabaréíró lett. Költészete hullámzó színvonalú, de szülőfaluja és a kilenc gyermekének élő, magukat szétosztó szülők mindig tiszta művészi alkotásokra, vallomásokra ösztönözték. A berekböszörményi emlékek az Emőd Tamás versei (Nv., 1939) című posztumusz kötetben rendeződtek egységes ciklusba, s nyerték el végső formájukat. Kár, hogy legfrissebb kötetéből éppen ezek az értékes versek kimaradtak.²⁶ A Holnapot és az Adyt ünneplő költeményei szerencsére napvilágot láttak. Operettjei közül a legnépszerűbb a Szív küldi szívnek szívesen.

A nagyváradi gyökerekhez, A Holnaphoz a legerősebb szálakkal a nagy kort megélt Dutka Ákos (1881–1973), Ady váradi éveinek legautentikusabb tanúja ragaszkodott. Ő nemcsak versekkel, de egy memoárral is áldozott az elhíresült vidéki irodalmi kezdeményezésnek (A Holnap városa, Bp., 1955). Már 1904-ben verseskötete jelent meg, a Vallomások könyve, s ez alapján Fülep Lajos nagy jövőt jósolt neki. De hírnevét az antológiák kapták szárnyra. Dutka egy-két szimbólumot, motívumot felismerhetően átvett Adytól, s bár Ady „kegyosztó” módon méltányolta művészetét, de a Föld meg a város kötetéről szólva a maga utánzói között jelölte ki a helyét.²⁷ Barátságuk valamikor, valamiért (talán ekkor és ezért, vagy a duk-duk affér miatt?) megtört. Ezt ugyan Dutka sohasem vallotta be expressis verbis, de abból lehet rá következtetni, hogy könyvében hitelesen és nagy megjelenítőerővel idézte meg a fiatal nagyváradi Adyt, viszont a költő utolsó tíz évéről csak általánosságokat mondott, egyetlen dokumentumot sem tudott idézni kapcsolatukat bizonyítandó. Néma maradt 1916-ban, amikor Dunántúli (Rákosi Jenő) ismét megtámadta Adyt, ekkor Tiszántúli (Mariay Ödön) védte meg. Egy interjúban bevallotta, hogy bár 1918 őszén már ő is Budapesten élt, ám egyszer sem látogatta meg a beteg Adyt. Viszont egyike volt annak a kevés magyar poétának, aki az ország első világháborús szerepét, a német katonai szövetséget az első perctől tragikusnak tartotta a magyarság számára! Ebben hű maradt nagy példaképéhez! Harci indulók helyett békeverseket írt. „Hárfán orkánok trombitáját / Zengesse más. Költőnek nem szabad” (Ajánlás) Király István mégis, talán félreértésből, talán kellő ismeret híján, szinte háborús bűnösnek bélyegezte a halk szavú, impresszionista költőt.²⁸ Dutka az őszirózsás forradalmat szívből támogatta, de a Tanácsköztársaságot éppúgy elutasította, mint a fehérterrort. „Fehér dögkeselyűk keringnek az égen, / Vad vörös sakálok bujdosnak az éjben” – írta 1920-ban Hallgasatok, varjak című költeményében, egyértelműen a két szélsőségre utalva, melyeknek közös bölcsője a háború. 1929-ben Ady védelmére kelt a Kosztolányi szította vitában, s bizony jól odamondogatott Kosztolányinak és Karinthynek. A magyar szó farizeusainak nevezte őket, akiket Hatvany Lajos pénze „dédelgetett fel a magyar

24./ Válasz Emőd Tamásnak. „Nagyvárad”, 1919. márc. 2. 2-3.

25./ Polémia az Ady társaság körül. „Nagyvárad”, 1919. márc. 9. 2-3.

26./ RÉZ Pál szerk.: Egy másik csillagon, Bp. 2000.

27./ A föld meg a város. Dutka Ákos verseskönyve. Nyugat, 1908. júl. 1.

28./ Intés őrzőkhöz. Bp. 1982. I. k. 42.

Parnasszusra.”²⁹ Mert a Váradról indult lírikus Ady halála után egyik, ha nem legfontosabb feladatának tartotta az Ady-kultusz ébren tartását és továbbmélyítését. A két világháború között egyetlen kötete jelent meg, a Cédrusfa csellón (1934). Ennek alapján kínálták meg 1935-ben a Petőfi Társaság tagságával, amit a költő – némi meglepésre – elfogadott. Ő maga újságírással kereste kenyerét, majd nyugdíjasként visszavonult Máriaremetére.

1945 után 1953-ig hallgatás övezte, akkor egy véletlen kapcsán került ismét az érdeklődés fókuszába: Elereszt a pusztá című versét Ady ismeretlen, megtalált költeményeként ünnepelték. Az irodalmi szenzációt Földessy Gyula, mint Ady-szakértő is „hitelesítette”, holott a Dutka-vers megjelent A Holnap antológia első kötetében. Az irodalompolitika gyorsan élt a szerencsés lehetőséggel, az előkerült költőt – szerep és mű egyensúlyát felrúgva – azonnal bekapcsolta az átpolitizált irodalmi élet vérkeringésébe. A holnaposok, köztük a még élő Dutka szerepét teleologikusan a szocialista költészet előzményének tüntették fel. Az idős költő nem sokat tehetett ez ellen, újra megjelenő kötetei arról tanúskodnak, hogy gondatlan, a szöveghamisítást is vállaló szerkesztők kezébe került. Korábbi forró magyarságélményét megvalló, a szocialista gyakorlatot szatirizáló darabjait mellőzték, versbeszéde amúgy is fellazult, s talán már ő maga is hinni kezdte, hogy Ady a szabadság szárnyán a vers jelenbe készült szállni. Sok költeményt szentelt Ady és A Holnap emlékének, ezek száma egy kisebb kötetre rúg. Egy részük gyenge, esztétikai értékmozzanatokot nélkülöző alkotás, de a gesztus mindig őszinte.

Időközben az is kiderült, hogy nem őt illeti meg „az utolsó holnapos” cím, amivel felruházták. Erre ugyanis az antológiák egyetlen költőnője, Miklós Jutka (1884–1976) formálhatott jogot.³⁰ Tudjuk, Antal Sándor rossz jósnak bizonyult, amikor őt A Holnap „bizonyos emberének” nevezte. A Militzer Júlia néven, Berettyóújfalu-ban született költőnőnek 1903-ban jelentek meg első versei a Budapesti Naplóban, s Vészi Józsefék a fiatal lányt már nagy költőnek vélték akkor, amikor Adyt meg csak amolyan vidéki verselgetőnek, ám első kötetéről Adyval írtak kritikát. Ady ugyan felrótta neki, hogy Szapphót játszik és más poétákat „utándalol”, de „megkövetelheti, hogy meghallgassák, ha dalol.”³¹ Miklós Jutka nem sokat tanult az egyetlen kritikából, mert második könyve most már teljesen Ady modorában fogant. (Élet őfelsége, Nv., 1908) A plágium vádja alól egyedül Juhász Gyula próbálta tisztázni. Némi ismertséget és elismertséget az antológiák szereztek neki is. Kosztolányi például úgy vélte, hogy Ady, Juhász Gyula és Balázs Béla mellett „a hárfalelkű Miklós Jutka ígér legtöbbet.” Ő azonban 1910-ben Amerikába utazott, ahol fényképészetet tanult, majd hazatérve Nagyváradon műtermet nyitott. Kései vallomása szerint az amerikai életforma, „a New-York-i harry up” megölte benne a költőt. „Haldoklik bennem a rímek hada, / A rövidnyarú, szárnyas álom. / Haldoklik bennem, haldoklik a dal, / És én halálát nem sajnálom.” (Carmen lugubre) A háború alatt, főként 1918-19-ben szerepet vállalt Nagyvárad irodalmi és társadalmi életében, az Ady Társaság alelnökévé választották. Még részt vett a romániai magyar irodalom megalapozásában, mint a Magyar Szó munkatársa, s Kaffka Margitról írt remek esszét. De 1920-ban Berlinbe ment, majd 1924-ben Párizsban kötött ki, ahol a Montparnasse-on nyitott fényképésműtermet, s férjhez ment Franz van de Bussche flamand mérnökhöz, akivel egy idő után (a férj háborús gázmérgezése miatt) mediterrán éghajlatra kellett költözniük. Marokkóban telepedtek le, a költőként elnémult Miklós Jutka az 1960-as években ott vette fel az érintkezést a magyar követséggel, s ekkor még egyszer kapcsolatba került a hazai irodalommal. A Magvető Könyvkiadó egy verseskönyvét is megjelentetett (Visszaölel a föld, Bp., 1971). Ez filológiaiilag teljesen megbízhatatlan, gondatlan szerkesztés. Aztán halálhírért költötték, holott matróna korban, 92 évesen halt meg, immár francia földön, ahová férje halála után visszaköltözött. Az irodalomtörténet mint tehetséges pályakezdőt és mint Ady Endre szatelitjét tartja számon. De A Holnap körképe vele teljes.

29./ A „Meztelen király” aprószentjei. A Toll. 1929. aug. 4. 17-19.

30./ Életútjának részletes feloldozása: BAKÓ Endre: A Holnap asszonya. In: Rejtett vízjelek. Db. 2008. 37-58.

31./ Miklós Jutka költeményei. Budapesti Napló, 1905. márc. 24. 9.

ÁL-PETŐFI: EGY MÉLTATLANUL ELFELEDETT KRÚDY-REGÉNY

Köztudott, hogy Krúdyt szoros, családi szálak kapcsolták a magyar történelem függetlenségi hagyományaihoz. Dédnagybátyja, a „pajkos” Krúdy Kálmán – akiről Mikszáth is írt – a szabadságharc bukása után úribetyárként vált legendák alakjává. Krúdy több írásában állít emléket a különoc rokonnak. Kálmán testvére, az író nagyapja a szabadságharcban Komárom várát védte Klapka seregében. Az író visszaemlékezéseiben a szabadságharc kudarcába bele nem nyugvó, ugyancsak korából kiesett különoc figuraként rajzolja, aki majdnem fél évszázaddal ’48 után is kiáll eszményeiért. Így például a Kossuth Ferencsel való találkozásakor.

Krúdy számára ’48 hagyományát a családi legendárium hordozta tehát, érthető, hogy több műve a szabadságharcos idők történelmi legendáját tematizálja. Ide tartozik az Ál-Petőfi című regény is, amely társadalomtörténetileg is hiteles képet nyújt az ötvenes évek világáról. Az önkényuralom idejében vagyunk, egy rejtőzködő, szerepjátszó korban, amelyben az osztrák hatalom mindenkit megfigyelt, bárki gyanús lehetett. Ezt az elnyomottságot az ál-Petőfik legendáriuma ellensúlyozza valamennyire. A képzelet kompenzatorikus munkája viszont elkerülhetetlenül színészkedést, szerepjátszást szült. Maga a „honfibú” is kötelező kellékké, megjátszott szereppé válhatott, amely különoc hősöket konstruált a maga számára. Krúdy Mikszáth szavait idézi a Mikszáth és a pajkos Krúdy Kálmán című rövid írásában:

„Politika után szomjaztak a lelkek, és ezt senki sem merete bevallani, mert komédiások voltunk. Ugyan ki mérszelt volna honfibú nélkül mutatkozni az utcán vagy a társaságban? Pedig már a manónak sem kellett honfibú. Torkig voltunk vele. A fű benőtte a sírhalmokat. Az isaszegi fákon beforradtak a sebek, amelyeket puskagolyók ütöttek rajtuk. Özvegyek letették a fátyolt, árva gyermekek megemberesedtek. A nemzet pedig még mindig azzal hitette magát, hogy a bánattól, keserűségtől, fájdalomtól nem szabad életre kelnie. És néma megadással tűrte az ál-Petőfik, álbujdosó honvédek és álhazafiak seftelését, akik eleinte bankóra, később, már csak aprópénzre váltották fel a nemzeti fájdalmat.”

Feltételezhető, hogy Krúdy is egyetért Mikszáthtal, hiszen saját regénye is nem kevésbé ironikus színben tüneti fel az ötvenes évek tehetetlen, csodaváró időszakát. Különoc, anekdotába illő zsánerfigurák, poétikus, rajongó vidéki kisasszonyok, vagy az „igazi” Petőfit mindenáron birtokolni vágyó hisztérikus úrinők népesítik be a regény színterét.

A szerepjátszásnak megfelelően mélyen esztétizált, irodalommal átítatott időszak ez a regény világában. A mindennapi élet és az irodalom, a fikció között nincs éles határ; a kor költőinek, Vörösmartynak, Tompának a sorsa a közbeszéd tárgya. Az emberek véget nem érő Dickens- (Boz) vagy Dumas-regényeket olvasnak, legfeljebb az jelent aggodalmat, hogy az írónak nem sikerül időben befejezni a művet – az olvasók nem tudhatják meg a regény végét. Az irodalom ennek megfelelően egy sajátos kultúraalkotó jelenség ebben a világban. Kommunikációs kódként, közös kulturális kapcsolatrendszerként hálózza be a hétköznapokat. A közös kulturális háttér Vörösmarty, Tompa, Kisfaludy, Ányos Pál költészetét hozza mozgásba: a párbeszédbe bármikor beékelődhető versidézetek az irodalom hagyományoszerű elevenségéről beszélnek. Ha valamiféle kordokumentumként olvasuk a regényt, a Petőfi-kultusznak egy olyan korai szociológiáját is bemutatja, amely a költő folklorizálódásának, a nép és a népi műfajokba való elterjedésének folyamatát tükrözi. Hiszen elsősorban a népdal- vagy a betyár maszkját felöltő költő képe az, amely vonzó; a rajongó, unatkozó úrinők (az ál-)Petőfi(k)től elsősorban a szépítő, versekkel udvarló vagy vadromantikus betyár szerepét várják el. Mindez egy olyan kulturális háttérnek felel meg, amelyben a költészet elsősorban alkalmazott irodalom; a költő életképei, bor- és helyzetdalai, a táj- és hazafias költészet az, amelyet ez a dunántúli közösség be tud fogadni és a saját helyzetére alkalmazni. A szereplők Petőfihez való rajongó-kultikus viszonyulása egy ilyen kulturális háttér beágyazottságában válik egyáltalán lehetővé. Igaz, ez a mindent átható irodalmi szemlélet önmaga elé is görbe tükröt tart: a kitanult szélhámos vagy éppen együgyű csavargók, ál-Petőfik „becserkészése” mélyen ironikus. Az egyik ál-Petőfi, a bábszerű, akaratgyenge, rajongó szerelemre képtelen Sarlai takácslegény (Bujdosó), akitől a Petőfi-versek másolásától nem telik több épp a szabadság-szerelem mítoszában fogant Petőfi-képet játssza ki. De a rivális „Betyár” zsánerfigurája sem

eredetibb alak: betyárversszavalása által pusztán saját betyárszerepének retorikus megalkotását éri el. Mindez az irodalom kisajátításszerű „alkalmazására” vet fényt, amelynek szélsőséges példája a névtelen felírások az itt-ott megjelenő „bujdosó” költőtől. Utóbbi esetben az ál-Petőfik „önlegitimizálásának” eszközét az epigonszerű – Petőfi-versek – jelentik.

Ha már az iróniáról esik szó, a regényben az ironia és anekdota nem jár messze egymástól. A kor külön figurái között bevett nyelvhasználati mód az anekdotaszerű párbeszéd, a csattanóra kiélezett, replikaszerű beszélgetés. A párbeszéd során a kor költői sem kerülnek el azt, hogy anekdoták, jóízű délutáni beszélgetések tárgyává váljanak. Sloff, a diploma nélküli ügyvéd, valamint Erdélyi Dani – aki egész Dunántúlon arról nevezetes, hogy részeg fővel belefagyott a sárba – egy helyütt arról vitatkoznak, hogyan jutott Tompa száz hold földhöz pusztán a szerelmes versei által. Az élőbeszédszerű kommunikáció a közmondások, szólások rövidformáit mozgósítja, amelyek valamifajta nyelvi kódként érvényesek a közösségben. A népi rövidformákkal tűzdelt replikaszerű beszélgetés nem kevésbé egy gondolkodási formát is tükröz. A szólás, közmondás azon túl, hogy egy közös nyelvet feltételez, emellett valamiféle válasz, megoldás is egy problémahelyzetre. Az anekdotához hasonlóan azzal, hogy egy saját világot teremt, kibékít a világgal, feszültséget old fel.

Vagyis az anekdota és az ehhez hasonló rövidformák egyben valamilyen múlt századi világszemléletet, sorssal való kibékülést, belenyugvást is tükröznek. A Balzac fősvényére emlékeztető Radics János szőlősgazda, az úriasszonyok levelét bontogató postamester, a diploma nélküli ügyvéd mellett a tisztartó család a XIX. századnak a jámbor, kalendárium szerinti életmódját képviseli. Tipikus figurák ők, lényük a „múlt századot” sűríti magába. A gazdatiszt felesége, Mariska „semmiben sem különbözött a többi sok száz tisztartónétól, akik ez időben Magyarországon az uruk jóvoltáról gondoskodtak” – jegyzi meg róla a narrátor. A tisztartó olyan becsületes, „fáradhatatlan szorgalommal díszített”, amely csak a múlt századi magyarokra volt jellemző. Az ilyen típusú közvetlen narrátori megnyilatkozások, kiszólások valamilyen nosztalgjáról, emberibb világról is beszélnek, amely az író jelenében már nincs meg. (Hozzátehetjük: az 1920-as évek feszült történelmi légkörében, amikor Krúdy népszerűsége sem a régi már, az írónak minden oka megvolt a nosztalgiára.)

Azonban a nosztalgia homogén hangja helyett narrátor mégis inkább „anekdotikusan” áll hozzá az ábrázolt világhoz. Egy olyan kedélyes, nézőpontkülönbségek vágásait megbocsátóan feloldó hangot szólaltat meg, amely a XIX. század elbeszélői hagyományát: Eötvös Károly, Jókai vagy Mikszáth nyelvét idézi fel bennünk. A szereplői nézőpontokat, szólamokat saját relativizmusukba hagyja, saját megbízhatóságát – ha van ilyen – csak a közösség világában való otthonossága szavatolja.

Az élőbeszédszerű, mendemondákat ütköztető nyelvhasználat egy elbeszélői hagyományt követve, mintha nyelvében is azonosulna a múlt század világával. A regényben ötvöződő különböző nyelvek, világszemléletek közül különösen a tájleíró részekre érdemes figyelni, amelyek kiterőnek, a cselekményt lelassító, betétszerű részeknek látszanak. A bujdosó ál-Petőfik nyomán járva élénk tárulnak a Közép-Dunántúl jellegzetes tájegységei: Várpalota, ezen belül is Radics János loncsosi szülője, az alvó, éjszakai Veszprém és nem utolsósorban a mítikusán áthatolhatatlan, örökké zúgó Bakony. Akárcsak az anekdota esetében, a regény tájleírásai is meglevő nyelvi hagyományokat idéznek fel: elsősorban a XIX. századi útleírások nyelvét, amelynek előzményeit Berzsenyinél, Eötvös Károlynál és nem utolsósorban Jókainál találjuk. Tágabb párhuzamként a Dunántúlt megénekelő tájköltészet kínálkozik, amelynek szintén gazdag megnyilvánulását találjuk Berzsenyinél, Vörösmartynál, Kisfaludynál.

A Dunántúli mitológiáján belül különösen a Jókai-val való párhuzam tűnik termékenynek. Jókai hazai utazásairól szóló beszámolóival közül között a Balaton vidékéről is közöl írást, amely A magyar Tempevolgy címmel a Vasárnapi Újság 1858. április 25-i számában jelent meg. Kultikus hangnemű, a vidéket valamiféle tágabb hazaként, költői elragadtatással megrajzolt írás ez, amely a leírás tekintetében tájat és embert, természetet és történelmi múltat egységükben tekinti. Ismeretes, hogy Krúdy nyelvében elsősorban a Mikszáth-hatást lehet felfedezni, viszont szövegeiben gyakran emlékezik Jókaira, mindig nosztalgikus-kultikus hangnemben. A bujdosó című írásában – amely épp Jókai és Laborfalvi Róza menekülését beszéli el – utalást találunk arra, hogy Krúdy fiatalabb éveiben gyakran forgatta a Vasárnapi Újság régi számait. A hatás tehát nyilvánvaló. A dunántúli táj tematikájának kultikus megformálását Krúdy családi kötődésein túl egy nyelvi hagyomány is közvetíthette számára. Hiszen több regényének is Dunántúli a színhelye, nem beszélve a füredi társas életet tematizáló novelláiról, vagy múlt századot jelképező figurák, Jókai, Blaha Lujza tájba oltott portréiról. Az Ál-Petőfi betétszerűen megbújó

természetleírásai is sok tekintetben kapcsolódnak Jókai szövegéhez. A nagy elődhöz hasonlóan a természeti környezet nála is humánus, az emberi lelket, történelmet kifejező, gyakran antropomorfizált táj. A táj megtartó, kultúrahordozó szerepű; változatlanul képes felidézni elmúlt korok arculatát. Míg Jókainál a tárgyi emlékek, várak, kastélyok romjai jelentik azokat a pontokat, amelyhez a képzelet köthető, Krúdy a múltat inkább „beleképzeleli” a megidézett tájba. A bakonyi erdő Vörösmarty Szózatát zúgja, vagy éppen az egykori betyárok, elsősorban Sobri emlékéit idézi fel a narrátor tudatában. A palotai szőlők hangulata, a narrátor elé táruló tájkép az időt is a maga kénye-kedve szerint formálja.

„Szép kora őszi nap volt, egy egész elmúlt századnak a drágalatos szüreti illata lengett a tájon. Boldog, gömbölyű arcú nők tettek-vettek a szőlők között, mintha ötven esztendővel hátrább járna itt a világ; csak egy rossz álom volt Jellasics vörös köpenyeges katonáival, amint néhány év előtt a palotai Zichy-kastélyban ütötte fel hadiszállását. [...] A szem körüljárta az aranyöld tájképen, az élet végtelennek, izgalom és bánat nélkülinek látszott.”

Figyelmesen, az őt körülvevő kontextusba ágyazottan kell olvasnunk ezeket a leírásokat. Ekkor tűnik ki, hogy a festői, széles panorámában feltáruló tájleírás Krúdynál több, mint pusztán cselekményt lelassító kitérő. Ugyan képekről van szó, ezért szükségszerűen elszigetelten állnak a narratívában, azonban ezzel együtt egy világszemléletet is közvetítenek. A tájleírások személyes, humánus hangneme egy töről fakad az anekdota feszültségoldó, sorskibékítő világával. A táj nyugalma Krúdynál egyben az ember nyugalma, világgal való megelégedettségét is tükrözi. A múlt század idillje ez? Meglehet. A természeti táj ember és tárgy egységét feltételező mitikus világszemléletbe ágyazódik bele, akárcsak Jókai szövegében. A táj mindig az ember tekintetével együtt van jelen; valamifajta kölcsönhatás ez, amely a külvilág és a szemlélő ember között fennáll. Az emberre is hat a látvány, viszont a táj a szemlélő projekciója is egyben. (Annál is inkább, mivel – ahogy a korszerű észleléseleméletek bizonyítják – nincs a személyiségtől független, valamiféle steril vagy objektív látás. Már maga az észrevétel pillanata is személyes elemekkel átitatott.) Ha kultúrtörténeti kontextust keresünk, a romantika antropomorfizált természetélménye ez, amelynek nyelvi hagyományát Jókai – és egyéb XIX. századi szerzőket követve – Krúdy is követi. A személyesség mellett a széles horizontot átfogó tekintet nem kevésbé Eötvös vagy Jókai tájélményére emlékeztet. Jókai mintaadó szerepét egyébként, szövegben egy helyütt előbukkanó Tempe-völgy intertextuális utalása is megerősíti.

„A másik oldalon annál szelídebb, magába szállott a táj. Zöld völgy nyílik, amely felett bárányfelhők állomásoznak. Falvak, városkák tornyai piroslnak nappal, mintha a nagy határokat mutatnák, amelyekben az emberek szabadon édegelhetnek, anélkül, hogy egymásnak terhére lennének. [...] És e messiás tájképen, a Tempe-völgyön andalogva jár keresztül-kasul az országút, mintha nem is azért vezetne erre, hogy rajta gyors, nyugtalan kerekek zörögjenek, hanem vándorlók járjanak gyalogszerrel, levett kalappal, sóhajtó szívvel, hogy itt megnyugvást leljenek.”

Egyfelől az idill lehetőségét, ember és természet egységét kínálják ezek a képek – mint az idézett napsugaras dunántúli táj – a széles panorámák látványa felszabadító érzést kelt a szemlélő számára. Ezzel szemben a Bakony vagy az őszi Balaton inkább irracionális, félelmet keltő. A romantikus természetszemlélet azon sötétebb arcát idézik ezek a képek, amelyben az átláthatatlan természet rejtelmes és démonikus erők lakóhelye.

„És a Bakony-zúgás csak jámbor lelkeknek való altatószer! [...] Régi bosszúállások, elkeseredések, életnél drágább szenvedélyek kelepelnek ebben a szakadatlan zúgásban. Emberek képe tünedezik fel, akik egész életük annak szentelték, hogy valakin bosszút álljanak, kiontott vér piroslik az erdei avaron, sötét, borús szívet visz kebelén az örökké futamodó bujdosó... A Bakony-zúgásban az is benne mormog örökös figyelmeztetésként, hogy nincs addig íze az életnek, amíg a kapott sebért hasonló sebbel nem felelünk. Sok olyan fa van itt, amelyen olyan görcsök vannak, mint az ökölbe szorított kéz.”

Mégis van rá mód, hogy emberi közelség, a táj ismerete legyőzze a természettől való irracionális, szinte mitikus félelmet. Krúdy egy helyütt mintha Eötvös Károly korában népszerű művének, az anekdotákkal fűszerezett Bakonyi utazásának egy részét visszhangozná, amely az erdő kiismerhetetlenségének mítoszát építi le. Eötvös így beszél: „Az erdélyi s tiszai részeken, s országunk felső vidékén még ma is mesés fogalom e szó: Bakony. Az ősi magyar hitregéknek, az elmúlt századok rejtélyes és ragyogó kalandjainak színtere ez: úgy képzelik. [...] Távoli vidékek embereinek lelkében sarjadzottak ezek, akik csak gomolygó képzelődés után, s nem élő szemek segítségével ismerik a Bakonyt.”

Krúdy azzal együtt, hogy egy mesei-mitikus képzetrendszerben konstruálja a Bakony képét, egyben vissza is vonja azt. A regény egyik főhősnője, Amanda (akiben mellesleg az író nagyanyját, Radics Máriát mintázta meg) mivel bakonyi nő, nem fél az erdőtől.

„Az erdő csak annak félelmetes ellensége, aki nem tudja benne a járását. Aki elhiszi, hogy a faderék emberré tud változni, sikoltássá a szél, vércseppé a harmat, amely a falevélről a kalapra hull. Ám aki tudja, hogy az országúton nem kísértet jár, hanem a veszprémi vargák viszik vásárra az emberöltőre varrott csizmát, a fák mélységéből pirosuló tűz mellett nem erdei manók, hanem makkoltató kanászok üldögélnek, a vércsevijjogás, a bagolyhuhogás, a sas érces, rezes kiáltása nem a fák koronája felett viaskodó szellemektől ered, hanem élmük után járó madaraktól: az nem fél a legsűrűbb erdőben sem.”

A regénybeli táj nemcsak a megszemélyesítés nyelvi képei által válik antropomorfizálttá, de azzal is, hogy a kort, kultúrát képes tükrözni. Krúdynál az ember nyomait viselő, humanizált táj nemzeti narratívával való kapcsolata nem kevésbé nyilvánvaló. Eszmetörténeti vonatkozásai mindennek az a kulturálisan és társadalmilag megalkotott tájfogalom, amely a nemzet XVIII–XIX. századi konstrukciójának tartozéka. Jókai már említett utalásában több, párhuzamos tájat alkot meg: az Alföld és Erdély mellett kap kiemelt helyet a Dunántúl. Szajbely Mihály szép megfogalmazása szerint, Jókai patrióta szellemében: a nagy hazát kicsiben tükröző, de mindegyiket ugyanúgy hazaként láttató képekben alkotja (személyesíti) meg a tájegységek képeit. Jókainál a múlt szóbeli hagyományai, leginkább anekdotái jelentik a múlttal, kultúrával való kapcsolatot. Egy-egy várrom, tájegység a hozzá kapcsolódó népi anekdotát idézi fel a szemlélőnek. Krúdy regényében azzal, hogy a XIX. század történelmi, irodalmi személyiségeinek nyomát őrzi, szintén valamifajta kultúrtájává válik, amelyben Tompa, Ányos, Kisfaludy szelleme kísért.

A regény nemzeti táj elképzelését leginkább a szerzői előszóban találjuk. A beszélő – akit talán a szerzővel azonosíthatunk – Petőfi rejtélyét a magyar táj mítoszába oltja bele.

„Most már mindörökké belépett a magyar titkok közé, akinek megfejtésén még sokszor elmereng az álmodozó magyar a messzi éjfélek csendjében is. Világrajövelete rövidre szabott, de a magyar búza bőségségével fizegető élete profétákéhoz hasonlatos, tanú nélküli égbe röppenése nagy rejtélyként maradt azok előtt, akik a hegysek alakjában, a folyamok futamodásában, az erdők zúgásában is szeretik a nemzet sorsát, jövőjét keresni. Természeti csoda volt ő, mint a Kárpát hegylánca vagy a Tisza folyása. Lélekmegállító, mint a csillagos égboltozat, amely a magyar Alföldre borul, és csodálkozásba ejtő, mint Magyarország, amelyet az ősmagyar vezér a hegyek csúcsáról megpillantott.”

Fenti szövegrészben az is látható, hogy az eltűnt Petőfi kultusza legalább annyira a magyar táj mitológiájáról szól, mint az emberfelettinek elképzelt költőfantomról. Ebben a konstrukcióban Petőfi a jellegzetesen magyar tájakhoz hasonlóan válik nemzeti közkinccsé.

Persze nem szabad elfelejtenünk, hogy regényről van szó, amely elsősorban a nyelv révén teremti a jelentést. Nem lehet pusztán kultúrtörténeti lenyomatként tekinteni a humanizált táj képeit. Annak, hogy a regényben a természet is irodalmi emlékeket idéz, nyelvi megfelelője a stilizált kép, metafora, amely két nyelv, világszemlélet találkozása. Bahtyin, a nagy orosz nyelvész szerint a stilizáció legalább két nyelvet ütköztet, mivel magán viseli az értelmező valamint a felidézett nyelvi hagyomány nyelvét. A stilizáció mindig a megnevezés közties helyzetében áll: egy másik nyelvre irányul, de az értelmező nyelvén keresztül. Ezáltal létalkotó feltétele a távolság, a közvettség. A regény Kisfaludy-utalása kapcsán szembevetendő a megnevezés távolsága, hiszen a szemlélt tájrészlet egy fiktív, kivetített, szövegbeli tájjal azonosul. A Petőfi nyomát kereső társaság: a tisztartócsalád és a postamester egy zöld réten üt tanyát, „amely bizonyosan Kisfaludy Sándor regéiből maradt itt.” Jókai is hasonló nyelven idézi meg Kisfaludy badacsonyi borházát, amely mellett elhaladva „úgy tetszik, mintha még most is melegebb lenne itt a lég, zöldebb a falevél, mint másutt.” „Az általa megénekelt vidék most is szebb, mint a többi.”

A regény más tájrészletei is tágabb kitekintést adnak a táj történelmére, kultúrájára. A Bakony sűrűje Sobri emlékéiről beszél, Sarlai takácslegény: az egyik ál-Petőfi Mátyás király romos vadászkastélyába húzza meg magát. Minden tájrészlet történelmi nyomokat, irodalmi emlékeket tükrözhet. Azonban ebben a „relativisztikus” korban, amikor semmi sem biztos, a táj irodalmi emlékhelyként való stilizáltsága is elveszítheti patosát, komolyságát. A Bujdosó nyomát keresve, a badacsonyi Kisfaludy-ház mellett elhaladva a tisztartókisasszonyok „a ritkán erre járók szokása szerint percekig felejtették szemüket a semmitmondó borházon.” Azonban az ezt

követő párbeszédekből kiderül, hogy az irodalmi emlék megidézése a hősök – sokszor igencsak földhözragadt – nézőpontját tükrözi. Mariska asszony a költőfeleségek pedáns, házias jellegéről elmélkedik, míg a postamester a pálinka hatása alatt szaval Ányos-verseket, amely az emlékezés pátoszát ironikusan visszájára fordítja.

„ – Ányos Pál! – kiáltotta a postamester fennhangon, mintha itt járna valahol a boldogtalan, beteg költő a közelben, és nem halt volna meg vagy hetven esztendővel előtt. – Ányos Pál! Én ismerlek, én tudom, hogy te voltál a legszomorúbb szerelmes! Ím, halld versedet:

*Ah! Kegyetlen Párkák,
Kik e sírba zárták,
Szívemet,
Kedvemet
Füstbe oszlatták.*

„(Így jár a legtöbb utazó, aki Badacsony környékén utazik. A költők emléke oly közel van itt az országúthoz, mint a kihajló szilvafa. És az öreg postamester bizony nem tartózkodott a költői kitörésektől, miután Juliska keze ügyébe adta a diót, amelyet otthon főztek.)”

Utóbbi narrátori kiszólás az irónia regényben végigvonuló megvalósulásának is jó példája. Itt a postamester szavalását azáltal teszi ironikussá, hogy érvényteleníti a költészet – a regényben egyébként jelentős - esztétikai szemléletű megidézését. Azonban a parabázis a regény során végigvonuló elbeszélői magatartást is tükrözi, amely megengedő szemléletű, mivel a nézőpontokat nem írja fölül, inkább saját relativizmusukba hagyja azokat. A narrátor nem próbál valamifajta elbeszélői tekintélyt szerezni, a jelentéseket semmiféle hierarchikus rendbe nem szervezi.

A regény első részében a füredi fürdőélet is helyet kap, mint a XIX. század helyi nevezetessége. Krúdy a fürdőélet kedélyes rajzában is Jókaihoz kapcsolódik; Jókai útleírásához hasonlóan a füredi társasági élet képe valamifajta időleges társadalmi, kulturális egységet, a hierarchia eltörlését ígéri. Jókai így beszél Füredről:

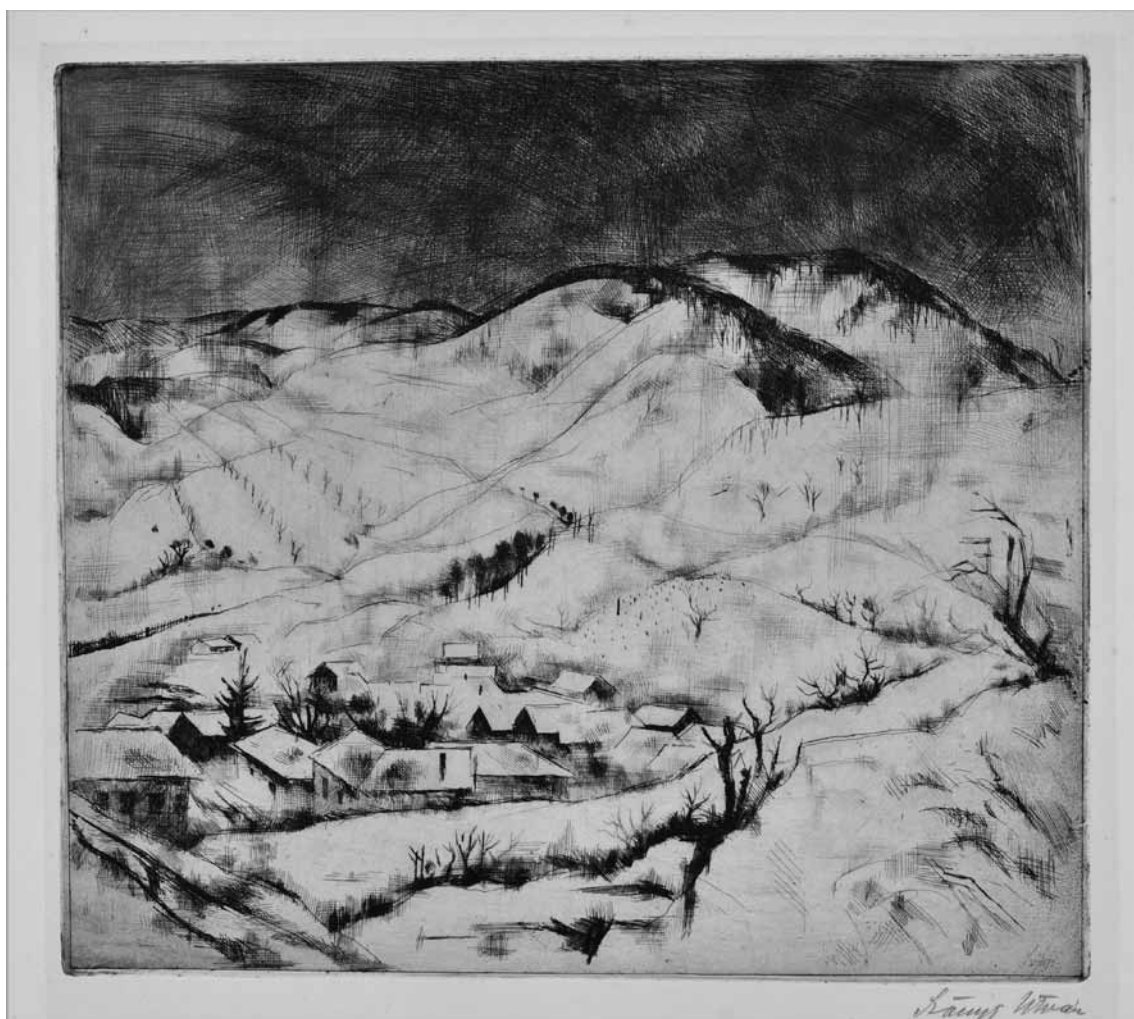
„Öreg zászlós urak, régi hangzatos időkől nagyrabecsült nevek, országos kapacitások a megyei világból, deli úrhölgyek, fiatal mágnások, lelkészek, tanárok minden felekezettől, kisebb-nagyobb urak mind egy barátságos ismerős körré alakulva, mely egymást szívesen üdvözli, a közbeszéd tárgyából ki nem fogy, sem nagyságát, sem kicsinységét nem érezteti a másikkal, minden élvezetet megoszt mindenkivel, az első szóra kész és előzékeny bármi okos indítvány felkarolására, s iparkodik egymás óráit kellemessé tenni; ezekből áll Balatonfüred vendégközönsége.”

Krúdy regényében a Balatoni Dalárda idézi meg a zene, az éneklés füredi kultuszát. Természetesen, mint Krúdynál minden, utóbbi sem mentes a hiperbolizációtól – ezáltal az iróniától. A dalárda mindenhova betolakodó, kéretlen-kelletlen éneklése a fürdőélet kedélyességének is görbe tükröt tart. Bár a Balatoni Dalárda történelmi ténye kétséges, azonban Krúdy itt mégis a múlt századi fürdőélet meglevő vonásait stilizálja ironikussá. Ismeretes, hogy Füredre nemcsak a Balaton kedvéért jártak a múltban, de a társasági élet, a kisasszonyok számára egy „jó parti” lehetősége legalább annyira vonzást jelentett. A kedélyes társasági életről a zenélés különböző formái gondoskodtak. A reggeltől éjszakáig szóló nótázás, cigányzene már valóban terhes volt a pihenés szempontjából, olyannyira, hogy rendelettel kellett korlátozni. Krúdy Szénfy Gusztáv, XIX. században élt zenetudós, zene tanár által szervezett négytagú Balatoni Dalárdáját állítja be a füredi jókedv felelőseként.

„Hajnali éneket tartottak a fürdőváros ablakai alatt, délutáni koncertet rendeztek Reinprecht, az »Esterházy« fogadás tiszteletére, midőn ebéd utáni álmát aludta. Megtisztelték Mari nénit, az Esterházy öreg szobaasszonyát dalaik előadásával. Rátörtek a szerelmespárookra a tó partján, és a platánok törzsei mögé rejtőzködve felzendítették szokásos indulójukat. [...] Különösen a nászutasokat tisztelte meg a Balatoni Dalárda, hogy az ajtójuk előtt elhelyezkedjen, midőn éjfél ütött az óra, és a háziszolga, aki idáig a kulcslyuknál tartózkodott, jelentette, hogy odabent elfújták a gyertyát. Temetési nótákat zengtek a nagybetegek ablakai alatt, a vacsoránál láthatólag pörlekedő házaspároknak a Daloskönyvecske 27-ik oldalán található dalt énekelték hajnaltájban, amely nótában »Haragszik a rózsám, nem ül az ölembe« van feldolgozva.”

A regény Füredi emlely című fejezete a XIX. századi ember társas örömeire való fogékonyságának állít emléket. Emlékállítás ez valóban, hiszen – mint a regényben mindenütt – ebben a fejezetben is ott van a múltra való reflexió. Természetesen a múltra tekintés nem valósulhatna meg egy neki megfelelő narrátori szerep nélkül. A

regény egészében mintha egy másik narrátor – aki a történet szövésétől, a kort bennfentesen ismerő mesélőtől elkülönül – is kibeszélne a szövegből, amely a XIX. századra már múltként, a saját jelenének hiányérzetével tekint. A közvetlenül megszólaló, a szövegbe egy személyes értelmezői jelenlétet oltó narrátor által, mintha maga az író, Krúdy szólalna meg. Ebben a tekintetben a nosztalgia hangja, de még a mindent megbocsátó, jelentéseket relativizáló ironia nyelve is valamifajta hiányt, űrt tölt be, és épp ez a hiány képes jelentést kölcsönözni a XIX. századi Dunántúl regényes rajzának.

HOMOSZEXUÁLIS UTALÁSOK A TIMÁR VIRGIL FIÁ-BAN

A kiindulópont

Tamás Attila szerint (1982) Babits kisregénye erkölcsi és lélektani problematikájú, ahogy egy pap tanár az apaságért küzd. Sipos Lajos szerint A Timár Virgil fiának központjában a mindent kitöltő istenélmény megélése áll. Ez az élmény azonban fokozatosan háttérbe szorul, majd újra megjelenik. A legteljesebben ontológiai jellegű tehát az alkotás. A rendtársakat mindig a világi örömhöz való viszonyuk, gesztusaik jellemzik, míg Timárt gondolatai, eszméi, céljai jelenítik meg.

Timár ugyanis mindenképp „igazi szerzetes” ill. ahogy az első jelenetben olvashatjuk: „legjobb tanár”-nak nevezik. A tanítványok iránti általános szeretet átváltozik egyetlen diák iránt megnyilvánuló személyes szeretetté. A konfliktus onnan fakad, hogy a szerzetes életében megjelenik a világ, a szerzetesi élete átalakul. „A fiai... – gondolta föl s alá sétálgatva a padsorok között. – És mégis mennyire nem ismeri őket!” Ezek a sorok utalhatnak Babits tanári szerepére is, a Keresztül-kasul az életemen fogarasi fejezetére, ahol Ovidius a Fekete-tenger partján szükségesnek tartja elmondani, hogy a száműzetése mellett mennyire szerette az ottani vad fiúkat. (Rónay: 1979). Timár kilép zárt, harmonikus világából, ekkor megy el legkedvesebb diákjához, a rossz hírű anyjával együtt élő Vágner fiúhoz. Élete már a látogatás gondolatára is megváltozott. Előjöttek az „ifjúság kísérte”, az „ösi [...] ellenség”, az asszony is. Timárban a tanítvány iránt érzett személytelen szeretet lassan apai szeretetté alakult. Eleinte kötelező papi szeretetérzés ébredt fel benne, majd ez átváltozott a valakihez tartozás eszményi élményévé. Kérdés, hogy ez a szeretet átlényegült-e szerelemmé? (Sipos: 2002) Ennek megválaszolását tűztem ki célul, s tanulmányomban a műben előforduló homoszexuális utalásokra kívánok kitérni.

A mű intertextuális vonatkozásai

A mű intertextualitását vizsgálva csak azokat emeltem ki, amelyek szorosan kapcsolódnak témámhoz. Sipost idézve „Ez a mű ugyanis, Bahtyinnal szólva, szintén más szövegek bekebelezésével és transzformációjával jött létre.” Sipos szerint Timár Virgil viselkedése Goethét idézi: ezt a kort „életünk közepén” túli időnek nevezi. Goethe

szerint a nevelés ösztöne, a lélek fajfenntartásának ösztöne. Ugyanez jellemzi Vitényit is, akinek vonzalma ébred a fiatal lányok és fiúk iránt. Vitényi Bibliából vett idézetei azonban felszínesek, közhelyek.

Timár védőszentjének, Vergiliusnak művét olvassa legszívesebben. Egyes sorok az apa–fiú viszonyra utalnak, itt említendő Aeneas és fiának többszöri megjelenése a szövegben, illetve a szerelem megjelenése Didó megismerésével kapcsolatosan. Vergilius művének értelmezése szerint, aki felcseréli Isten szeretetét egy halandóéval, elveszíti az üdvösséget. Ezt az utat járja be Timár is (nem véletlen a Virgil–Vergilius analógia), aki a „szeretet szerette”, utalva Szent Ágoston Vallomásaira.

Timár viszonya a nőkhöz

Timár lelkének bemutatása olykor serdülőkorát idézik fel, elsősorban biológiai utalásokkal: „Különös emlékek kezdtek lelkébe tolongni... Azt hitte, régen elfeledte őket, maga is meg volt lepetve, hogy emlékszik rájuk... Szavak támadtak föl, amiket szeminarista társaitól hallott – a közös dormitórium fülledt homályában, hol a serdülés tikkadt vihogásai és ijedt imái rezzentek ki olykor a paplanok alól –, szavak, amikre akkor nem is figyelt, akarva nem figyelt, amiket mégis olyan jól megjegyzett. Félig értett és tulajdonképpen egészen ártatlan célzások, most már tudta ártatlanságukat, de akkor... akkor nem látszottak ily ártatlanoknak. Akkor mögöttük kísértett az ifjúság minden kísértete.”

Az asszony szó megjelenése Timárnál negatív értékű. Nyugtót nem hagyó ellenségként, mindenütt jelenvaló rémként jelenik meg.

„Ó, az Asszony! – Timár Virgil életében alig játszott szerepet ez a lény. Az anyját nem ismerte, hideg üvegből szívta ő a tejet, s egy lapos mellű, csontos néember vigyázott rá később, néember csak és nem nő, félig munkás, félig cseléd az apjánál, egy valóságos nem nélküli paraszt.”

Tehát anyai minta sohasem létezett számára; aki vigyázott rá, az pedig férfias volt. Babits aprólékos lélekábrázolása Freud munkásságát idézik. Megtudjuk, hogy nőket szinte csak szentképeken látott, s miután felelevenedtek emlékezetében a könyvekből ismert nők, valamint szerzetes társainak pletykái, csipkelődési a nőkről, a következő sorokat olvashatjuk.

„És a maga asszonytalan életére gondolt...” „Oly tapasztalatlan volt ő a világban! Életről, szerelemtől, rossz nőkről olyan naiv fogalmi voltak – maga is érezte!”

Vérbeli nő sohasem jelenik meg Timár gondolataiban, kizárólag szüzek, hősnők alakjában gondol rájuk. Egy kivétellel találkozunk: mikor Pistát hazaviszi magához, a

fiú szépsége anyjának arcát juttatja eszébe. (Rónay László: 1979)

A leírásokban olvasható, hogy Timárnak tetszenek Pista vonásai, viszont itt kétértelműséggel találkozunk, hiszen mikor ezt Babits leírja, rögvest hozzá is teszi, hogy ennek fő oka, hogy anyjának szép vonásait örökölte, mintegy megnőiesítve a fiút. Ezáltal történik utalás a homoszexualitásra és a nő felé irányuló vonzalomra egyaránt.

A fiú anyja épp ellenkezője azoknak, akikről Timár olvasott. A könnyűvérű nő betegen feküdt otthon, mikor Timár meglátogatta. A köztük kialakult viszonyban Timár tanári és papi szerepben van önmaga előtt is, míg nem hazudnia kell Pistának, hogy megnyugtassa azzal, hogy anyja meggyónt.

„csak egy száraz, papi kérdés jött ki az ajakán”

„Timár hebegett valamit, hogy ez kötelessége”

„Maga végre is pap...,”

„Úgy-e, tanár úr, lesz rá gondja, fogja őt gyámolítani egy kicsit?...,”

„... És köszönöm a jóságát a fiamhoz!”

„És mondjuk majd neki, hogy meggyóntam: jó?”

A fent kiemelt idézetek után viszont Pista iránti érzései kerekednek felül: „És úgy érezte, hogy most még sokkal jobban szereti Pistát, mint azelőtt.”

Az 1. rész

Tanítvány és tanítványok szeretete

A bevezető leírásban a ciszterciákat mutatja be a szerző: „A ciszterciák előkelő rend, mondhatnám gögös rend: nem olyan, mint a mizerikordiánusok vagy a ferencesek. Messze külvárosokban tett beteglátogatás, rossz hírű utcák levegője, rosszszagú lakások piszka, előttük ismeretlen. Könyvek között vagy úri társaságban élnek, a szünidőket külföldi utazással töltik, gazdag földjeik vannak s pincéikben kitűnő boraik. Nyugalom és kényelem vezeti életüket.”

Bonyodalmat az okoz, hogy rendelet érkezik a direktortól, mi szerint vizitálni kellene a tanítványoknál. Viszont a szövegből kiderül az is, hogy csak azoknál a családoknál kell látogatást tenni, ahol kellőképp szükséges. Ilyen szempontból Pistánál szükséges vizitálni, hiszen rossz körülmények között él. A szerzetesek többsége nem örül a vizit lehetőségének, s ennek hangot is adnak. Érdekes, hogy itt még csak egy nem kötelező látogatásról van szó, Timárban viszont hosszabb távú célok fogalmazódnak meg. A következő idézetek Timár jövőképét mutatják be.

„Oly tapasztalatlan volt ő a világban! Életről,

szerelemről, rossz nőkről olyan naiv fogalmai voltak – maga is érezte! Hogyan legyen ő nevelője, életbe vezetője ilyen nagy, majdnem felnőtt fiúknak, ki sokkal kevesebbet látott az életből, mint azok?”

Timár érzései Pista iránt először itt jelentek meg, előszörban tanári szerepben, hozzátéve, hogy kiemelten kedveli Pistát. Rónay szerelmi idilleknek nevezte későbbi találkozásukat.

„Most mégis elhatározta, hogy elmegy a Vágner fiú lakására, s ez az elhatározás egy kellemetlen feladat előtte állásával nehezedett rá.” „Elhatározta, maga sem tudta miért. Szerette ezt a fiút, az áhítatos tiszteletet okos gyermekszemeiben, egész lényének friss és szabad fürgeségét”, „Kevés emberi viszony van, mely gazdagabb érzelmeket fejtene ki a naiv lélekből, mint a tanár és tanítvány viszonya.”

A tanár és diák viszonyát idealista utalások által ismerjük meg: „Timár eltűnődve nézett utána.” „Úgy tűnt föl neki, mintha csak addig élne az, amíg ő látja.” Folyton jelen van a tanítvány, de egyúttal a tanítványok szeretete is, így Babits kiemeli Pista személyét és felé irányuló szeretetét Timártól, de ellensúlyozza azzal, hogy a pap a többieket is szereti. Erre utalnak a következő sorok:

„Tanítványait magához tartozóknak érezte, mintha örökre hozzá volnának kapcsolva azokkal a lélekdarabokkal, amiket nekik adott. (Hisz másoknak sem adott lelkéből, mint nekik!) És érzékeny, naiv prűderiáját épp úgy bántotta a kétes származás és környezet, melyből legjobb tanítványa kinőtt, mintha neki magának volna valami folt az életében, valami szégyelnivaló diszsonancia.”

Ha a szöveg egészének értelmezését vesszük alapul, ez az első utalás, ami a homoszexualitáshoz kapcsolható, természetesen úgy, hogy a regény végén található utalásokkal állítjuk összefüggésbe, ezeket viszont nem előlegezem még meg.

Az apai érzések felülkerekedése

Az első részben a papi szerepvállalás mellett fokozatosan erősödnek az apai érzések. Erre utalnak az alább kiemelt sorok:

„Először érezte életében, hogy van valaki, egy kedves és gyengébb lény, aki rá támaszkodik, a szeretet önzésével, akinek ő immár valakije”,

„Fiúi érzés volt ez, s Timárban felébredtette az apai érzést”,

„Úgy érezte, mintha valamit nem teljesített volna: hogy még egyszer el kellene menni, papi kötelességből, a Stirling-házba”,

„Ó micsoda pap ő?”,

„Valami megnyugtató érzés volt ez, hogy nincsen többé egyedül; úgy érezte magát, mint egy családfő.”

„Timár izgatott, boldog gondoskodással vette körül”

Amellett, hogy Timár már-már megkérdőjelezi ön-maga papi mivoltát, büntudata is támad, hiszen nem tud senki arról, hogy magához vitte a fiút. Ezzel állhat összefüggésben, hogy vasárnap Vergiliust olvasott, amelyben bilincsek, kötöttségek leveréséről; Aeneasról és kisfiáról van szó.

A 2. rész

Isten szeretete már kevés

Timár magához vette a fiút, s ezt mindenki nemes jó cselekedetnek tartotta, igazi példás papi cselekedetnek. Közben eltemették Linát, Pistát elhelyezték rokonainál, Timárban pedig egyre felerősödött a szeretet érzése, s fiának tekintette a gyermeket. Az alábbi sorok látszatra az előbbi gondolatot erősítik meg, viszont Timár szemszögéből egyre szorosabb viszonyról van szó, Babits pedig intimebb szavakat használ a szövegben (pl. szemérmét, mezteleníténé, szenvedélyes, kielégüléseit, intim). Mint olvasható, ez az érzelmi viszony szinte már tiltott a rend életében –mondhatni Timár nem tesz eleget papi kötelességének, túl közel akar kerülni a fiúhoz.

„Kissé elcsuklott a tanár szava; mert a cisztercita iskolák minden hagyománya tiltá, ekkora melegséget árulni el egy diákkal szemben, kit a fegyelem kimért távolában illendő tartani. De tiltotta Timár természetes zárkózottsága is; majdnem úgy érezte, mintha lelke szemérmét mezteleníténé meg...”

„Timár szenvedélyes tanár volt, és tanári hiúságának nagy kielégüléseit várta ettől az intim tanítástól.”

„Most már kívánta az életet, a hangot, mely Pistáról és szegény anyjáról fog beszélni neki”

Babits magyarázatot is ad e szeretet kialakulására is: „Az ember, ha már nem fiatal, az Istennel együtt sem elég többé önmagának. Timárban földerengett az élet titkos igazsága: hogy csak az él igazán, aki másért él. A szeretet az Isten grádicsa.”

Vagyis Isten szeretete kevés ahhoz, hogy az ember igazán tudja, mit jelent élni. Az egyház törvénye szembe kerül a biológia törvényével, hisz az embernek szüksége, hogy legyen valakije, s ne önmegtartóztatásban éljen. Kétértelmű viszont, hogy az apa–fiú viszonyra vagy a homoszexualitásra akart-e utalni az író.

Timár nevelése

„A tanteremben mindig óvatosan tartotta a régi távolságot: ott soha egy bizalmasabb szót sem váltottak.

Száraz, tanári rendelkezéssel rendelte őt néha magához, a többiek előtt, pontos terminusra.” Egyes epizódokban egyértelműen a tanári szerep a hangsúlyos, viszont egyes részekben –amikor Timár belső, lelki vívódásainak vagyunk tanúi – nem tekinthetünk rá nevelőként, inkább izgatott férfiként jelenik meg előttünk. Amikor Timár várja a fiút az iskolában, olyan gondolatokkal találkozunk, melyek a féltékenység, az aggodalom jeleit juttatják eszünkbe.

„Elkésett... jönni fog még...”

„De mi lehet az oka Pista elmaradásának?”

„Nem bírta ki tovább. Érezte, hogy nem fog nyugodtan aludni, ha el nem megy Bögöziékhez és meg nem tudja az elmaradás okát.”

S mint kiderült: „Pistát Emmával, a kis bakfissal sakkozva találta: kissé meg volt hűlve, azért nem eresztették ki az esős időben. A fiú boldog volt és büszke a neki szóló látogatás miatt.”

A kiemelt részek arra emlékeztetnek, mikor egy szerelmes pár egyik tagja vár, de valami miatt a másik nem jelent meg. Nyugalanság lesz ilyenkor úrrá az emberen, s kíváncsiság, hogy mi történhetett a másikkal. A válasz itt is, mint a szövegben oly sokszor: félreérthető és kétértelmű.

Egyes részletek viszont újból az apa–fiú viszonyt teszik a szöveg fő szervezőelemévé.

„S Timár látta a fiát, folytatóját; múlt az idő s a tanítvány egyre többet ígért... Amit ő gyűjtött, azt ez a gyermek készen és korán megkapva, új és nagyszerű célokra fogja értékesíteni. A tudomány embere lesz talán: büszkesége a rendnek, mely nevelte, az egész hazának... Pista rajongott a tudományért, mindenért rajongott”

A nevelés, mint a szöveg egyik kulcsszava elsősorban nem a tanári mesterséghez kapcsolható, hanem a család jelentésköréhez:

„Oh a nevelés gyönyörűsége, a tanítványnak a mesteren csüggő, áhítatos, ígérő szemei!”

„Az ő fia”,

„az ő nevelése”

A kisebb epizódok is az apa–fiú kapcsolatot erősítik meg: Timár és Pista egy összenézésből megértik egymást, ha a lány, Emma ott van köztük. Mikor Pista beteg lett, Timár arra gondolt, hogy „csak hogy éljen s egészséges legyen”. Utóbbi már-már közhelyesült kívánsága a szülőknek.

Közben sokan azt beszéltek, hogy ő a valódi apja a gyerekeknek, ami jól is esett neki. Nyárra utazást tervezett a fiúval, csak Pista éltette, úgy érzi, igazán él.

A 3. rész Az ítélet

A harmadik részben ismerjük meg Vitényit, aki szintén öregedő stádiumában volt, s csak erős erotika, újdonság tudta kiragadni fásultságából. E tekintetben hasonló tehát Timárhoz, viszont ő az az író, aki újat alkot, akit elítélnek felfogása miatt; elsősorban a lázadók írója.

Biológiailag hasonló utat jár be, mint Timár. Vitényinél is megjelenik a kettősség: az apai szeretet vágya és a liliomtiprásé is: „És mióta a feleségének még viruló fiatalsága eltűnt a szeméből, azt vette észre, hogy szinte beteges érdeklődést érez a fiatalság iránt – mindkét nembeli fiatalság iránt. Megfigyelte a fiatalok mozgólatait, szavait, naivságát; és gyönyörködött benne. Bizonyosan nemi okai vannak ennek is: minden érzelemnek, minden vonzalomnak nemi okai vannak. Az öregkor kezdete ez, igen, a liliomtiprás vágya, kezdődő homoszexualitás talán... Vagy egyszerűen csak a családtalan embernek érzése, valami állandóan elvetélt apai érzés? De hiszen a családi, az apai érzéseknek is nemi alapjuk van: ez az Oedipus-komplexum. Apa és fiú szerelmesek és vágytársak egyszerre... Minden titkos és bűnösnek sejtett érdeklődése az ifjúság iránt, talán egy ilyen, freudi, gyermek utáni vágy.” „Elgondolta, mi lenne, hogyha fia volna.” „Milyen különös, új érzés lenne valóban, ha neki fia volna”

Vitényi első találkozásakor Pistát így szólítja meg: „Örülök, hogy láthatom, fiam – mondta, külön kiélvezve a »fiam« szó pózát. – Az édesanyjának nagyon jó barátja voltam...” Később felkeresi Timárt, akit atyaságnak, tisztelendő atyámnak, jó pedagógusnak hív. A szerep és személyiség itt konfliktusba kerül, hiszen Pista esetében Timár már nemcsak tanárnak tartja magát, viszont papi szerepéből nem léphet ki. Akaratlanul azonban elárulja magát, hisz Pista igazi neve Vilmos, s apjái is, s ezek után hangja remeg, akadozva beszél. Ekkor Vitényi a következőre gondolt: „Hiszen ez a pap szerelmes abba a fiúba – gondolta és tetszett neki ez a gondolat. – »Ez a szerzetesi tisztaság« – vigyorgott magában.” Ha Vitényi következtetéséből indulunk ki, akkor a korábban leírt műbeli kétértelműség itt egyértelművé válik, s a pap homoszexuális beállítottsága tényként közölt. Viszont más oldalról megközelítve: Vitényi bibliai idézetei, tudományossága felszínes, miért kellene elhinnünk azt, amit ő gondol?

„a Szerelmet szerettem”

Pista szereti Timárt, de nem tartja elég férfiasnak; választania kell: „Senkinek sincs joga hozzám, csak

magamnak!” Rónay (1979) szerint ahogy telnek az évek, inkább csak hálás Timárnak, s kevésbé hangsúlyos a szeretet érzete.

Timárban a tanári-papi szerep eltűnik, először mint apa gondol a fiúra: mennyi mindent mutatott volna neki, majd mint szerelmes férfi jelenik meg: erre utal az a sor, mikor a Bögözi lány pillantását érezte magán. Szégyellte és megalázottnak tartotta magát. „Emberi méltóságát veszítette el ekkor.” Miért írta ezt Babits? Az utalás vonatkozhat arra, hogy a lány sejtette, Timár szerelmes a fiúba; de jelentheti azt is, hogy egy pap, egy szerzetes nem kötődhet ennyire földi dolgokhoz, neki Isten szeretetét kell az első helyre tenni.

Pista döntött, s elment, míg Timár újra Isten szeretetét keresi: „Még nem szerettem, nem tudtam, hogy mit kell szeretni; és szerettem volna szeretni: a Szerelmet szerettem: kerestem, mit szeressek...”, „Most következik az igazi, az egyetlen szerelem: az Isten szerelme...”

Ezek a szavak Vitényi ítéletét erősítik meg, hiszen a szerelem Pistához fűzte a tanárt. A sorok értelmezése azonban elkanyarodhat eddigi feltevéseimtől: ez alapján arról kell szólnom, hogy Timár valójában nem Pistába volt szerelemes, nem egy tanítványába, s nem magába a fiúba. Magát az érzést szerette, azt, hogy kötődik valakihez, s ilyen szempontból mindegy az, hogy az illető milyen nemű. Valójában soha sem érzett senki iránt: anyját nem ismerte, nőket szinte nem is látott, barátai sem voltak, csak rendtársak és Isten. Ezt az „érzéketlen” rendet borította fel az a változás, hogy tanítója és törődője lehetett valakinek: bár feladatként indult a vizit, mégsem hivatása, hanem saját érzése alakította ki viszonyát a fiúhoz.

Az ösztönöket nem lehet irányítani, hisz az ember társas lény, s szüksége van emberi kapcsolatokra, s magára a szeretetre. A homoszexualitás kialakulásának oka maga a szeretetelenség. Ezt bizonyítja, hogy Timár Pistához fűződő szeretete egy ártatlan fiú (még csak nem is kamasz) szerelmére hasonlít, melyben a testiség meg sem jelenik.

A szeretet hiányának következményeiről a fenti bekezdésekben már szót ejtettem. A hiány fogalmát azonban másképp is vizsgálhatjuk. A kapcsolatokat megfordítva és visszahelyezve a regény történetébe még egy érdekességre kívánok ezáltal kitérni: Ha arra keressük a választ, hogy ki az, aki hiányként jelenik meg a szövegben, arra válaszunk: az „apa”; ez a közös Timárban és Pistában. Apjuk nélkül nőttek fel.

Egy idézet Timár vágyát megközelítve: „Oly szívesen lett volna meleg és apai, gyengéd, vigasztaló!... De akadályozta a tanári volta.”

Ugyanez Pistára vonatkoztatva: Most úgy tűnt föl neki Virgil mint egy szabadító, egy apai felnőt, aki csak jön, szól, és már meg van oldva a gyermek szörnyű dilemmája.”

A fenti sorokból következtetve: Timár apjára nem találunk utalást a szövegben, nem is létezett számára; azért, hogy a pap törődik Pistával, mintha azt pótolná, amit ő nem kapott meg gyerekkorában: az apai szeretetet.

Más közelítésben viszont: miért ne tekinthetnénk Timárra és Pistára mint testvérekre? Egy idősebb testvér (Timár), vigyáz öccsére (Pista), aki még önállóan, esendő, s egyiküknek sincs családja, szinte sorstársak lettek. Ezen kérdéskör kifejtése megint csak újabb feltevésekkel állítana szembe minket, s elsősorban (itt is) pszichológiai, lélektani vizsgálatokat kellene elvégeznünk.

Összegzés

A művészi alkotások kétféleképpen tükrözhetik a homoszexualitást: egyes művekben homoerotikus vonásokat észlelhetünk, mások célja pedig kizárólag a homoszexualitás ábrázolása. Eszenyi Miklóssal egyetértve viszonylag lényegtelen az alkotó szexuális beállítottsága, bár a „más” beállítottságú szerzőknél gyakrabban előfordul a homoerotikus téma.

Ha Timárt homoszexuális hajlamú szereplőként interpretáljuk, akkor értelmezhetjük-e másképp a Babits Mihályról kialakított képünket? Az erre utaló feljegyzések megint csak elenyészők. „Órákon át voltak kettesben együtt, Babits Mihály azonban tartózkodóan viselkedett. Később emiatt terjesztette Csinszka róla a homoszexualitás gyanúját, ő pedig férjhez ment Márffy Ödön festőhöz.” (Czeizel) E kérdés körülménye természetesen egy másik tanulmány esetleges témája lehetne, hozzátéve, hogy Babits homoszexuális érintettségére nincs megapozott feltevés.

„Az öregkor kezdete ez, igen, a liliomtiprás vágya, kezdődő homoszexualitás talán” –írta Babits a szövegben. A kifejezés vaglyagosságot mutat: egyrészt az „igennek” ténymegerősítő szerepe van, másrészt még „csak” kezdődő, kialakulófélben lévő, vagyis nem teljes ez a homoszexualitás, ami ráadásul kiegészül a 'talán' módosítószóval. A mű szerep (tanár, pap, apai, szerelmes) – személyiség értelmezése egyértelműen polifón. Timár homoszexuális hajlama tovább színesíti a mű jelentésmezét. A mű annak tanúsítványa is, hogy az „igazi élettől” való elzárkózás, az érzelmek elfojtása más érzelmeket kell hogy felszínre hozzon.

Az általános iskolai és középiskolai oktatásban kizárólag a heteroszexualitás jelenik meg, a homoszexualitás

tabutéma. Ez jellemző a szexuális felvilágosító órákra, az egészségneveléssel kapcsolatos tanórákra és mindegyik tantárgyra, így a magyar irodalomra is. (Takács: 2007)

Felmerül azonban a kérdés: az elemzett mű tanítható-e középiskolások számára a homoszexuális jelzések figyelembevételével, hiszen a mű jelentésképződéséhez kiemelten hozzájárulnak a homoszexualitásra utaló elemek. A jelenlegi tankönyvek elsősorban lélektani regényként minősítik a művet, melyben egy pap tanár felkarol egy árva fiút, gondját viseli, s apai érzéseket táplál iránta. Véleményem szerint a diákok életkori sajátosságai megengednék, hogy a „mátság” szempontjából is tanítható legyen a kisregény, hozzátéve, hogy lehetnek kivételek, s bizonyos osztályokban el kell tekinteni az ez irányú műértelmezéstől. (Kell egy bizonyos érettség a mű ez irányú megközelítéséhez, de irodalom fakultációs csoportoknak mindenképp javasolom.)

Timár önreflexiói révén, ég és föld ellentéte mentén, isteni szeretet–világi szerelem kontrasztjában mindenki maga értelmezheti, hogy az apa és tanár szerep megvalósítása, akarása mellett a főszereplőre mennyire lehetnek igazak a homoszexuális jellegű utalások. Ez lehetőséget teremt az osztályon belüli egyéni véleményalkotásra, érvelések létrehozásához. A mű több szempontú értelmezése irányadó a tekintetben, hogy a tanulók hétköznapjaiban a homoszexualitás fogalma ne „csak” mint gúny tárgya, diszkrimináció vagy média által közvetített divatjelenségként szerepeljen. A mű középiskolai értelmezése azonban mégsem a homoszexualitás megértéséhez, elfogadásához (vagy épp ellenkezőjéhez) járulna hozzá, hanem a világról alkotott elképzeléseink, fogalmaink több irányú megközelítését segiténé.

IRODALOM

Czeizel Endre: Babits Mihály „szerelmei” és családi élete, http://www.centauri.hu/oldalok/vendegiszoveg_files/czeizel.htm

Eszenyi Miklós: Homoszexualitás és művészet, *Férfi a férfival, nő a nővel* – 2006–8, <http://www.interpressmagazin.hu/>

Rónay László: Fordulat Babits prózájában, In: *Valóság és varázslat, szerk. Kabdebó Lóránt, A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa, 1979, Bp., 177–187.*

Sipos Lajos: Szövegépítés és szövegalkotás Babits Mihály Timár Virgil fia című alkotásában, <http://www.vigilia.hu/2002/6/sipos.html>

Tamás Attila: Babits Mihály, In: *A magyar irodalom története, Szerk. Klaniczay Tibor, Kossuth, 1982*

ENGEDD HOZZÁNK A SZAVAJDAT! OTTLIK GÉZA ÖTVEN SZAVA

Ötven éve jelent meg Ottlik Géza korszakos jelentőségű regénye. Ennek öröme és tiszteletére kiválasztottam ötven szót az Iskola a határonból, s mintha egy különleges értelmező szótárban tallóznék, ellátam magyarázatokkal:

aranyhalak – jólesően pihen meg rajtuk a tekintet, nem kell figyelniük a külvilág nyüzsgésére; utánozni kellene őket, amint céltalanul úszkálnak; de hát mégiscsak a törzsfeljődés alacsonyabb fokán állnak, akkor miért irigyeljük őket; elhibáztuk a civilizációt? – mégsem kellett volna olyan hirtelen lejönni a fáról? úszkálhattunk volna még egy kicsit az őstengerben – de télire elviszik őket, bedeszakázzák a medencét, nem ők döntenek a sorsuk felől

bakaszivar – hogy a botanika mennyire fontossá válik a bezártságban élő gyerekek számára! a természet szava a természetellenességben, szerecsendió, szentjánoskenyér, minden, ami használható valamire, meg lehet enni vagy játszani vele, még a népszerűtlen vadgesztenye termése is felértékelődik

belső zuhany – mindenki oda szeretne jutni, ahol a pára a legátláthatatlanabb, ahol jól el lehet bújni a világ elől, Schulze elől, Bodnár elől, még Merényiék elől is, akik éppen magukkal vannak elfoglalva, és nem érnek rá másokkal törődni, belső zuhany, igen, ez minimális program, de éppen ilyen apróságokkal lehet túlélni a rémségeket

bordás fagyaltgerezdek – málna, csokoládé, vanília, az édes múlt, amire oly jó emlékezni, de amit Halász Petár a viselkedésével megtagad; elvész a múlt édessége, marad egy homályos emlék, mint nátha utáni torokkaparás, sebhely lelkünk legmélyén, de mégis alaposan szétterülve

bundás kenyér – nagyon szerették a növendékek, pedig csalásra épült, ugyanis, megszáradt kenyérből készült, amelyet már nem lehetett eredeti állapotában az asztalra tenni, hát beáztatták a felvert tojásba, amelybe tejet kevertek, ami lehetett már savanykás, de még nem romlott

cukorspárga – kenderből sodort, vastag, erős spárga, mondja az Értelmező szótár, de magyarázatot nem ad a jelentéstapadásra, ott van helyette az Etimológiai szótár, de az is hallgat az eredet felől; hát, a

cukros zsákokat kötötték vele össze, mondja a kedves olvasószolgálatos a Széchényiben; másképp vélekedik egy híres cukrász: főzött masszába lógatott madzagra gondol, ha ezt az összetett szót hallja

detektoros rádió – járványszerűen terjed a készítése, végül is ahhoz képest nagyon egyszerűen össze lehet eskábálni, hogy mit nyerhet általa a tulajdonosa; hallgathatja például a bécsi rádió adását; gondoljunk bele, mindezt a kőszegi alreál falai között

[az] **első felkiáltójel** – aztán jönnek a betűk is: ó, i, c, á, k, a, v – óicákaV; apropó, milyen is lenne a világ, ha fordított jelírással kommunikálnánk egymással? nagyobb lenne a türelem, a megértés? fokozott kíváncsisággal fordulnánk a másik felé, mert nem tudnánk, mit akar közölni velünk, várni kellene a mondatok végére, azaz az elejére, és addig sem hirtelenkednénk a válasszal, jó időbe telne, míg hozzászoknánk a hátulról előre kommunikációhoz, újra tanulhatnánk a világot, de most már jóval nagyobb türelemmel iránta

esztrád – a kivételezettség helye, a kiemelkedettségé, nemcsak térben, jelképesen is; ott ülni: egy kicsit Isten jobbán ülni; felülkerekedni; lenézni a pornépre, a mindenkori plebsre, a csöcselékre

féher félcipő – félcipőnek is lehet olvasni, pedig ez a szó nem szerepel az Iskola szövegében; a félcipő az egészen más; bele lehet harapni, harminckét foggal tépni, bekebelezni a hamvas, friss pékárut, foszlós belét, a közepét, mindenét a jónak, annak a kevés jónak, ami itt kínálkozik

fekvőszékek – azaz napozóágyak a Lukácsban; birtoklásuk valaha nagy kincseknek számított, nemcsak a regény idejében, '57-ben, hanem évtizedekkel később is; lehetett ácsorogni a kőkorlátnál, figyelni, ki készül hazamenni; különbséget tenni, ki az, aki csak úszni megy, s ki az, aki holmiját összepakolva végleg távozik valamelyik lépcsőn – a kettő közül; aztán urasan végigdőlni a kényelmetlen napozóágyon, de mégse a földön, majd körülnézni, ki mellé vetett a sors, kik az ágyszomszédok; elnyújtózni, szemet behunyni, nem gondolni semmire, lazítani, élvezni a létezést, és semmi több

fésű-szájharmonika – nem igazi srác, aki egyszer az életében nem játszott ezen a hangszeren; egy kis selyempapír kellett hozzá, amely ott kallódott minden valamirevaló háztartásban; fésűje persze minden gyerekeknek volt, csak utáltuk; jobb volt kócosnak maradni, nem tűrni szülői kéz frizírozását, anyai szájintelmét; fújni a fura muzsikát a fésű-szájharmonikán, melyet el se kobozhatnak, hiszen használati tárgy,

mindennapos kacat, amiből a leleményes száj varázsol élő dallamokat

gombcsapat – gombfoci a tanszerláda tetején; ehhez csak két gyerek kell, és Merényiék nem válogathatnak, nem zárhatnak ki senkit a játékból; persze nem igazi foci, de nem szólhat bele a játékba senki, csak az a kettő, aki játssza; olykor azonban az egész csapat áldozatul eshet a hatalmasok turkálásának

gyaluforgács – kis vacak asztalosipari szemét, de jó kézbe venni és szagolgatni a friss fahulladék illatát, lehet játszadozni vele, aztán hirtelen megunva eldobni; és váratlanul belevisz az élet sűrűjébe, elragad egy kilencéves budai kislány, aki provokál, pimaszul viselkedik, hogy megbüntettesse magát, hogy aztán történjen valami, elszabaduló vad érzések, hajsza, ölelés, játék csupán, mégis vérkomoly gyermekerotika

havazás – mindent megváltoztat, nemcsak világosabb lesz tőle a november-decemberi szürkéségben, valahogy a szívekben is derűt és békét teremt; intés a világnak, hogy van rajtunk kívüli erő; méltóbbá és tisztábbá válik minden, mintha tényleg „vállon vergetne a világegyetem”

hetikártya – piarista gimnázium a Duna-parton, rohanás a Petőfi-szoborhoz, hógolyózás, Medve gonosz tréfája Dégenfelddel szemben; elnyeri miatta a büntetését, megbetegszik, lelki furdalás gyötri az osztálytársa hátitáskájába gyömöszölt hógolyó miatt; aztán semmi se történik, marad egy kevéske keserűség tudás, a gyengébbek bántásáról, és a hetikártya, amellyel bármely irányba lehet utazni egy lyukasztással egy órán belül

hetilap – a legtitokzatosabb mozzanat a regényben: Bébé és Medve közös hetilapot szerkesztenek; ám sehol sincs további utalás az újság létezésére; ilyesmit nem lehet titokban művelni, kiderülne; Schulzékék fülebe jutna a híre, vagy ami rosszabb, Merényiék kezébe kerülne a nyilvánvalóan kézzel rótt iskolai hírmondó

hiányjegyzék (Mangelzettel) – érthetetlen, hogy miért fontos ez a gyerekeknek; talán, mert igazolást kapnak arról, mások is átérték azt, amit ők, nem olyan nagy dolog, nem olyan nehéz, veszedelmes ez a katonaiskola, túl lehet élni

horpadt bádogboboz – Medve rugdossa szökése során, szinte az vezet, irányítja lépteit; vannak az életben ilyen véletlen tárgyak, amelyek jelentősen befolyásolják tetteinket; semlegesek, semmi közünk hozzájuk, csak beléjük botlunk, aztán ideig-óráig mégis fontossá válnak; elfelejtjük, nem törődünk velük utána, betöltötték a szerepüket, elvagyunk nélkülük

hőmérő – ismerős trükkök eszköze; ki nem pöckölt-e föl gyerekkorában ezt a higanyos szerszámot?; ezzel lehetett lopni egy kis szabadságot a civil iskolából is, hát még a cőgerájban?!; kellett hozzá egy kis felnőttcinkosság, soha nem ellenőrizték, hogy annyi Celsius-fok a hőmérsékleted, mint ahol az ezüstszál megállt; a szülők hagyják, az édesanyák aggódó természetűek, no de az orvos ezredes?

jégvirág – mi mindent bele lehet látni azokba a kis szeszélyes rajzolatokba, afféle lelkesítő Rorschachteszt, meg se kell mondani, mit látsz, elég az érzés; csak bámulsz ki az ablakon, de nem a külvilág képét látod, hanem amit gondolsz, képzelsz: mágikus laterna (azaz inkább: lanterna) a latrinán

kacsaszír – tizenhat említés a főszövegben, kettő a Mutatóban; működik az önfenntartás ösztöne; vagy nem is az, hiszen az ellátás jó, legalábbis Molnár őrnagy szerint; inkább az otthon szigete az idegenség óceánjában

kakaógőz – bepárasodik tőle az ablak is, isszák a növéndékek, amilyen forrón csak lehet; talán nem is olyan rossz ez az alreál, hogyha ilyen ismétlődő reggeli-délutáni örömeiket kínálja; legyen mire hivatkozniuk Ottlik bírálóinak: jók voltak a kőszegi évek

kockás füzet – mindenkinek van egy kockás füzete, mindenkinek, még annak is, aki nem ír bele semmit sem; ők a boldogok, az írástudatlanok: nem lehet elvenni tőlük a füzetüket, nem lehet kisajátítani, titkukat kilesni; mégis íródna a kockás füzetek, nincs elég kocka a papíron, égisz érne a vallomások sora, ha egymás után raknánk a kis négyzeteket; mindig illetéktelenek olvassák, és nem azért illetéktelenek, mert lopták vagy erőszakkal vették el tulajdonosától a füzetet, hanem mert nem értik, amit olvasnak, szegények

köd – és lehetőleg minél sűrűbb, átláthatatlanabb, hogy senki ne lássa, mit csinálunk, s mit nem; hadd ordítozzanak a hatalmasok, mi kitanult, ősi nyugalommal engedjük el fülünk mellett a ködbe kiabált fejvesztett vezényszavakat

[a] **könyv** – a tizenéves kisdíjak bibliája; húszévesen írta az öregdiák-örökdiák; gúnyt űz, kicsúfol, fityiszt mutat, számárfület, de ismeri és szereti is, amiről ír; bele a halhatatlanságba a kis senki-semmi írócskákát-költőcskéket; velünk marad, életutat kísérő vademecum; nincs leírva se a szerző, se a cím, most mondjuk ki, vagy ne mondjuk ki?

krémes rétes – nos, akkor krémes vagy rétes? mindkettő finom, de külön-külön; ez valami kőszegi cukrászrecept lehet; Petrik nem ismeri – gyakran

olvasható megjegyzés régi könyvek antikvár címléírásában; Kugler nem ismeri – mondhatjuk A legújabb és legteljesebb nagy házi cukrászat alapján; találhatunk a receptek közt burgonyás, grízes, csokoládés, gombás, sült kolbászos rétest, de krémes rétest nem; leginkább még a túrós felelne meg, hiszen annak van krémes tölteléke

linzerszeletek – az ijedségre enni kell, tudja ezt az ágyaszomszéd, Orbán Elemér, mikor a negyedéves cöger üvöltözése után gyorsan magába töm egy darabka hazai süteményt; teheti, még nem vették el tőle, még nem hordták és taposták szét a finom linzert

lomnici kenyér – füge, mazsola, mandula, cukrozott gyümölcs, ez mintha a gyümölcskenyér hozzávalóinak felsorolása volna, de miért lomnici? tátrai, gondolom; narancshéj is kell bele, tudjuk meg a Továbbélők szövegéből, mert ez a finom csemege ott is előfordul, felfalják, széttapossák, nem lehet maradékot menteni ínségesebb időkre

márványgolyó – nem építészeti szakkifejezés, bár kastélyok ballusztrádján sokfelé látni efféle záródásokat; ebbe a golyócskába bele lehet harapni, három-négyet-ötöt egymás után felfalni, eltelni a finom csokoládéval, belülről érezni, hogy a kis labdacok egymással játszanak, fociznak a gyomrunkban

medvesapó – a testületi embert dühíti a civil élet bármiféle jele, hogy olyan világ is létezik, melyet nem rigid szabályok vezényelnek; minden apró jelre feldühödik: ha valaki félreacsapja a fejfedőjét, tajtékozni kezd, mert szerinte összedől a világegyetem, ha nem elvágólagosan fekszik a tanszerládán a füzet, ha a növendék egyéni módon viseli a katonasapkát; Medve sapkája mindannyiunk lázadása

nagyítótűkör – kell az a takarodó utáni olvasáshoz, az éjjeli lámpa fényét babszemnyi fókuszba gyűjtve – „hernyóként araszolgtván a papíron” – lehet követni a betűket, nem éget a fény, nem gyullad lánggra a papír, csak a lélek fénye pislákol, de az a kis belső tűz erősebb lehet mindennél

Nick Carter-füzetek – valami különösnek kellett lennie benne, hogy Schopenhauer és Ady mellé kerülhetett a felsorolásban; ponyva persze, nem több, de – törjünk szentséget – néha Ady is ponyvaszerű; 30 fillérért mit is lehetne kapni, ez nem a Nyugat, pedig az is 1-jén és 15-én jelent meg, Ábel is ezeket a füzeteket olvasta a „rengetegben”, s nem vette észre, hogy rásűrűsödik a szürkület

papírkígyó – körzőhegyre tűzött örökmozgó a meleg vaskályha tetején, ha aláfütenek, pörög-forog, nem áll le sohasem, jó nézni, lehet bambulni, semmire se gondolni, főként semmit se csinálni, csak létezni a világba bele

Penkala – nem kell ceruzát hegyezni, nem török ki a bele, csak egy gombnyomás vagy csavarás, és lehet írni, rajzolni, akár rendeltetésellenesen használni; monarchiabeli lelemény, Zágrábba költözködő lengyel hivatalnok szabadalma, provokálja, leftymálja a fatestű grafitosok használóit, eljárta felettetek az idő, gúnyolódik rajtuk, és dühíti őket

radír – lopni nem szabad, de vajon szabad-e azt hazudni, hogy loptunk? kisebb véték ez, vagy nagyobb? lehet-e mérni, méricskélteni a bűnöket? egyáltalán: mi a bűn?

Rodelhügel – (ha igazán hitelesek akarnánk lenni, gót betűkkel kéne írni) szánkódomb, de több annál, kilátó a kerítésen túlra, az elveszített világba; de vajon, akik kívül vannak, azok nem érzik-e bezárva magukat? lehet-e leszánkázni a rabság dombjáról a szabad élet völgyébe?

roundtoll – meandereket rajzolgatnak vele a növényedékek, kanyargós vonalakat, rajzpapírra; minek az egy katonának?; a katona odavág, nyílegyenesen, szemtől szembe; nem hajt végre cikkcakkokat, megy előre, rohamoz, meghal, és kész (persze szögletes meander is létezik, s akkor már oda a hajlékonyság)

spirálfúró – hogyan kerül ide ez a szerszám? ha Edmond Dantésnek ilyen eszköze lett volna, biztosan hamarabb megszökik várbörtönéből, de az életből nem lehet megszökni, végig kell futni a távot, vert mezőnyben

sült krumpli – háborús időkben a krumpli a túlélését jelentette; valamiképp mintha ebben a regényben is mindvégig háborús idők lennének: '44-ben mindenképpen, és '57-ben is, mármint, hogy a '23 és '26 közötti időszakról, mint vélekedünk, lelkünk rajta

szabadkézi rajz – micsoda lazaság a kemény órarendben, kétórányi szabadság, „kuplerájozás”, azt lehet hinni, hogy ilyen a művészet, ilyen festőnek lenni, nagy spanyol festőnek, aminek Bébé álmodja magát, holott sokkal inkább keserves menetgyakorlat minden alkotás

saxoviola – létezik efféle hangszer egyáltalán? a hegedű és a saxofon szerencsétlen kereszteződése – olvassuk a regény vége felé; a Zenei lexikonban sincs benne, naná, majd egy magyar író kedvéért címszót költenek róla; ám létezett, csak kiment a divatból; egy

Stroh nevű muzsikusként alkotta meg; egy blogíró internetes forrás szerint: „kicsit aberrált, de aranyos és hasznos hangszer”

számolócédula – általános egyenérték, ez világos; de miért a számolócédula az? egyáltalán: mi az a számolócédula? A verselgető Schwarz bácsinak, a Karinty Cini által megörökített Szentkirályi utcai fűszeres hosszúkás papírszeletekre róttá egymás alá a számokat; neki nem volt számolócédulája, mint a Brázay Sósbornesznek

szerecsendió – lehetne szerecsendió is; szerecsen megtalálni a délszaki fa gyümölcsét, melynek csonthéjas burkában ehető édes termés rejtőzik; egy trópusi növény! hogyan kerülhetett az Alpokjára?

színházi képesűjság – ez csakis a Színházi Élet lehet; csak ámultunk, mikor kezünkhöz jutott egy-egy antikvár példány, hogy ezt lehetett, hogy ilyen tenger olvasnivalót, regényt, színdarabot, kottát, rejtvényt, interjút, fotókat, karikatúrát és még mi mindenfélét egyszerre, minden héten, szinte ajándék gyanánt

szőkőkút – mit keres ez egy katonaiskola udvarán? álca? jámbor szülők félrevezetése? vagy csak egyszerűen volt egy kis hely; Jellasics (na jó, legyen helyesen: Jelačić) tábornagy tiszteletére működött először 1856-ban, az avatáson; akárhogy is, jó bámulni a benne fickándozó halakat, ők aztán igazán szabadok, nem parancsol nekik senki

tőkésűly – erről sem tud az Értelmező, de a világháló segít; tehát: „a hajó gerincvonalából lefelé kinyúló súlyos, áramvonalas rész, amely a szükséges visszaállító nyomatókat szolgáltatja”; vajon le kell-e fordítani, mit jelent ez a metafora, a sok nehéz tudás ólma, az élők világában, az emberek között?

Városi Színház – annak is a lejtős folyosója, amely híven követte a nézőtér ívét; különösnek hatott ez a rézsű, mert semmire se használható; szánkázni nem lehet rajta, kinek is jutna eszébe egy színház, még ha népopera is, előterében ilyesmi; arra jó csak, hogy meglepetést okozzon, hogy elvarázsoljon, mert odabenn jön a nagyobb varázslat: western a vásznon, vagy A trubadúr vívójelenetekkel tarkított rémdrámája, netán egy szál zongorista, finomkodjunk: pianista, Richter vagy Oscar Peterson, ez mindegy, előadás, ahol mindenki „előadja”, amit tud, amit szeretne másokra bízni

zeneszoba – fölösleges helyiségnek tűnik, nem szerepel fontosságához méltó módon, pedig a szabadulás helye lehetne, ahol dallamszárnyakon repülnének a növendékek tova, ám ehhez képest Medve társalgó benne szökése után a mamájával

zsebnaptár – a foglyok, más eszközük nem lévén, a kanalukkal húzogatnak strigulákat cellájuk falára; itt azért finomabb a kín, ha van naptárad, mint Zsoldosnak, aki naponta besatírozza, nemcsak a dátumot, hanem az egész sort, az összes vallási ünneppel együtt, azt se bánva, ha kiszakad a papír, és a hátoldali napok is megszűnnek, semmivé válnak; nem kell törődni a jövővel, csak a pillanat létezik, a napkihuzigálás mostja, semmi több.

EGYRÁADÁS

bugylibicska – nem, ez nem tarthat az ötven szó közé; a bugylibicska a rabság jele, az erőszaké, a félelemé, a gyávaságé, meg a bizonytalanságé; ezért diszkvalifikálnak, kizárnak a versenyből; használhatatlan eszköz, delete: törölve; legfeljebb ráadás lehet, kakukktójás, ötvenegyedik szó; ellensúly a mérleg másik serpenyőjében, mert az igazság nehézágyúit sem lehet bevonzolni olyan törékeny szerkezetekbe, amilyenek az emberi társadalmak.

Függelék

„Mert nem lehet széthuzigatni szálakra az összefüggő egyetlen szövetét a létezésednek (baszdmeg).”*

*Ottlik Géza: Bagatell. In Buda, Európa, 1993, 318. old. – majd Magvető, [2005], 322. old.

(Elhangzott 2009. november 6-án, Szombathelyen, az Iskola a határon jubileumi konferenciáján.)

MIKSZÁTHRÓL, KRÚDYRÓL ÉS MÉG ANEKDOTÁKRÓL

Előrebocsátom, hogy nem vagyok hivatásos, jól felkészült, avatott irodalomtörténész, aki sok olvasás, jegyzetelés után szilárd alapokra helyezi a maga tévedését. Majdhogynem szemtelenség az, hogy megpróbálok beleszólni a hivatalból okosok dolgába, de nem biztos, hogy a legtapasztaltabb bányász találja meg a legnagyobb aranyrögöt.

Bevallom mindig kedvem szerint és felelőtlenül bolyongtam a történelmünket hordozó művek és az irodalmi alkotások gazdag, egy emberélet alatt aligha bejárható, mégis mérhető tárházában. Vannak évek, vannak jelentős dátumok, amelyek népünk emlékezetébe kitörölhetetlenül belerögződtek. És köztük ott a köznapi esztendőök hosszú sora. Ez az értékrend nagyon szilárdnak tűnik, melyet azért a különböző kerek évfordulók motiválnak ugyan, de fel nem borítanak.

Az 1910-es esztendő számomra sokáig csak egy volt a szürkekék közül. Az első világháború kitérőre előtti még békeévek egyike. Jelentőségét most ismertem fel. A hozzá való vonzódásom lassan érlelődött.

Ha arra kérnének, mondjam meg kit szeretek a legjobban, megráznám fejemet, elutasítanám a választ. Ragaszkodnék hozzá, hogy két nevet mondhassak. Még ez sem lenne teljességgel igazságos, hiszen jó írókban gazdagok vagyunk, de a két nevet együtt már ki tudnám mondani. Tudván tudva, hogy az efféle játékokban az igazságtalanság, az elfogultság bennfoglaltatik.

Mikszáth és Krúdy. Ők ketten a meg nem közelíthető nagymesterek. És mindkettőjük sorsában fontos, Mikszáth esetében végzetes is volt az 1910-es esztendő. Ő ekkor ünnepelte írói munkásságának negyvenedik évfordulóját. Igaz, csak Nógrád megye köszöntését fogadta állva, mégis úgy tűnt, szilárdan ül a Jókaitól öröklött trónuson, mégis igen hamar letaszajtottta onnan a halál. Az övé volt az év nagy temetése. A Tudományos Akadémia épületében ravatalozták fel, ahonnan hatalmas gyászoló tömeg kísérte végső nyughelyére, a Kerepesi temetőbe.

(Mikszáth száz esztendőben jelölte meg egy életmű objektív megítélésének, így szoborállításának idejét. Ami azt illeti, ha látná, elégedett lenne saját besorolásával.)

1910-nek volt egy nagy bűnügyi szenzációja, a híres Solymosi mulató legszebb hölgyét, Mágnás Elzát meggyilkolták, és meztelen holttestét egy ruháskosárba dugva a Margit hídról be akarták dobni a Dunába, de rosszul céloztak, és a kosár a part menti jégre esett. Elza körül kavargtak a pletykák, és Krúdy Gyula az eseményt jó taktikai érzékkel beleszőtte készülő regényébe, saját közlése szerint ezzel sikerült olvasott, népszerű íróvá előlépnie.

Jó lenne tudni, milyen lehetett a két nagy író egymáshoz való viszonya. Egyet tudok. Mikszáth vállalkozó szellemű lévén, almanachokat is szerkesztett. És odafigyelt a jelentkező fiatalokra. Egy ilyen almanach a kezembe került, amelyben Molnár Ferenc, Herczeg Ferenc mellett Krúdy Gyula egyik hamvas írásának is helyet biztosított. Érthető, hiszen az irodalomtörténészek egyértelmű ítélete szerint Krúdy egyértelműen Mikszáth példáját követve, mondhatni epigonként kezdett el írni és innen fejlesztette tovább saját összetéveszthetetlen látásmódját, stílusát.

Mikszáth is volt valamikor kezdő író. Az ő példaképe nyilván Jókai volt, kinek életében és halála után is megadta az illő tiszteletet. (A Jókairól szóló munkája honoráriumából vásárolta meg a horpácsi kúriát).

Jókai vezéregyénisége volt ugyan a forradalmi márciusi ifjaknak, de azért stílusában van valami a táblabírós modorból. Bőségesen használja a latin szavakat, mondásokat, a jogászos, néha kicsit fondorlatos fordulatokat. (Ezért a műveiből készült filmek és más feldolgozások mellett a mai fiatalok már visszarettennek attól, hogy olvassák is).

Mikszáth, akit a Palócföld nevelt, és aki a nép között szerezte meghatározó élményeit, nem csak a szókinccsét, de a világlátását is falujából hozta, gyermekkorra sokszor megírt hőseitől tanulta. Itt vannak sajátos humorának gyökerei.

Nem tartozik legismertebb, legsikeresebb művei közé a Lohinai fű című, tágasan elmondott elbeszélése. Afféle melodráma, amelyben a csalódott szép leányzó végül a mélybe ugrik, de az író a fájdalmas históriát megspékelte mókás elemekkel.

Van benne két egymással vetélkedő tót falusi előljáró, Szekula és Bakula. Az utóbbi arra akarja rávenni a plébános urat, hogy a latin nyelvű misét mondva az emlékezetem szerint örökkön örökké jelentő Secula seculorum helyett az ő kedvéért Bakula bakulórumot mondjon. Kedves fricska, afféle fityiszmutatás ez a latin nyelv túltisztelőinek.

(Nekem pedig eszembe jut, hogy amikor már gimnazistaként túl voltam az első latin nyelvéleckén, az otthon hagyott palóc pajtásaim makacsul ragaszkodtak ahhoz, hogy ministráláskor, ha a pap a Dominus vobiscumot mondja, nem Et cum spiritu tuot kell mondani, hanem Et cum spiritu-tom-tom-ot. Mivel többen voltak, nekik lett igazuk.

Ahogy nő Mikszáth népszerűsége, úgy tágulnak a körök, növekszik az ábrázolt világ térben és időben. Valogathat a témákban vendéglőkben, kaszinóban, a parlament folyosóján folyik a vetélkedő, ki tud olyan történeteket eléje tálni, amelyekből legalább egy kis tárca, novella, netán egy regény is kikerekedhet. Ha kipróbáljuk kiderül, hogy művei milyen jól mesélhető történetekre épülnek.

Más kérdés, hogy az író aztán milyen gondos munkával, milyen zseniálisan építette, gazdagította, talán nem tiszteletlenség, ha azt mondjuk, hízta szép gömbölyűre a maga alkotását. Engem meglepett, de Mikszáth maga mondja el, hogy a Fekete város megírás előtt tudományos igénnyel tanulmányozta a szépségi városok múltját, s még az is megfordult a fejében, hogy gyűjtésének eredményeit is közreadja.

A gazdag témaválasztás ellenére a nagy palóc maga ragaszkodott a leginkább ahhoz, hogy ez a díszítő jelző el ne kopjon neve mellől. Az általa megtalált vagy feltalált palóc humor ott rejtőzik minden mondatában, szavában, de talán betűjében is. Ő tehát szőröstül bőröstül a palóccoké és ezt nem is próbálta soha senki elvitatni.

Krúdyval más a helyzet. A hagyomány szerint Homéroszt kilenc város tekintette szülőttének, ezért a dicsőségért kilenc város versengett. Krúdyról tudjuk, hogy a Nyírség szülötte. Életművében jelen vannak az itt szerzett élmények, de mintha kívülről, idegenként szemlélődne, és őt is különcnek tartanak számon. Talán mert már gyermekként sokfelé elrángatta a sors. Lám, ha Szindbád kalandra indul, többnyire a Felvidék ódon városkáiba viszi őt a postakocsi. Otthon van Radics Mária nagymama révén Várpalotán. A hajdani Pest-Budának és a születő Budapestnek aligha találhatunk jobb ismerőjét, hitelesebb krónikását Krúdy Gyulánál. Tabán, Óbuda, a Margitsziget csakúgy, mint a Józsefváros vagy a Király utca, de az Andrássy út elegáns környéke. Krúdynál nagyon tágasan kell értelmeznünk a származást, a szülőföldet.

Érdemes talán alaposabban szemügyre venni a származást, az ősoket. Kitől mit, milyen tulajdonságokat örökölhettek, milyen példát vehettek Krúdy? És ekkor délcegen a sor elejére lépked egy daliás alak, egy másik Krúdy Gyula, a nagypapa.

Ha Mikszáthtól írni, tőle meg élni tanult az unokája. Mikszáth mesélte, ez még vénségében is újabb, és újabb kalandokat kereső nagypapa pedig megélte, létrehozta az anekdotákba illő események hosszú sorát.

Láthatjuk őt, ahogy hőstetteiért frissen előléptetett honvéd századosként egy szép markotányos leánnyal vagy menyecskével az ellenség golyózáporában táncot jár, az utolsóként ellenálló komáromi vár falán különös helyszínekre viszi az unokát és bekövetkezik az a bűbajos helyzet, amikor a hódításról lemondani nem akaró nagypapa és kamaszodó unoka ugyanazt a zongoratanárnőt kíséretti.

Ki volt, honnan jött, és mit hozott magával ez a vén bohém? Könnyű helyzetben vagyunk, mert az író unoka életművéből, s az ehhez kapcsolódó kutatás alapján megtudhatnánk a legfontosabbakat. Ám csak a legszerencsésebbek juthatnak hozzá, mert Praznovszky összegyűjtött kincseit eldugdossa egy Veszprémben megjelenő, félig-meddig titkosnak mondható, Krúdy munkásságát elemző fűzetsorozatban. Minden itt elmondott ismeretem ebből a fűzetből való.

Kezdjük talán egy, a Szabolcsi Hírlapban 1922-ben megjelentetett gyász hírral, amely a kilencvenéves szécsényi Krúdy Gyula halálhírére szól. Vajon járt-e neki, vagy csak felvette a szécsényi nemesi előnevet?

Egy bizonyos, hogy Krúdy nagypapa ott született, ott töltötte gyermekkorát az Ipoly partján. Az ő apja, Krúdy János várnagy volt a megyeházán. Az előkelően hangzó cím valójában egy gyengén fizetett gondnoki állást takart. A várnagy úrnak négy leányát kellett férjhez adnia, és két fiú jövőjét megalapozni. Közülük csak az idősebbik Gyulának a kellő tanítatására futotta, a kisebbik Kálmán iskolázatlan maradt.

És milyen az élet! Az 1860-as években Gyulából valóságos várúr lett. Nagykállóban tisztii főügyészként szolgálva ő felügyelte az öles várfalak mögött a börtönt is.

Az író unoka – aki a helyszínen szerezte meg tapasztalatait, elmondja, hogy ez időben újra fellendült a betyárvilág és az úri családok fiatal férfijai is megpróbálkoztak ezzel a veszedelmes mesterséggel. A kiterjedt rokonság miatt ezeket a megtévedt úri gyerekeket nem lehetett hóhérkézre adni, vagy a nyirkos várpincében, börtönben sorvasztani. Nem volt könnyű rálelni a megfelelő megoldásra. A nagykállói vár egyik korábbi várúrnőjének, bizonyos Kállai Borbálának furcsa passziója volt. Medvéket és farkasokat tartott a vár egyik jól elkülöníthető udvarában, amelynek közepére egy házikót is épített az állatok gondozóinak. Hát itt kaptak helyet az elcsípett úri betyárok. Úri rabok voltak, de rabok. Ehettek, ihattak, pipázhattak, kártyázhattak, rokonokat fogadhattak, így várhatták a szabadulást.

Ami megdöbbenő, hogy nagyjából ugyanazon időben, amikor Krúdy Gyula nagyapa tisztí főügyesként ily kesztyűs kézzel bánt a nyírségi úri betyárokkal, édes testvéröccse, aki Nógrádban szállt szembe a törvénnyel, a zsandárokkal folytatott tűzharcban vesztette életét.

Nagyapja révén ismerhette meg Krúdy a nagy idők tanúit, a még élő negyvennyolcas honvédeket is. Mert az öreget, mint egykori százados urat kinevezték a rászoruló maradék vén harcosok Soroksári úti Menházának parancsnokává. És az író Krúdy őrizte meg számunkra a szivarvég jótékonysági akció emlékét.

Az egyik hajdani karácsonyra készülődve talán Rákosi Jenőnek jutott eszébe, hogy valamivel meg kellene lepni az öreg harcosokat. Szívhez szóló cikket írt tehát, amelyben felszólította az urakat, hogy ne dobják el az elszívott szivarjaik maradványát, hanem gyűjtsék szorgalmasan a szivarvégeket a honvéd menhely lakói számára. A felhívás lelkes visszhangra talált, és ládászámra érkezett a szívni való a Soroksári útra.

Csak hogy ebben az állapotban nem lehetett felhasználni a jószívvel küldött adományt. A vén vitézek nem voltak bagorágók. Pipadohányt kellett csinálni a bűdös szivarvégekből. Ehhez a menhely udvarán egy nagy kondérban főzték, egyre csak főzték a szivarvégeket, hogy eltávozzék a nikotin, meg a sodrásnál felhasznált csiriz, utána pedig egy erre a célra feltalált kézimalmomban aprították pipadohánnyá a már megfürdetett, kifőzött finom árut.

(Ó szent Kleofás! Mondd, miért csak most, immár nyolc évtizedet magam mögött hagyva értesülhettem a szivarvég akción! Bizony sok keserű csalódástól megóvott volna, ha kellő időben megismerem a nemzet haláljának eme ragyogó megnyilvánulását. És ha rajtam múlna, nem csak a hősiesség forradalmi harc emlékét idézném fel szorgalmasan, de legalább ezt az amúgy mellékesnek tűnő eseményt is megemlíteném.)

Krúdynak tehát, miként Mikszáthnak is, volt szeme meglátni az élet megőrzendő eseményeit. Nem csak használta, de gyűjtögette is az anekdotisztikus elemeket.

Pedig ő nem szorul rá, hogy az érdekességeket keresse. Van olyan tulajdonsága, amelynek segítségével a legszürkébbet is felragyogtatja. És ez az eltanulhatatlan kiiskolázhatatlan asszociációs képesség. Neki az egyetlen dologról szinte soha nem az jut eszébe, aminek egy átlagosan működő agyvelő szerint eszébe kellene jutnia. Ennek bizonyosságául most nem tőle, hanem róla mondok el valamit, ami Tóbiás Áron sikeres gyűjtőmunkájának köszönhetően maradt ránk.

Amikor még létezett Budán a Tabán nevű városrész és abban a Mélypince, annak tulajdonosa nagyon szeretete volna, ha vendégeinek köre jeles ismert személyekkel gyarapodnék. Egy festő törzsvendég sok nagyfröccsöt megivott ingyért, azt ígérgetve, hogy előbb-utóbb idecsalja a két jóbor-kedvelő író, Bródy Sándort és Krúdy Gyulát.

Úgy tűnt, hogy az ígéret ígéret marad. Ám egy téli éjszakán valamikor már éjfél tájban konflis állt meg a már bezárt Mélypince előtt. A bakról, a kocsis mellől a festő mászott le, a hátsó ülésről pedig két városi bundás úr szállott le.

A korcsmárosnak esze ágába sem jutott, hogy a kései vendégeket elutasítsa. Mivel fel kellett öltözzön, és csak egy fűtött helyiség volt odafent, a hálósobájába vezette az urakat. Miközben a gazda összeszedte magát, megszólalt Krúdy úr:

– Itt alighanem jó bort fogunk inni, mert a korcsmáros meleg jégeralsónadrágot visel.

Bűbajos bakugrása ez az író asszociációs játékosságának, de ha valaki jobban belegondol, kitalálhatja a kihagyott lépéseket.

Hát így lett és lehetett Krúdy első mélypincebeli látogatásából is anekdota.

Lehet, hogy eddig imitt-amott szórakoztatónak találta eme írást a nem mindenkor nyájas olvasó, de ne reménykedjen, mert nem ússza meg ilyen olcsón. Egy kis elméleti képzés még vele jár.

Sokat töprengtem azon, miért lett a szocializmus építésének szünni nem akaró korszakában üldözött műfaj a jámbor aprócska anekdota. Most megpróbálták kiutasítani nem csak az újjá varázsolandó irodalomból (népi forma, szocialista tartalom), de a társalgásból is. Urambátyámosnak, reakciónak minősítették a szerencsétlent. Igaz, hogy eme ítélet meghozói és hirdetői közben vígan sztoriztak, sztorizgattak a szigligeti alkotóházban. Mert hogy az egészen más.

A rendszerváltás szorgos munkálkodásának közepette az anekdotát elfelejtették rehabilitálni. A posztmodern irodalom követelménye szerint mennél inkább meghökkenteni, megriasztani, elborzasztani kell az olvasót. Az elbeszélő, mesélő író korszerűtlen, kiment a divatból. Pedig ami nagyon korszerű, az törvényszerűen nagyon hamar avulttá válik.

Az anekdota természeténél fogva türelmes. Lappangva él és virágzik. Segített a túlélésben, elviseli a mellőzést.

Lassan ezért eljő az ideje, hogy kimondjuk, a kerekded kicsiny történetek, amelyek jellemzőek lehetnek korokra, híres személyekre, több megbecsülést érdemelnének. Az anekdota nem csupán bokréta az irodalom kalapján, de forrása és színezője lehet jelentős műveknek is. És fanyar ízeivel magyar kuriózum. Olyasmi, mint a huszárgyerekek cifra káromkodása, amelyre a Krúdy nagypapa még a menhelyi vén honvédeket is oktattatta. Az anekdota nálunk nem csak az úri társaságokban volt divatos, de ott volt az egyszerű székely ember otthonában éppúgy, mint a palóc korcsmákban.

Gondoljunk Mikszáth fanyar humorára, Krúdy mindenkor kedve szerint csapongó, rejtőzködő, bölcs derűvel mondott történeteire, de folytatható a hosszú sor Mórával, Tömörkénnyel, Tamásival és a drága Tersánszky Józsi Jenőt ki ne felejtsem már. Igen, ez egyértelműen Mikszáth csapata. Ők valamennyien erőlködés nélkül lettek nagyok.

Mert tudták a titkot valamennyien.

AZ ÉN MIKSZÁTH-ÉLMÉNYEM

1965 őszén a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem III. éves magyar-népművelés szakos hallgatója voltam. Ebben az évben írták ki a magyar szakosoknak a szakdolgozati témákat. Akkor még olyan volt (többségében) az egyetemi ifjúság, hogy nagy izgalommal néztük és vártuk a professzor urak listáját. Akkor még az volt a rendszer, hogy harmadéven témát választottunk és a negyedéves nagy szigorlatig nagyjából készen kellett lenni, mert addig nem írták alá az indexet. Legalább a szakdolgozat kétharmadát meg kellett írni. Óh, boldog békeidők!!!

Én apámmal konzultáltam a témáról, s tulajdonképpen neki köszönhetem, hogy Mikszáthot választottam. A témát a debreceni egyetem egyik szigorú, de rendkívüli tudású professzora, Bartha János írta ki. Apám, aki szintén az egyetem professzora volt, a régi magyar irodalom tudósa, rendkívül vonzódott Mikszáthhoz. Több ezer kötetes könyvtárában minden Mikszáth-kötetet megtaláltam. A dolog el volt döntve, Mikszáthról fogok szakdolgozatot írni. A téma: Mikszáth jellemző eszközei nagyregényei alapján.

Megkezdődött az anyaggyűjtés! Először elolvastam az összes nagyregényt: A Noszty fiút, A Beszterce ostromát, a Szent Péter esernyőjét, a Fekete várost, a Különös házasságot.

Hát egy kis idő eltelt, mire odajutottam, hogy mehettem Barta Jánoshoz az első konzultációra. A mai diákok el sem tudják képzelni, hogy milyen volt egy ilyen konzultáció. Barta Jánost a diákok „mérges kicsi öregúrnak” hívták, utalva ezzel a testi magasságára, illetve alacsonyságára. Mérgesnek azért tartottuk, mert szinte sose mosolygott ránk, de amit hallottunk tőle az előadásokon, az hamar felejtette velünk „a mérges urat”. Én gyerekkorom óta ismertem őt, apám kollégája volt, sokszor jártunk náluk. Ez egy kicsit zavart is az első konzultáción, a zavarom hamar elmúlt, de a félelmem megmaradt és erősödött, mert kollokviumi részletességgel kérdezte ki az olvasmányokat. Majd megfogalmazta a feldolgozás szempontjait, és én újra nekikezdtem az anyagnak (Mikszáth-regények), most már az ő szempontjai szerinti feldolgozásnak. Tulajdonképpen az egész szakdolgozat egy hatalmas szöveggyűjtemény lett, hiszen az idézetek alapján kellett bizonyítanom az ő állítását.

Mi volt a Barta János állítása? Ő akkor az irodalomtörténeti szakfolyóiratokban nagy vitában állt Sötér Istvánal, hogy Mikszáth Kálmán romantikus vagy realista író. A vita heves volt és ehhez keltem én és a szakdolgozatom, a vitához pontos idézetekkel én is hozzájárultam a végkifejletben. (Később büszkén láttam, hogy Bartha János cikkeiben én is szerepelek lábjegyzetként, mint szakdolgozat, persze név nélkül).

A vita ugyanis úgy zárult, és ehhez adtam én igazoló példákat, hogy Mikszáth se nem realista, se nem romantikus, hanem romantikus realista. Ne gondolja senki, hogy ez fából vaskarika, hanem gondolkodjunk el rajta, hogy mennyire igaz. Idézzük emlékezetünkbe például Pongrácz Istvánt, aki hóbortjai szerint egy régről itt marad romantikus figura, de Mikszáth zsenialitásával az elkésett várúr környezetét, a társaságában élő léhűtőket, Beszterce társadalmát olyan pontos, realista eszközökkel ábrázolja, hogy a nagy realisták is megirigyelhetik. Vagy gondoljunk arra a lélektani realizmusra, ahogyan leírja Mikszáth az egyre jobban megbomló elme állapotait. Pszichológusok sem tudták volna jobban megírni.

Vagy gondoljunk a Nosztyra... Édesapám egyszer a TIT-ben tartott egy előadást (lehet, hogy többet is, de én csak erre emlékszem) Mikszáthról. Apám az előadásában először a regény címről beszélt hosszan. A Noszty fiú esete Tóth Marival.

Hát mit mond ez a cím? Mintha ülne Mikszáth a klubjában, és mesélne! Tudjátok arról a Nosztyról van szó, aki a Noszty Pali fia, akit mindnyájan ismerünk. Ezért van a címben hangsúlyosan A Noszty, bár a tulajdonnevek elé nem teszünk névelőt! Itt a névelő rámutató szó, arról a kedves, svihák, de nagy lókötő fiúról, arról a kedves dzsentiről van szó. A Noszty fiúról, nem Noszty Ferencről! Telitalálat, pontos helymegjelölés. Társadalmi helymegjelölés. Majd a cím folytatása jött. A Noszty fiú esete, itt az eseten van most a hangsúly. Nem azt írja Mikszáth, hogy Noszty Ferenc családja, hanem esete. Ebben is benne van a kicsit megértő szeretet, nem lehet erről a kedves fiúról rosszat mondani. Ez is csak egy eset, nem történt semmi. Majd a cím folytatása A Noszty fiú esete

Tóth Marival, Nem Máriával, hiszen ez a lány bármilyen gazdag, de a papa mégiscsak kiflikirály, csak egy felkapzkodott amerikai magyar. Ő csak egy Mari.

Ennyi megértés, ennyi szeretet ellenére a Nosztykról megvolt a véleménye Mikszáthnak. Apám előadásában a regényt elemezte és azt bizonyította, hogy Mikszáth a szeretete mellett sokkal komorabban látta saját világát, mint amit ebből leírt. Legszigorúbb ítélete, hogy megszegyénítik az egész Noszty családot. Itt már nem lehetett elnézni mindent, azért egy kis büntetés járt Noszty Ferinek. Ezekről a Nosztykról és társairól a klubban Mikszáth sokkal élesebb szavakkal mondott bírálatot, mint ahogy azt a regényekben tette. Ahogy távoztak az urak, úgy mondott róluk egyre lesújtóbb véleményt. A regényekben azonban nem akart igazán realista lenni, „tündérkedő realizmus” amit ő művel, Bartha János szóhasználata szerint.

Én természetesen most nem tudtam visszaadni édesapám akkor rendkívül érdekes és izgalmas előadását, de a hangulata ennek a délutánnak örökre bennem maradt. Ekkor már küzdöttem a szakdolgozattal. Akkor alig múltam húszéves, kevés élettapasztalattal, de kiváló családi irányítással és Bartha János szigorú számonkérésével lassan, de biztosan haladtam a dolgozat elkészítésével.

Kéthetente megjelentem Bartha János szobájában a jegyzeteimmel, és akkor jött ő, és rávilágított a szerinte lényeges elemekre. A szakdolgozat elkészült, jelest kaptam rá, de ezzel nincs vége a történetnek.

Apám soha nem írt helyettünk dolgozatot. Tőle nem lehetett azt kérni, hogy diktálja le a házi feladatot. Ezt ő soha nem tette meg, nem egyezett volna pedagógiai hitvallásával. A gyerekei sem voltak kivételek. Minden segítséget megkaptunk, ha kérdeztünk, rendelkezésre állt a könyvtára. Azonban minden írásunkat elolvasott, és ahogy ő mondta kigyomláta a butaságokat, a nyelvhelyességi hibákat, uram bocsá' a helyesírási hibákat. Így tett a kész szakdolgozattal is. Édesapám a Debreceni Egyetem nagy könyvtárában dolgozott, amikor már hivatali és tanári elfoglaltsága engedte. Saját asztala volt, ahová kihordták a könyveket, és nem vitték mindennap vissza. Ennél az íróasztalnál olvasta az én „munkámat” is. A kutatóban, ahol dolgozott, egy nagyon kedves, régi tanítványa volt a főkönyvtáros. Ő mesélte el később, hogy arra lett figyelmes, apám az előtte lévő papírhalom fölött egyre többet mosolyog, sőt néha még el is nevette magát. Megkérdezte tőle, hogy professzor úr mit olvas, hogy ilyen jókedvű. A lányom szakdolgozatát – felelte ő. Ennyire szórakoztató a téma? Nem! Ennyire szórakoztató Mikszáth.

Sokféle élményem van még apám és Mikszáth kapcsolatáról, de mindet elmondani nem lehet. Még egyet azért megemlítek. Ő nem volt nagy tv-néző. Mindig azt mondta, hogy az ember, ha csak teheti, ne rongálja a szemét és ne töltse az agyát felesleges dolgokkal. Azért néha kivételt tett. Nem tudom megmondani, hogy mikor adták a Fekete várost folytatásban, Zsurzs Éva rendezésében. Ezek már a '80-as évek. Ezeket az estéket számon tartotta, még a szokásait is megváltoztatta a film kedvéért. Korábban vacsoráztak, hogy amikor kezdődik a film, már a tv előtt legyenek. Aztán másnap megbeszéltük, hogy milyen kiváló volt a tegnapi részben Bessenyei, hogy zseniálisan oldotta meg Quendel apó figuráját Pécsi Sándor, hogy milyen jól van rendezve a film és a többi.

És akkor újra beszélünk Mikszáthról. Bizonyára akkor nem éreztem azt, amit most az emlékek hatására, hogy nagyon szerette ezt a tündérkedő, mesélő, hőseit szerető, a tisztaságot minden élethelyzetben megbecsülő, a tájat szerelemmel bemutató nagy regényírót! Azt hiszem a mikszáthi ideák az övéi is voltak.

Realista volt Mikszáth vagy romantikus? Én azt hiszem igaza volt Bartha Jánosnak: romantikus realista.

Van még egy szelete a szakdolgozatnak, amiről szólni szeretnék. A szakirodalom sokat támadta Mikszáthot, hogy a regények meseszövése túlságosan szerteágazó, s hogy a feszes epikai vonal hiányzik, mert mindig megakasztja az elbeszélést egy-egy anekdota. Lehet, hogy irodalomelméleti szempontból van ebben valami igazság. Ugyanakkor gondoljunk bele, hogy mennyivel szegényebb lenne a Noszty regény, ha nem lenne benne Kozsehuba és a nénik a gyöngyökkel. Vagy idézzük emlékezetünkbe a Fekete város Quendel apóját, a maga különös törökvilágával, vagy idézzük fel a Különös házasság ezermester Vidonka Józsiát...

Ezek nélkül az alakok nélkül lehet, hogy feszesebb lett volna az epikai vonal, de a regények nem lettek volna jobbak. Ez Mikszáth! Még a legkeményebb és legkomorabb regényében, a Különös házasságba is beleszóvi ezt a különös figurát, Vidonka Józsiát.

Bartha János hajlott arra a véleményre, hogy talán néha nem kellene ez a sok anekdota, ugyanakkor ezeket stilisztikai bravúroknak tartotta. Igaz, hogy témám a nagyregényekre terjedt ki, mégis egyszer értekezem arról, hogy igazán feszes, lélektanilag pontos epikai vonalvezetése a novelláknak van. A jó palócok és A tót atyafiak minden darabja igazolja ezt az állítást.

Ez volt az indítás, ami engem Mikszáth megismerésére ösztönzött. A későbbiekben „hivatásos” kapcsolat nem fűzött az íróhoz. Nem lettem Mikszáth-kutató, de tagja lettem a Mikszáth Társaságnak, s ha csak tehettem hűségesen eljártam a rendezvényekre. Balassagyarmat közelebbi megismerését is Mikszáthnak köszönhetem. Az évente megrendezésre kerülő Madách- és Mikszáth-napok nagy élményt jelentettek számomra. Így nekem Balassagyarmat egyszerre jelenti Mikszáthot, Madáchot, meg egy kicsit Praznovszky Mihályt is. Lelkes szervezője és támogatója voltam a Madách-évnek, mindent megtettem, amit lehetőségeim adtak és engedtek, hogy a mindenkori kulturális kormányzat támogassa ezeket a rendezvényeket. Ezeken az alkalmakon találkoztam és figyelhettem fel kedves barátomra, Kerényi Ferire is! Ő is a Madách- és Mikszáth-imádók táborának volt a tagja. Hogy tudott Madáchról beszélni...Vele néztem végig újra, halála előtt néhány nappal a szklabonyai Mikszáth-kiállítást, amit ő rendezett.

Részlet az „Esté”-hez készült vázlatból

NÉHÁNY SZÓ MIKSZÁTHRÓL S MIKSZÁTH ÜRÜGYÉN

Kedves Mihály!

Régen hallottam felőled. Most viszont annál gyakrabban: emlegetnek (s éppen a közelemben, természetesen a Mikszáth-centenárium alkalmából). Remélem, elnézed nekem, ha most én is a nagy palóc csak imént megkoszorúzott szobrára tekintve, a Mikszáth-év budapesti megnyitójára emlékezve kereslek föl soraimmal.

Egyúttal tájékoztatva is persze (Praznovszky Mihályt, a Mikszáth Társaság örökös elnökét!) az itteni jubileumi eseményekről, ezek sorában is különösen a Petőfi Irodalmi Múzeum kávézójában Bán Éva által tartott felolvasásról, illetve az ezt követő beszélgetésről. De hiszen mindezt tudhatod – fölteszem, hogy tudod: te szervezted. Azt viszont talán mégsem, hogy minderre miként került sor. Szép kerek asztaltársaság (kerekasztal-társaság) gyűlt egybe, az utolsó székfoglaló kétes dicsősége (értsd: az utolsó szabad széké) éppen nekem jutott. De ez is elég volt ahhoz, hogy nem kis ámulattal hallgathassam a beszámolót a negyven évvel ezelőtti irodalmi tipródásokról (hogy ti. kritikai realista volt-e Mikszáth vagy romantikus vagy romantikus kritikai realista). Te is tudod, hogy e ma már skolasztikus szörszálhasogatásnak tűnő beszámolóvázi láz egyáltalán nem tűnt viccesnek akkoriban – a realizmushoz való viszony élet-halál kérdése volt. Szerencsére mai nézetekre is fény vetült az előadást követő beszélgetés során. Raisz Rózsa (akinek kitűnő stíluselmzéseit jóvoltodból én is ismerhetem) utalt közülük néhányra: többek között a korábban lesajnált mikszáthi anekdotázás szimbolikus jelentéstartalmainak vagy az állandósult nyelvi szerkezetek invenciózus továbbzövésének mai fel- és elismerésére.

Persze Mikszáth írásművészetének további jellemvonásait is könnyen említhetné a közelmúlt szakirodalomban csak kicsit is jártas olvasó – pl. az író „termékeny székepsziséből” fakadó eljárását: a „perdöntő állásfoglalástól” való tartózkodását, amelynek a meseszövegben és alakformálásban az elbeszélői nézőpontok változtatása, a szövegek közötti állandó és bravúros glissandó, a megrajzolt jellemek belső és külső sokszínűsége éppúgy következménye, mint az elbeszélői hang bámulatos gazdagsága és – többértelműsége. Ma már mindezt nemcsak az olvasó, de az irodalomtörténet is köszöni Mikszáthnak (a modern és posztmodern Mikszáthot).

Szigorúan megőrizve névtelenségemet én is hozzászólásra ragadtattam magam. B. É. föl is jegyezte, s ígérete szerint továbbítja majd a főhatóságához – hozzád. Sándor Ivántól lopva az ötletet (akinek Követés című regényére magyarországi túrát szervez a német kiadó, pontosabban egy ottani, ilyesmivel is foglalkozó turisztikai vállalkozás) én már most javasolhatom: lehetne túrát (regénytúrát) Mikszáth emlékére is szervezni. Hogy a németek a magukét mennyire komolyan gondolják, arra csak egy adat: minimális feltétel a könyv megvétele (hogy el is olvassák-e, az onnan nézve már magánügy – de ha megvették, miért ne olvassák: pénz van a dologban, s ez éppen eléggé fontos motívum manapság). Másik javaslatom: iskolákat bevonni a Mikszáth-felolvasásokba. Ilyeneket (monstrefelolvasásokat) Fűzfa Balázs szokott rendezni, példáját a Mikszáth Társaság is követhetné.

De a föntieknél még nagyobb szerencsém is volt, tekintve, hogy nemcsak a nevedet, de a hangodat is hallhattam, kedves Mihály! Igaz, hogy csak az „éter hullámain” (a Kossuthon, a Disputában a Mikszáth-év megnyitásának salgótarjáni eseményeiről szóló beszámolóban, s ezek kapcsán). Jó kis ismertető volt, csak úgy mellékesen helyére tetted az egész recepciótörténetet. Meg azt, hogyan is kell (hogyan érdemes) ma közeledni Mikszáthhoz. Nagyon tetszett, hogy nemcsak szereted őt, de bízol is benne. Ez utóbbi szerepéről eddig még nem hallottam (nyomodba lépve én is most találom ki) – pedig mennyire fontos a közvetítésben a bizalom, az irodalom erejébe vetett hit. Az, hogy tudjuk: csak rásegíteni kell (és lehet) az olvasót az olvasásra (a könyvre), a többit a mű (az író) maga elvégzi. (Ha már rákapott valaki a Szent Péter esernyőjére például, miért ne olvassa Besztercét – és így tovább.) A mai irodalompedagógia gyakran éppen ezt (a bizalmat és optimizmust) nélkülözi, ezzel persze csak a problémákat nagyítja és szaporítja („szegény gyerek, nem olvas, túlterheljük, nem való a kezébe, csak a mai érdeklő, ezt aztán meg nem értheti, klasszikust véletlenül se” – és így tovább a végtelenségig). Mintha az irodalom megrögzött ellensége lenne az illető. Néha persze kételkednem kell az ilyen vélemények kicsinyhitűségében is – ilyenkor elfog a gyanú: hátha csak az irodalmat akarja (az illető) az útból eltávolítani. (Hogy miért? Biztosan megvan rá a jó oka.)

Pedig az irodalommal (és az írókkal) semmi baj. Megvannak ők, köszönik szépen. Csak éppen az olvasók hiányoznak nekik egy kicsit. Gondolom, Mikszáth (az olvasók által eddig legalábbis elkényeztetett Mikszáth!) is így van ezzel ma már. Igaz ugyan, hogy a jó műveket nemcsak szeretni érdemes, de bízni is lehet bennük (Mikszáthban igazán!), s hogy csak eljuttatni kell őket az olvasókhöz (stb.), az is igaz, hogy a közvetítőkre napjainkban minden eddiginél nagyobb nehézségek várnak. A fönti „csak” az utóbbi időben egyre inkább „minden”. A rohamosan fejlődő virtuális technika és az elképesztő információbőség ellenére (vagy éppen ezért), a holtig való tanulás jelszavai közepette is manapság egyre kevésbé olvasnak az emberek. Legalábbis a közvetítések hagyományos (szokott és kényelmes) módja mellett. Ma már (bizony!) nem természetes, hogy a terjesztés szépirodalmat, igényes szépirodalmat nyújtson („minek is? – a lektűr sokkal kifizetődőbb”). Az sem természetes (ma már), hogy az „olvasó” könyvet vegyen (akár csak a kezébe is) („minek is tenné? – nincs haszna belőle”).

Lássuk be, kedves Mihályom, ma már a műveltség nem „haszon”, vagy nem úgy, ahogyan azt annak idején elképzeltük! Azok az idők eljártak fölöttünk. Mintha egy kissé álmosak lennénk: a könyv könnyen kiesik a magányos olvasó kezéből. Néha azokéból is, akik ajánlani szeretnék. Nem akarom tagadni persze, hogy vannak még ma is l’art pour l’art olvasó olvasók. De egyre kevesebben. A könyv manapság (ez szerény észrevételem, de reményem is) valami más (is) akar lenni, mint könyv. Néha csupán szórakozás. Máskor út egy másik emberhez: kirándulás. Olykor lelki bajokra orvosság: terápia. Valóságos művelődési ház. Hát akkor legyenek a közvetítők is művelődési szakemberek („népművelők”, a közművelődés munkásai) és szervezzenek, szervezzenek. Mert beszélni csupán a könyvről ma már reklámnak is kevés.

Mindössze ennyit akartam mondani Mikszáthról, s Mikszáth ürügyén. S még csak ennyit: benne igazán megbízhat a könyv és az olvasás jövőjéért aggódó tekintet. Mikszáthot nem kell fölfedezni és félteni sem: megszerzi ő magának a betevő falatot (az olvasót). Csak meg ne feledkezzünk magunkról s az új marketing követelményeiről: mi és a tisztelt társaság. Ha nem megy a hegy Mohamedhez (márpedig egyre kevésbé megy), menjen Mohamed a hegyhez. A „nép” közé. Regénytúrákkal, kirándulásokkal, felolvasásokkal, versenyekkel – mindazzal, ami a hiányzó közösségeket, Mikszáth és a könyv ürügyén bár, néhány napra vagy órára akár, még mindig életre keltheti. Legyen ez is: a könyv közösségépítő funkciója a mai irodalombarát szívügye: feladata, sikere és öröme.

Nem folytatom. Jöjjön inkább Mikszáth, s vele eredményes, boldog új év (és évszázad) minden Mikszáth-olvasónak – köztük persze nekünk is, ha és amíg lehet.

2010. január 17.

AZ IRÓNIA ALAKZATA A MIKSZÁTH-PRÓZÁBAN

Mikszáth nagy ereje az irónia. Tudjuk, a magyar irodalom hangolása drámai. Az irónia Mikszáthtal jelentkezik elsőként nagy erővel. A parlament s az irónia, a történelem és az irónia, emberi s művészi nagyság kelletik ennek megjelenítéséhez. Ebben egyedülálló nagysága a magyar irodalomnak.

(Dobos László: *Mikszáth-szoboravatás Szklabonyán.*
Balassagyarmati Honismereti Híradó. 1997. 58.)

Mikszáth Kálmán minden szava (mert mindenműve!) mint az ítélet! Mint szigorú és pontos ítélet! A tévedhetetlen. Még ha szava humorral, szivárványiróniával, irizáló fénytörésszalagokkal benőtt is...

(Juhász Ferenc: *Bikapók Mikszáth Kálmánról.*
Balassagyarmati Honismereti Híradó. 1997. 12.)

Dolgozatommal halálának századik évfordulóján emlékezem az íróra. A mottóként idézett szövegek Mikszáth születése százötvenedik évfordulójának ünnepi hangulatában keletkeztek, s igazságukat nem csorbítja az a túlzás, mely szerint az ironikus látásmódban irodalmunkban első volna Mikszáth. Éppen példaképei és legkedvesebb szerzői – Arany, Petőfi, Jókai – műveiben is bőséges volt a humor és az irónia; de nem volt egész életműükre kiterjedő domináns esztétikai minőség, illetve ábrázolásmód.

A Mikszáth-prózáról szóló tanulmányoknak szinte mindegyike fontos jellemzőnek tartja, hogy benne uralkodó, bár nem kizárólagos a komikum, a nevetséges hatást kiváltó esztétikai minőség. Ez lehet „édes humor” (Schöpflin [1941]: 61); „kedélyes csipkelődős” (uo. 65–66); kajánság, bonhómia (uo. 67); szatirikus ábrázolás (uo. 69); karikatúra (uo. 142); humor (Bisztray 1976: 355); irónia (Wéber 1989: 6); Kabdebó (1997: 133) szerint a gúny és a szatíra nagy mestere; paródia (Eisemann 1998:63); irónia (uo. 133 és passim); szatíra (Praznovszky 1997:109). Széles Klára írja (1997: 15): „A hangsúlyozott könnyűséggel súlyosbítja az iróniát, fokozza nevetségesebbé a Kozsehuba-beszédfolyam álhatalmát, pátoszanak komikumát.”

Schöpflin Aladár (i. m. 125) össze is foglalta nézetét Mikszáth humoráról: „Humora néha könnyecsepp csillogása, néha felelőtlen [Sic! Nem felhőtlen?] harsány kacagás, néha egyszerű, naiv tréfálkozás, néha könyörtelen szatíra. Megvan benne a humor minden változata. De mindig önkéntelennek, magától kibuzgónak tűnik fel, nem azért humoros, mert az akar lenni, hanem azért, mert nem tud más lenni. Sajátképpeni kifejezési formája a humor. [...] Mikszáth irodalmunkban a par excellence humorista.” Szalay Károly terjedelmes monográfiájának címe: *Humor és szatíra Mikszáth korában* (1977), s ebben legrészletesebben Mikszáthot elemzi.

A felsorolt idézetek és idézetrészletek olvasójának bizonyára feltűnik, hogy a fentiekben nagyon különböző fogalmak jelennek meg (sokszor egy szövegrészen belül is), de mindenképpen a nevetségesség, a humorosság kifejezésének szándékával említik őket a szerzők. Így például a komikum, a humorosság esztétikai minőség, a szatíra, travesztia irodalmi műfaj, a gúny a kinevettetés, kicsúfolás különböző formáiban megnyilvánuló attitűd, tehát ez sem stilisztikai kategória, az irónia és a szarkazmus egyrészt a gúny különböző formáiként értelmezhető, másrészt retorikai-stilisztikai immutációs alakzatként, ezekben a kritika indirekt megfogalmazást nyer (Tátrai 2008: 314), azaz „a mondottak ellentétére kell gondolnunk” (Szathmári 2004: 56).

A komikum tehát nevetséges hatást keltő esztétikai minőség, az irónia a komikus ábrázolásnak burkolt formája. Érthetősége nemcsak a megformálástól és a kontextustól függ, hanem pragmatikai tényezőtől, a szerző által megjelenített valóságra vonatkozó tudásától, egyéni érzékenységétől. Az ironikus ábrázolás annál művészebb, „minél kevesebb direkt utalással jelzi” az író (Veres András 1977: 375), minél nehezebb „az érték és a szemléletváltás felismerése” (uo. 375).

Az ironia tehát nem köthető meghatározott nyelvi struktúrához: implicit jelentésképzést kíván meg (Tátrai 2008: 315). Alakzatként értelmezve egyrészt gondolatalakzat, amely a tagadást állítás formájában fejezi ki (Veres András 1977: 375) – vagy éppen fordítva: az állítást tagadás formájában; másrészt immutáció alapuló alakzat (trópus); az implicit értékelés lehetősége többnyire kritikai attitűdöt jelent, de a felülről-kivülről nézés, a megnyilatkozó fölénye tompíthatja a kritika élet (Tátrai 2008: 319); Tátrai Szilárd szerint nemcsak gondolatalakzatként, hanem szóalakzatként is megjelenhet, ha nem nagyobb szövegszerkezeti egységet, hanem csak egy szót érint.

Tolcsvai Nagy Gábor stilisztikája (1996: 135) a stílusérték változói körében az érték mentén értékmegvonó (ironikus, gúnyos), közömbös és értéktelítő (például patetikus) stílust különböztet meg. „Értékmegvonó egy szöveg stílusa a beszélő és a hallgató stílustulajdonítása szerint, ha az adott szöveg valamilyen, szerintük általában vagy az adott kontextusban értékmegvonónak minősülő nyelvi elemet (elemeket) tartalmaz” (uo. 147), s a szó szerint jelentésükön kívül átvitt értelemben negatív értékítéletet képviselnek (uo. 148). Az ironia azonban – teszi hozzá – „kettős beszéd”, a metaforához hasonlóan „egyszerre hozzáférhetővé tesz értéktelítő és értékmegvonó elemeket” (uo. 243).

Mint sok más alakzat, az ironia is igen gyakran jelenik meg alakzattársulásokban (R. Molnár 2002); összefügg a szójátékkal, a hiperbola különféle válfajaival, az allúzióval, a litotésszel, a kérdésalakzatokkal stb.

Az ironikus ábrázolásmód már a korai Mikszáth-művekben is fellelhető. A Tót atyafiak elbeszélései közül a kritika sokáig nem tartotta sikerült műnek Az aranykisasszony című hosszabb írást. Eisemann György (1998: 13–14) hívta fel a figyelmet arra, hogy ebben az elbeszélésben a „szerkezet arányai nyomban ironizálják a tagolás rendjét”, ő a korábban szerkezeti aránytalanságnak tartott megoldást „ironikus reflexiónak” s nem fogyatékoságnak minősíti. A szöveg emellett a szentimentalizmus eszköztárát is ironizálja „stiláris-műfaji allúziói” által. Az ironiai tehát szövegszinten és a részletekben egyaránt érvényesül.

A nagyobb elbeszélések, regények közül nagyon fontos mű a jelen szempontunkból is A gavallérok, melyet az irodalomtudomány és a kritika (bármilyen szempontból nézte is) mindig Mikszáth legkiválóbb művei között tartotta nyilván. Ebben a „sárosiasság”, az álcázás, a mimikri az egész szöveget átfogó ironia által nyer kifejezést.

Az írónak azok a művei legjellegzetesebben ironikusak, amelyek közvetlen kapcsolatban vannak a politikai élettel: cikkei, karcolatai (több méltatója ezt tartja Mikszáth legsajátabb műfajának); rendszeresen megjelenő parlamenti tudósításain kívül „minden újabb parlamenti ciklus kezdetekor Mikszáth-cikk és novella születik a legfrissebb választási fogások, kortesfurfangok ihletéséből, amelyeket az író a rá olyannyira jellemző ironikus felhangokkal magyaráz” (Domahidy 1997: 104). Szervesen kapcsolódik a karcolatokhoz a Katángy-történeteket Két választás Magyarországon címmel összekapcsolt regény, még keletkezésében is. Mikszáth 1893. szeptember 23-ától 1894. március 28-áig Katángy Menyhért álnéven, fiktív levélként „feleségéhez, Klárahoz” írta parlamenti tudósításait, s közölte a Pesti Hírlapban. A név kezdőbetűi (K. M.) Mikszáth Kálmán fordított monogramja, tehát saját álneveként használja az általa konstruált nevet, másrészt viszont beszélő név: a katáng, katángkóró gyakori, hasznot nem hajtó gyomnövény; a név tehát a svihák, stréber, léha, lelkiismeretlen, gátlástalanul törtető politikus-képviselő típusát jeleníti meg. E karcolatok „folytatása” a regény.

A műben az ironia jelen van szövegszinten: „Könnyű észrevenni a leplezés-kitalálás gesztusai, a realitás-fikcionalitás szférái közötti, az ellentétezés abszolutizálását ironizáló csapongást” (Eisemann 1998: 45). A „más-képp beszélés” az egész műre érvényes a fent említett beszélő névtől (ez Mikszáthnál nem gyakori névadási megoldás) az egész cselekménybonyolításig. Úgy ír a személyekről, eseményekről, mintha valódi, jelentős politikai tényezők és események volnának, s (mint más műveiben is) a fiktív szereplők közt valódi politikus figurák is megjelennek.

Emellett a szövegszerkezeti egységek (fejezetek, bekezdések, mondatok, sőt a szavak) szintjén is felismerhető az ironia. Ez utóbbira olyan szövegrészletet idézünk, mely egészében is ironikus, azonfelül pedig az intézkedtek külön, saját ironikus többletjelentést hordoz: nem úgy „intézkedtek”, ahogy azt elvárták tőlük:

„a képviselő férjek egy tömeges deputációja jelent meg a Pesti Hírlap szerkesztőségében, hogy ne közöljenek több Katángy-leveleket.

És intézkedtek is. Fölemelték a levelek honoráriumát.” (Krk. IX. 8.)

Az ironián kívül számos más alakzat is felismerhető a részletben, igazolva az alakzatok társulásáról fent

mondottakat. Az egyik mondat hangsúlyos szava (intézkednek) megismétlődik a következő mondat első szemantikailag tartalmas szavaként (És intézkedtek is): ez az anadiploszis kiemeli az iróniát; majd a váratlanságot a paradoxon, illetve az elliptikus szerkesztés (elmaradnak a kapcsoló kötőszók), illetve az anaforikus de úgy intézkedtek, hogy fejezi ki. Ráadásként ez a megoldás a korrekció alakzata is: intézkedtek, de nem úgy, ahogy a fiktív küldöttség (és az olvasó) várta.

A Katánghy-történet bevezetéseképpen megjátszott felháborodással adja elő tiltakozását, hogy a Katánghy-leveleknek ő lehetne a szerzője. A retorikai kérdések (interrogáció) és a túlzás (hiperbola) egyaránt az ironikus kifejezésmódot szolgálják: „Engem tartanak a levelek szerzőjének? Hogy én ásom alá a képviselőtársaim polgári becsületét a hites feleségeik előtt. [...] Hogy juthat valakinek eszébe olyasmit elgondolni, hogy valaki, aki híres politikus, a törvényhozó testület tagja, nem is él?” (Krk. IX. 9.)

Az irónia alakzata átléphet a nyílt gúnyba, a hájfejűség már szarkasztikus, szarkazmus az irónián belül: „egy Katánghy létezésében kételkedni, ehhez mégis hájfejűség kell.” (Krk. IX. 10.) Az ezt követő negyvennyolc soros „ária” átvezető korrekcióval indul („De nem, nem, bocsánat a hájfejűség szóért” (Uo.)), majd felsorakoztatja a magyar történelem tévhiedelmeit (mely szerint Hunyadi János Zsigmond király fia, hogy Korvin János elveszi mostohaanyját, Beatrixot, hogy Kossuth Ferenc nőül vesz egy Habsburg-hercegisasszonyt stb.) ezek mellett „éppenséggel nincs jogom dühbe jönni, hogy Katánghy Menyhért képviselőtársamat költött személynek tartjátok. Hisz ez végre is csekélység véleményeitek tarkabarka pillangóseregében”. (Uo. 10.)

A részlet ironikusan alkalmazott megszólítással indul („Jó napot, kedves ösmerősök, kik mindég voltatok és lesztok, akiknek esze mindig görbén hordott” (Uo. 10.)); ez a mondat csekély változtatással megismétlődik az indulatosra színezett szövegrész végén – ez a keretező ismétlés: reddíció alakzata: („Üdvözöllek, mondom, kedves ösmerősök – hanem a Katánghyt mégsem hagyom bántani” (Uo. 11.)). A „kereten” belül halmozás (kongrieresz, amplifikáció), paralelizmus és ellentét jelenik meg a betétáriában, hogy folytatódjék, illetve kezdődjék Katánghy fiktív, de sok valóságalemet tartalmazó életrajzának elbeszélése.

Mikszáth stílusának jellegzetes alakzatai a közbevetések, közbeékelések, rendszerint ironikus értelmezhetőséggel. „Komoly” hangvételű fiktív idézetként az Országgyűlési Almanachból „veszi át” Katánghy életrajzi adatait: „Iskoláit járta Kassán, Budapesten stb. Már otthon is kitűnő házi nevelésben részesült. (Ahá, mint Péchy Tamás.) Az 1884-iki országgyűlésre a borontói kerület választotta meg.” (Uo. 12.) A közbevetett zárójeles mondat (parentézis, interpozíció) ezúttal grammatikailag teljesen szervesen kapcsolódik a szövegbe, anaforikus utalás a hiányos nyelvi szerkesztés. Amellett még a pragmatikai összefüggés is csak a kortárs vagy a tényeket ismerő olvasó számára ismerhető fel. Péchy Tamás Tisza Kálmán kormányának minisztere volt, egy időben házelnök. Rajta csipked itt az író, szokása szerint valódi szereplőt illesztve a fikcióba. A rá való célzás (allúzió) alakzata, melyet azonban az utókor olvasója nem érthet. Ezzel az aktuális utalással is kapcsolódik a Katánghy-történet elbeszélése a parlamenti karcolatokhoz.

A regény egyik legbravúrosabb részlete Katánghy lázas, szemfényvesztő semmittevésének leírása. A szöveg itt még csak sejteti, hogy illúziókeltés, porhintés van a szédült rohanás mögött.

„Közelebről senki nem tudott róla semmit, az asszonyok, akik dicsérték, hogy csinos ember, nem vehették hasznát, mert örökké a kocsijában ült, sebesen rohanva az utcákon és tereken, mintha mindig halálos beteghez sietne. Reggeltől egész estig látható volt, majd itt, majd ott bukkant fel a komoly, egyszerű, mégis végtelenül elegáns fogat, mindig galoppban. Itt-ott megállt egy-egy villa előtt, a doktor leugrott (szép nyúlánk alakja volt), s lázas sietséggel ment fel a lépcsőköön, mindig sietett, két lépcsőt is ugrott egyszerre, rettentő sok dolga lehet, néhány perc múlva visszajött, loholva, fújva, halántékát a kendőjével törülgetve, aztán megint megindult a fogat, száguldva, valamely, a fürdő túlsó részén levő villába. Útközben kezében tartotta a napfénytől csillámló aranyóráját, mintha a másodpercek gyors eltűnése is alterálná, s gyakran (kivált, ahol nagyobb közönség látta) meg-megbízta a kocsisát. (Krk. IX. 3.)

Az izgatott rohanást a túlzás (hiperbola) alakzatainak sűrű előfordulása jeleníti meg, határozószók (örökké, gyakran) melléknévek (rettentő, sebes(en), végtelen(ül), halálos, gyors stb.); határozói igenevek (rohanva, száguldva stb.); a mondat szerkesztés valójában szabályos, nem „izgatott”, a hátravetett határozós szintagma (mindig galoppban) önálló hangsúlyt kap, s így szintén hozzájárul a rohanás érzékeltetéséhez. Mikszáth jellegzetes

megoldása a *communis opinio*: nézőpont- és igeidőhasználat-váltással (rettentő sok dolga lehet) a fürdőbeli közönség megfigyelését szólaltatja meg – ironikusan.

Az irónia megjelenik a politikusi beszédében; egy ferde, eltorzított, kiegészített bibliai idézet – intertextualitás – beiktatásával:

„– Meg kell lenni. Hogy akarsz ismerkedni másképp az emberekkel? A biblia valami olyasfélét mond: sírókkal sírni, nevetőkkel nevetni, ferblizőkkel ferblizni” (Krk. IX. 72.) Károli Gáspár bibliafordításában, a 12. rész 15. pontja, a keresztyén életszabályok között, Szent Pál levele a Rómabeliekhez: „Örüljete az örülőkkel, és sírjatok a sírókkal.”

A körtvélyesi kispolgár szóközi beszédének „dicséretében” a túlzás (hiperbola) folytán az irónia a nyílt gúny alakzatába lép át:

„Nagyszabású volt ezen beszéd, és másnap kalligrafice leírva megküldetett a pesti lapoknak, de ki nem adták, mert intrika és klikkszellem dolgozik mindenütt; nem akarták, hogy a fővárosban szereplő szóközök elhomályosíttassanak.” (Krk. IX. 160–161.)

Az idézett részletben megjelenik a mikszáthi stílus egyik legfontosabb jellegzetessége: a szinte észrevétlen, stílustörés nélküli nézőpontváltás. A beszédet dicsérő kezdő mondat ironikus: ez még az elbeszélő iróniája; a beszédnek a fővárosi lapokban való meg nem jelenését kommentáló rész a körtvélyesiek kicsinyes provincializmusának, szüklátókörségének ironikus megjelenítése: *communis opinio* formájában. A körtvélyesiek minősítik a fővárosi lapok „igazságtalanságát”, az olvasó azonban sejtje, hogy a beszéd nem ütötte meg a közölhetőség színvonalát.

A kisvárosi tudatlanság, a kispolgár buta gögje sokszor témája a mikszáthi gúnyoknak:

„Némelyek sohase hallották még Széchenyi ezen szavait, némelyek nem is hitték, hogy Széchenyi mondta: »Van is egy grófnak annyi esze! « Hogy mondta volna, dehogyan mondta. Hát látta ő a Levinczy és Pengő közötti pofozkodást? Akadtak olyanok, akik el se hitték, hogy lett volna valaha ilyen nevű gróf.” (Krk. IX. 119.)

Itt a nézőpontok váltogatásán túl (elbeszélő → a szereplő szavának idézése → *communis opinio* → szabad függő beszéd interrogáció kérdéshalakzata formájában, majd ismét függő idézetben közli a szereplő vélekedését. Mindez a fokozás és túlzás alakzatában (gradáció, klimax) jelenik meg: a tudatlanság feltételezését a lehetetlenségig fokozza.

Az irónia nyílt gúnyba vált át a következő, ismét többféle alakzatot rejtő részletben.

„Kovinyi gavalléros nemesi tempói, jó mondásai imponáltak a polgároknak, s csakhamar beleszeretett mindenki. Egyszóval tudta a módját (hja, egy kicsi sárosi vér is csergett ereiben anyja után) udvariasnak, szeretetreméltónak lenni mindig, és találékonyak a gyöngeségek legyezgetésében. Tutyi-mutyi stréberek építik pozíciójukat az emberek erényeire. Szamárfületek az ilyen strébereknek! A gyöngeségek az igazi oszlopok, erősek, megrendíthetetlenek. A sokaságok gyöngeségein nyugszik a szilárdan okosak épülete.” (Krk. IX. 116–117.)

A sárosi vér allúzió (célzás), ezt szinte mikszáthi szimbólumként minősíthetjük: a svihákság szimbóluma. Hiperbatonként, azaz a tagmondat – amúgy mellékesen, hatásában azonban annál feltűnőbbben – azt megszakítva illeszkedik be az elbeszélő szövegébe. Majd az emberi gyöngeségre építés gúnyos kifejtése következik, a komikumot még az antitézis erősíti iróniaként értelmezendő szentenciákban: A gyöngeségek az igazi oszlopok [...] A sokaságok gyöngeségein nyugszik szilárdan az okosak épülete.

A mű, amelyről szóltunk, sok Mikszáth-műtől eltérően nem a múlt vagy a félmúlt idejében, hanem az író jelenében játszódik. Azt a valóságot, amelyet megjelenít, keserűen, sötét színekkel is lehetne láttatni, ő azonban a szellemes, kifinomult iróniát választja, s csak ritkán lép át nyílt gúnyba vagy éppen szarkazmusba. Az irónia a regény alaphangvételét jelenti. A stílus természetes, az olvasó számára egyszerűnek látszik: az elemzés azonban azt mutatja, hogy ez az – egyetlen meghatározott nyelvi formához nem köthető – irónia milyen sokféleségét vonzza magához a retorikai-stilisztikai alakzatoknak. Igaza van Karácsony Sándornak (1944: 28), Mikszáth szerinte tudatos művészetét jellemezve: „Alapszövedékében valóságos jelrendszer, mely az eszmények és értékek közötti feszültségből született.”

Az idézetek forrása: Mikszáth Kálmán összes művei. Regények és nagyobb elbeszélések IX. Akadémiai Kiadó 1958. Kritikai kiadás (a rövidítésben Krk.)

Irodalom:

- Bisztray Gyula 1996. *Mikszáth Kálmán. In. Könyvek között egy életen át. Szépirodalmi Kiadó. Bp.*
- Domahidy András 1977. *Mikszáth és a parlament. In: Mikszáth-életrajz. Szerk.: Fábri Anna. Mikszáth Kiadó. Horpács.*
- Eisemann György 1998. *Mikszáth Kálmán. Korona Kiadó. Bp.*
- Kabdebó Tamás 1997. *Mikszáth és a parlament. Palócföld. Salgótarján.*
- Karácsony Sándor 1944. *A cinikus Mikszáth. Bp. (1997)*
- Praznovszky Mihály 1997. *Az „Új Zrínyiász” mint kortörténeti enciklopédia. In: Az öreg batár utasai. Horpács.*
- R. Molnár Emma 2002. *Alakzattársulások az ironia nyelvi megjelenítésében. In: A retorikai-stilisztikai alakzatok világa. Szerk.: Szathmári István. Tinta Könyvkiadó. Bp.*
- Schöpflin Aladár [1941.] *Mikszáth Kálmán. Franklin Társulat. Bp.*
- Szalay Károly 1977. *Humor és satíra Mikszáth korában. Magvető Kiadó. Bp.*
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon. Tinta Könyvkiadó. Bp.*
- Széles Klára 1997. *Feledtet és emlékeztet. Helikon. Kolozsvár.*
- Tátrai Szilárd 2008. *Ironia. In: Alakzatlexikon – A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve. Főszerkesztő: Szathmári István. Tinta Könyvkiadó. Bp.*
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp.*
- Veres András 1977. *„ironia”. In: Világirodalmi lexikon 5.*
- Wéber Antal 1989. *Mikszáth maximái. In: Mikszáth és a századvég-századelő prózája. Discussiones Neogradienses 6. Salgótarján*

A MIKSZÁTH-RECEPCIÓ NÉHÁNY KÉRDÉSE

„Aligha van írónk, aki élete fogytáig oly makacsul őrizte volna szülőföldje regionális színeit, mint Mikszáth. Szülőföldjén, a »görbeországban« világot fedezett fel: két nemzetiség találkozott hegyekkel zsúfolt földjein, nyelvek és kultúrák érintkeztek egymással.” (A magyar irodalom története IV., K. K. 704)

E megállapítást továbbgondolva Kiss Gy. Csaba a regionális identitást legjellemzőbb módon képviselő írónak tartja Mikszáthot. Régiója a Felvidék magyarok és szlovákok által vegyesen lakott területe, a „tót atyafiak” és a „jó palócok” közös élettere. Mikszáth régiója nagyon is valóságos, bejárható a táj, térképe megrajzolható. Nógrád megye, a sárosi dzsentri, a zólyomi polgárok nem pusztán a teremtő képzelet szülöttei.

Mikszáth szövegeinek világa gyakran mégis a mesét, mondát, legendát idézi. Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy világ, amely első olvasásra lenyűgözi, elvarázsolja az olvasót. Egy olyan világ, amelyben egy Lapaj és egy Görgey alispán úgy férnek meg egymás társaságában, hogy nem kell feltennünk a kérdést, melyikük a fontosabb.

Karol Wlachovský szerint a Mikszáth által megteremtett világban a nyelv nem választja el egymástól az embereket, ugyanakkor azt is fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a kiegyezés utáni Magyarországon ez a szemlélet korántsem volt általánosnak tekinthető. (l. Wlachovský, Fešáci 11) Mikszáth befogadó szemlélete tehát a nyelvi másságot nem használja a kirekesztés eszközeként.

A másság elfogadása egy megbonthatatlan tünő egység megteremtésének eszköze. Az író által életre hívott, a szöveg által közvetített világ értelmezése azonban a mindenkor befogadótól, olvasótól függ. Schöpflin Aladár 1917-ben például a következőket írja: „A keményfejű, ravasz, mindenkivel egyforma hangon beszélő, érdekeit, igazát megvédő palóccal szemben mennyire másnak látja a tótot! Ami abban energikus keménység, az ebben jámbor szelídség, ami abban ravaszság, ebben félszeg együgyű ragaszkodás, ami abban önérzetesség, ebben alázas

meghunyázkodás. Becsületes, szelíd, derék emberkék ezek a tótockák, de mennyivel különb, imponálóbb a magyar!” (Schöpflin 37)

A két egymás mellett élő nyelv, nép kérdését az Akadémiai Kiadó irodalomtörténetének Mikszáth-fejezete sem kerüli meg: „A felvidéki polgárokra, a pánszlávizmus indulataira, a két nép nacionalizmusának súrlódásaira enged kitekintést ez a cselekménysor [a szöveg a Beszterce ostromára utal – D. A.], melyet a sokszor tudatosan kicsinyítő szemlélet jellemez.” (AMIT IV., K. K. 730)

Mikszáth korának nyelvi alapú, a realitásban ténylegesen létező konfliktusairól Szerb Antalnak is volt véleménye: „Az emberek szeretik elhinni, hogy a nemzetiségek ébredő öntudata sátáni agitátorok műve csupán, és megszűnik, ha az agitátorokat kikergetik az országból.” (Szerb 43) Konklúziója: „kicsit kevesebbet beszélni a nyelvről és többet a kultúráról.” (uo.) [Bár esetében ez az egyesítő szerepet játszó kultúra feltételezhetően a magyarság ügyét kell hogy szolgálja.]

1998-ban Eisemann György Mikszáthról írt monográfiájában „az élőbeszéd irodalmi alkalmazásában” a nyelv megszólítóerejének felerősödését látja. A befogadó „otlétben tartása” a cél Eisemann szerint. A Mikszáth-szövegek gyakori nyelvi szituációjának, a kétnyelvűségnek értékelését (a Beszterce ostromáról írva) ugyan megkerüli, de az élőbeszédyszerűsége fókuszáló állításaiban az elfogadás, befogadás státusa rögzül (l. Eisemann 71).

A többnyelvűség, ill. a nyelvi eleve nem homogen közeg kérdése a monográfia Irányregény? Riportregény? című fejezetének A Noszty fiú esete Tóth Marival elemzése kapcsán is felmerül: „Kopereczky főispán a számára kedvező döntést úgy hozza meg, hogy nem vesz tudomást a német és szlovák nyelvű hozzászólásokról, mondván, ő nem tud se németül, se szlovákul, így nem hallotta az ellenvéleményeket. Mindamellet büszkén hirdeti, hogy a nyelvek között válogató „tudatlansága” csak arra az időre szól, amikor a főispáni díszruhát viseli.” (Eisemann 131) A hatalom nyelvi vaksága tehát szándékos. Ugyanakkor nyilvánvaló – mondja Eisemann –, hogy „szükségnek mutatkozik a többféle nyelvezetek közötti megértő kölcsönösség”. (Eisemann 132)

Leszögeghetjük, hogy Mikszáth szelíd iróniájának és a sokak által az egész életműre jellemzőnek tartott „megbocsájtó attitűd”-nek (Hajdu 552) köszönhetően

nem egy széthullással fenyegetett világ képe rögzül az olvasóban.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig, 1918-ig Mikszáth volt a leggyakrabban szlovák nyelvre lefordított magyar szerző. Az első világháború végéig megjelent hetven kötetből 14 Mikszáth műveinek fordítását tartalmazza. (l. Wlachovský, Fešáci 9)

A szlovák és magyar irodalom kapcsolatát 1918-ig olyan specifikumok alakították, amelyek a magyar irodalom szlovák közegben történő recepcióját nagyban befolyásolták. Az 1867–1918 közötti időszakra jellemző magyarosító törekvések következtében a szlovák közegre – a nemzeti törekvések szempontjából értelmezett elitre – a programszerűen elutasító magatartás volt jellemző, ugyanakkor azonban a kor szlovák értelmisége, polgársága a magyar irodalmat eredetiben olvasta. (l. Chmel 44)

Az 1881-től Túrócszentmártonban megjelenő Slovenské pohľady egyik szerkesztőjének Svetozár Hurban Vajanskýnak (szerkesztőtársa Jozef Škultéty volt) állásfoglalásait megismerve, képet alkothatunk arról, milyen alapokra helyezve alakul a hangadó szlovák értelmiségi, irodalmi közeg kapcsolata a magyar irodalommal.

Svetozár Hurban Vajanský (1847-ben született, akárcsak Mikszáth) az 1880-as évek elején lett a a szlovák irodalom ekkortájt jelentkező új generációjának egyik vezéralakja. Ismertté válásában az 1879-ben megjelent Tatry a more (A Tátra és a tenger) c. verseskötete fontos szerepet játszott – értékelői a szlovák irodalom fejlődése új szakasza kezdetének tartották. A nemzeti elnyomás Vajanský központi témája, nemcsak verseiben, hanem az irodalom kérdéseivel foglalkozó írásaiban is.

Bár a magyar irodalommal leginkább csak alkalmasszerűen foglalkozott, az irodalmi kapcsolatok, a magyar irodalom szlovák recepciója alakulása szempontjából elengedhetetlenül fontos ismerni Vajanskýt, annál is inkább, mivel nézetei a későbbi évtizedek, a következő generációk véleményalkotására is jelentős hatással voltak.

A Literatúra a národ (Irodalom és nemzet) című írása első bekezdései is azt igazolják, hogy Vajanský számára az irodalom a nemzeti öntudat alakításának eszköze, de ugyanakkor a nemzeti önreflexió eszköze is. (l. Kusý, Vajanský 357) „Nemrég egy bizonyos magyar író azt írta, hogy irodalom nélkül a nemzet nem nemzet. Ez a fura szólam azzal zárul, ünnepélyesen, hogy miután a szlovákoknak nincs semmilyen

irodalmuk, nemzet sem lehetnek.” (Vajanský 196) A folytatásban Vajanský arról ír, hogy bár a szlovák irodalom alakulófélben van csupán, s kevés a kiforrott alkotás, de ami már értéknek számít is, mint Sládkovič, Chalupka, Botto, a magyar irodalmi közeg arról sem akar tudomást venni. „Hogy mindezt a magyarok kevésbé ismerik, mint a kínai írók legújabb munkáit, az nem a mi hibánk.” (Vajanský 197)

Vajanský az elnyomás ténye mellett a szlovák irodalom fejlődését megnehezítő tényezőnek a nemzeti közeg tétlenségét és az alacsony szlovák olvasószámot tartja. „Aki alkotni akar, ne vonja vissza magát az írástól, szélesebb körrel ossza meg gondolatait. Aki a szlovák nemzet megmaradását kívánja, szellemi fejlődését, az ne hagyja el azokat, akik írnak!” (Vajanský 198)

A szlovák nyelvű közép- és kisnemesség elmagyarosodásában a nemzeti fejlődés egyik komoly akadályát látta. Azt a közeget bírálta élesen, amelyet Mikszáth oly gyakran ábrázol – szeretettel – írásaiban. A Slovenské Pohľady 2. füzetében (számában) megjelent Slovenské zemanstvo (Szlovák nemesség) című írásában Vajanský Szontaghot idézve felvillantja a dzsentrivé átalakult közeg közéleti szerepének súlytalanná válását, mégis nem minden keserűség nélkül konstatálja: „A szlovák nemzet ezen erőteljes nemesi faktor nélkül kénytelen berendezni a nemzet házáat.” (Vajanský, Slovenské Pohľady 101)

A távolságtartás jellemzi a Slovenské Pohľady recenziójának (S. H. Vajanský vagy J. Škultéty) Mikszáth a Tót atyafiak című művéről írt kritikáját is. A rövid írás a Slovenské Pohľady 1881-es, első évfolyamának 6. füzetében jelent meg. A szlovák nyelvű reakció a befogadói közeg már említett sajátosságára utalóan az első, magyar nyelvű kiadás szövegére vonatkozik. „Természetes dolog, hogy szlovák, bár magyar nyelven írt meséket kerestünk” – írja a recenzió. (SP 575) „És csalódnunk kellett. Néhány kifejezéstől eltekintve: bacsa, halena, laz, demikát, zapekacska stb. melyekkel idézőjelek közé téve következetesen minden mesében találkozunk, nos semmi szlovákot nem lelünk: s ha az itt megrajzolt alakok nevét megváltoztjuk Lapajról Fogdmegre, Olejéről Olajra, bizonyonnyal elhelyezhetőek egy Magyar atyafiak címet viselő könyvben.” (SP 575)

A recenzió az atyafiakról Mikszáth által rajzolt képet egyes részleteiben sértőnek érzi, bár a szerzőtől nem tagadja meg azt a szándékot, hogy „egyébként valamiféle szeretetet akart mutatni a szlovák nép iránt.” (SP 575)

A Tót atyafiak szlovákul 1904-ben jelent meg Túrócszentmártonban Slovenskí rodáci címen (I. Tomiš 30). A szlovák nyelvű Mikszáth-recepció szempontjából azonban A jó palócok Dobrí Polovci címet viselő 1911-es szlovák fordítása a lényegesebb, amely a fordító, S(amuel/amo) Cz(ambel) Danielovič terjedelmes utószavával jelent meg.

A részletezően megrajzolt Mikszáth-képből most csak a szlovák–magyar viszonyt érintő megjegyzéseit emeljük ki. Mikszáth „bár magyarul írt, közel áll a szlovákokhoz; népünk eléggé ismeri, munkáiban hemzsegek a szlovák típusok, nevek, kifejezések, fordulatok és közmondások, melyek nem kis mértékben járultak hozzá Mikszáth nyelvének már említett „eredetiségéhez”. (Czambel, Dobrí Polovci 115)

Czambel Danielovič kitér a Tót atyafiak 1881-es elutasító szlovák fogadtatására is, és bár akárcsak a Slovenské Pohľady egykori recenzense, a szlovákokról rajzolt képet nem fogadja el, mégis fontosnak tartja leszögezni, hogy Mikszáth estében nincs szó „tudatosan ártó szándékról”, sőt, hogy a Mikszáth által megrajzolt képek némelyike „szlovák íróknak is becsületére válna”. (Czambel, DP 118)

Egyedül a Beszterce ostroma az a mű, amelyben Czambel Danielovič a „vak sovinizmussal” jellemezhető kor politikai elvárásait látja megfogalmazódni, és rögtön le is szögezi, hogy a regény „irodalmilag egyébként meglehetősen kis értékű”. (Czambel, DP 120) Fontosnak tartja azonban kijelenteni, hogy „nekünk, szlovákoknak nincs okunk panaszkodni Mikszáthra, mert alapjában véve ő maga soha nem ártott nekünk. Sőt időnként, kivonva magát a nekünk konokul nem kedvező közeg hatása alól, eléggé igazságos volt velünk szemben és a nemzetiségekkel szemben általában.” (Czambel, DP 120)

Az 1918 utáni időszakban a szlovák közeg Mikszáth-képének alakulásában Alžbeta Göllnerová írása játszik fontos szerepet, amely 1933-ban jelent meg Zemani a ľud v diele Kálmána Mikszátha (A kisnemesek és a nép Mikszáth Kálmán művében) címen.

Mondanivalójának lényege, hogy a Mikszáth által ábrázolt világ széthullása szükségszerű volt és megkerülhetetlen. Göllnerová szerint Mikszáth látja, hogy a „flancoló” dzsentri olyan közéleti, társadalmi pozícióhoz ragaszkodik, amelynek már nincs létjogosultsága (I. Göllnerová 66). Felrója viszont Mikszáthnak, hogy a magyar politikusok ideológiájának hatása alatt állva a fejlődést megakadályozhatónak látta. (I. Göllnerová 71)

Göllnerová az írásban megfogalmazott kritikájának két célpontja van. Az egyik az érdekből elmagyarosodott szlovák közép- és kisnemesi réteg, amelyről a következőket írja: „Bár szlovákul beszélt, nem érzett szlovákként.” (Göllnerová 67) A szlovák nemzeti mozgalmat ez a réteg nem támogatta, mert „A nyelvnek nem volt akkora ereje, hogy a nemességet megmentse a nemzet számára” – konstatálja Göllnerová (uo.).

Kritikája másik célpontja Mikszáth, pontosabban a szlovákság Mikszáth által megrajzolt képe. Ezt a területet érintő megállapításai azonban részben összeolvadnak a nemesség néppel szembeni magatartásának kritikájával is.

Göllnerová szerint „Mikszáth még nem volt sovén, magyarságát inkább szociálisan értette” – a kiváltságokat élvező, a magyarságot jelentő rend tagjaival azonosítva magát (I. Göllnerová 62), s a szlovák népet „elnéző felsőbbrendűséggel [eltelve] szerette”. (Göllnerová 63)

Írása végéhez közeledve egyre élesebben fogalmaz: „Mikszáth kineveti a szlovákok elmaradottságát és műveletlenségét, de a felemelkedésükre irányuló valamennyi törekvés nagyon kellemetlen számára. Jól tudja, hogy a szlovák paraszt végtelen türelme és tétlen odaadása eltűnik a műveltség fuvallatának érintésére.” (Göllnerová 70) Sőt A tekintetes vármegye egyik szövegére utalóan azt a következtetést vonja le, hogy „A magyar nép nem szereti a szlovákokot, ösztönös ellenszenvet érez iránta és fél nagyszámú népességétől”. (Göllnerová 71)

Mindenképpen említést érdemel, hogy Göllnerová, aki a szlovák hungarológia megalapítójának, Pavel Bujnáknak tanítványa, a szlovák közegnek szánt írását a negyvenéves írói jubileum alkalmából kiadott Mikszáth-összes felhasználásával írta. Szövegének egyik fontos jellemzője a Mikszáth-szövegek kommentálása, így logikusnak tűnik a következtetés, miszerint:

a) a magyar nyelvet nem ismerő olvasó ki van szolgáltatva Göllnerová értelmezésének, hiszen nem minden kommentált mű állt fordításban rendelkezésére a szlovák olvasónak

b) a megszólított közeg feltételezeten kétnyelvű még, és Mikszáthot képes eredetiben olvasni.

1945 után a fenti értelemben vett kétnyelvűség feltételezése egyre kevésbé helytálló, s így a két irodalom közötti kommunikációban is felerősödik a fordítások jelentősége. Bár nem beszélhetünk a Mikszáth-szövegek fordításának folyamatosságáról vagy

ezek jelentős kritikai visszhangjáról, Mikszáth mint a magyar irodalom klasszikusa továbbra is jelen van a szlovák közegben.

1953-ban a Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry a világirodalom klasszikusai sorozatában válogatást jelentetett meg Mikszáth műveiből. A magyar irodalom korabeli szlovák recepciójára jellemző módon a bevezető tanulmányt egy magyar történész, irodalomtörténész, Sas Andor írta. Mikszáthról megrajzolt képében az üres életet élő és így a vesztébe rohanó társadalom kritikája a központi elem. Sas Mikszáthja „alapjában plebejus személység”: „Nem örökölt úri nevet, sem vagyont, munkájából élt, tehát nem szimpatizált azokkal, akik származásuk és történelmi küldetésük alapján akarták a hatalmat gyakorolni és jól élni.” (Sas, Mikszáth 14) A szlováksággal való kapcsolatáról a következőket írja: „Mikszáth szereti a szlovákokat, de olyan szociális keretben, a történelmi fejlődésnek azon a fokán, amelyen az ő korában éltek.” (Sas, Mikszáth 24) „Szemléletét inkább a felsőbbrendű jóindulat s nem az ösztönző megbecsülés jellemzi.” (uo.)

Előszavában Sas bővebben foglalkozik azokkal a művekkel, melyekben a szlovák elem fontos szerephez jut: Tót atyafiak, Szent Péter esernyője, Utazás Palócországban, Különös házasság, Fekete város, Prakovszky, a siket kovács és természetesen a Beszterce ostroma.

A Beszterce ostroma a recepció szempontjából általában véve is megkerülhetetlennek tűnik. Az ok az alábbi idézet alapján is nyilvánvaló lehet: „S azon felül is jó, szelíd nép a tót, ha jön a halál, nem kötekedik az vele, nem disputál, nem erősködik, hogy »nem megyek, maradni akarok, iszom azt, iszom ezt, még amazt is megpróbálom«, nem szalajt orvoshoz, patikába, hanem megadja magát, »pod szmrty!« (gyere halál!) és behunyja szemeit az örökkévaló álomra.” (Beszterce ostroma 83)

A Mikszáthot 1911-ben szlovákul bemutató Czambel Danielovič ugyan nem emel ki idézetet a Beszterce ostromából, de a regényt a legelvakultabban sovíniszta korra jellemzőnek tartja (l. Czambel, DP 120).

Göllnerovánál az idézett „gyere halál!” a szlovák nép végtelennek tartott passzivitását, megtört akaratát, alárendelődését feltételező szemlélet megjelenése (l. Göllnerová 70).

Ebeletörődés ábrázolásának egyfajta kritikáját érzékelhetjük az 1979-es háromkötetes Mikszáth-kiadás

előszavát író Rudolf Chmelnél is (l. Chmel, Mikszáth 9).

A teljes idézet olvasható Karol Wlachovský Tvrde kotrby (Kemény koponyák) című 2007-es Mikszáthválogatásának utószavában is, annak illusztrációjaként, hogy Mikszáth ábrázolása az ismert sztereotípiákon belül marad: a szlovákok békések, türelmesek, passzívak (l. Wlachovský, Tvrde kotrby 189–190).

Sas Andornál a „pod smrt!” a nép sajnálatos egészségi állapotára utaló információ, melyet Mikszáth keserű humora hat át (l. Sas, Mikszáth 30).

Az 1895-ben megjelent Beszterce ostroma a szlovákok Mikszáth által megrajzolt képe ill. a szlovák-magyar viszony megjelenítése szempontjából nyilvánvalóan gazdag adatforrásként használható. (Az 1979-ben megjelent szlovák fordítás címe Posledný hradný pán, korábban Dobýjanie Bystrice (Czambel 1911) ill. Obliehanie Bystrice (Sas 1953) címen említi a szlovák nyelvű recepció a művet.)

A mesék, mítoszok világát idézi meg a regény elején Mikszáth a Zsolna környéki táj és lakói bemutatásakor. Itt van „a Semiramis-hegy, melyen valaha Ludmilla királyné, a »tót Semiramis« palotája állott”. (B. o. 9) Bár maga a hegy „utálatos, kopár, kiélt, kifáradt”. (uo.) Az itteni sziklák között lakott a „hatalmas Nohták madár, aki a Szvatopluk király kisebbik lányát elragadta, feleségül vette, gyermeket nemzett vele”. (uo.) Az erdők fái között „az erdei szellem, Jarinkó köhécsel, akinek csak egy szeme van, az is hátul a nyakcsigolyáján”. (uo.)

Ha Jarinkó köhög „Mindenik köhögésénél meghal egy tót. Hát még mikor náthája van a Jarinkónak kole-ra idején.” (B. o. 10)

Olyan vidék ez tehát, ahol a mesének is éle van és ahol Pográc Izván nedeci várúr hajdúi szlovákul viszik a hírt: „Vojna bude ludja! (Háború lesz emberek!)” (B. o. 12), ahol a gróf falusiakból verbuvált seregét szlovákul irányítják: „Na dve stranke chlapci! (Két pártra szakadjatok fiúk!)” (B. o. 13) s az újoncok a „szeno – szlama, szeno – szlama!” vezényszóra gyakorolják a menetelést. (B.o. 15) Itt úgy értik meg, ha azt hallják „Rákoczy vojna”. (B. o. 39)

Ínséges vidék ez a felföld, különösen ha krumpli sem terem elég. „A gondviselés a tótokkal a krumpli útján beszél. Ha sok krumpli van, az annyit jelent: „Szeretlek tótockák, szaporodjatok!” Ha nincs krumplitermés, akkor az istenke haragszik: „Minek vagytok ti a világon tótockák? És a Jarinko ilyenkor még jobban elkezd köhécselni.” (B. o. 27)

Mikor a történet Nedecből Zsolnára helyeződik át, nemzeti színezetű konfliktussal is bővül. Mikszáth ugyan családi keretbe szorítja a konfliktust azáltal, hogy a két Trnowszky testvér esztelen versengésének egyik eszközévé teszi, a probléma szélesebb összefüggésekbe ágyazott értelmezése mégis megkerülhetetlen.

Mikszáth a két testvér között minden ellentétük dacára elvitathatatlanak tűnő közös jellemzőt számolja fel Gáspár „megmagyarosodásával”. Hiszen mint Mikszáth írja „a nagy antagonizmus dacára is mind a ketten inkarnátus pánszlávok voltak, s mind a ketten eljártak Túrócszentmártonba a gyűlésekre, melyeket – zárjelben legyen itt megjegyezve – a múlt évben akként zavart meg a nedeci gróf Pongrácz István, hogy négylovas társzekéren állított be a főpiacra, ahol a gyűlés folyt szabad ég alatt (épen az ifjú Hurban szónokolt)”. (B. o. 81)

Kezdetben tehát a „Mática” gyűlését kutyákkal megzavaró Pongrácz gróf „kulturmissziója” áll szemben az „ifju Hurban” szónoklatát hallgató Trnowszkyak nemzeti elhivatottságával (l. B. o. 81–82). A történet folytatásában azonban ez a konfliktus a Trnowszkyak belső, családi terébe helyeződik át. A kiváltó ok Apolka, Gyuri nevű testvérük árvája. Ez a Gyuri „szamár volt” (B. o. 82), mert orvos lett, és Zsolnán szegény ember az orvos, mert „szelíd nép a tót, ha jön a halál, nem kötekedik az vele”. (B. o. 83)

Az árván maradt Apolka sorsáról az árvaszék, a Trnowszkyak ismert ellentéte miatt illetve tekintettel „azon körülményre (mely azonban nem említendő meg a jegyzőkönyvben), hogy a leánya hazafiatlan nevelésben részesülne a boldogult Trnowszky fivéréinél, magasabb motívumokra is visszavezethető nemzeti szempontokból” (B. o. 88) úgy dönt, hogy anyai rokona, Klivényi József városi írnok lesz a gyámja. A korhely Klivényi magyarságát önös érdek diktálja. Nem ok nélkül való, hogy sértetlenül bosszanthatja a „pánszláv házak” lakóit. „Mert már százszor is ki kellett volna tenni a szűrét (soknemű hivatali vétség és apró visszaélés terhelte Klivényit), de lehet-e egy nagy magyart elcsapni bűnhődés nélkül? Klivényi ügye mindig a haza ügye volt.” (B. o. 94)

A regénykonstrukcióban azonban Klivényi családtag is, magyarsága (magyarkodása) tehát az atyafiság keretein belül is realizálódik.

A polgármester közbenjárására végül a nagybácsikhoz kerülő Apolka a testvérek közötti licitálás eszköze, melynek fő témájává végül a

nemzetiségi, nyelvi hovatartozás lesz. Trnowszky Péter Túrócszentmártonból – a szlovák nemzeti központból – fogad professzort Apolka mellé. Gáspár, csak azért, hogy testvérét a végletekig felbosszantsa, Debrecenből hozat „egy tőzsgyökeres magyar tanítót, akire szigorúan ráparancsolt, hogy magyar szellemben kell nevelni a kis Apolkát”. (B. o. 97)

Ennek a játéknak Gáspár szempontjából komoly következményei lesznek. A Péter által felbujtott helyiek „Apolka magyar szellemű neveltetése miatt” (B. o. 99) beverik az ablakait, mire ő dühében Tarnóczyra változtatja a nevét, sőt később Milosláv fiát is Emilnek kezdi szólítani (hátha ezzel is tovább bosszantja Pétert).

Akárcsak Pongrácz gróf birtokán, a Trnowszkyak háza táján is szlovákul kell beszélni, ha azt akarják, hogy minden érintett tudhassa, miről is van szó. Mikor Gáspár a cselédek jelenlétében hengec, szlovákul beszél, hogy a hír biztosan eljusson Péterhez is. (l. B. o. 105)

S mikor a történet vége felé a vármegye megparancsolja Pongrácz grófnak, hogy engedje szabadon a fogolyként tartott Tarnóczy Emilt, a gróf, azért, hogy mindenki megérthesse – szlovák nyelvű gúnyolódó feliratot ragasztat a megyének számárháton visszaküldött szerencsétlen közvetítő nyakára („Én vagyok a nemes vármegye. Lovon indultam el, számaron érkezem.” – B. o. 232): „Hadd lássa a világ” (uo.).

Az 1979-es háromkötetes kiadást, melynek első kötete *Posledný hradný pán* címen a Beszterce ostromának fordítását is tartalmazta (fordította Alfréd Engelmán) 28 év szünet követte. 2007-ben Karol Wlachovský fordításában jelent meg egy válogatás Mikszáth novelláiból *Tvrde kotrby* (Kemény koponyák) címen, melyet 2008-ban a Šviháci (A gavallérok) címet viselő válogatás követett. A *Tvrde kotrby* előszavát *Stredoeurópsky spisovateľ Mikszáth* (Mikszáth, a közép-európai író) címen Kiss Gy. Csaba írta. Az utószóként besorolt *Mentálne myty v Mikszáthovom obraze Slovákov* (Mentális mítoszok Mikszáth szlovákságképében) című írás szerzője a fordító, Karol Wlachovský. Kiss Gy. Csaba Mikszáthban a Felvidék mítoszának megteremtőjét látja (l. Kiss, Tk 10) megkockáztatva azt a feltevést is, hogy szlovák kortársai közül senki sem ábrázolta a felvidéki szlovák társadalmat olyan differenciáltan sokszínűen mint Mikszáth Kálmán (l. Kiss, Tk 11). A szlovák irodalommal kapcsolatot kereső olvasónak nyújt segítséget, mikor arra hívja fel a figyelmet, hogy bár Svetozár

Hurban Vajanský volt Mikszáth kortársa, Mikszáth világához a szlovák irodalom következő generációjához tartozó alkotók, mint Martin Kukučín vagy Jozef Gregor Tajovský állnak közelebb. (l. Kiss, Tk 10)

(Sziklay László A szlovák irodalom története c. munkájában ezenkívül a Jesenskývel való rokonságot is felveti. – l. Sziklay 640)

Wlachovský írásának zárlatában is a mítoszteremtés kérdése jelenik meg: „A világ éppúgy megváltozott mint a szlovákok, s a szlovák drótosok is eltűntek belőle. Csak a Mikszáth Kálmán prózai írásaiból kibontakozó mitikus képen láthatjuk őket változatlanoknak.” (Wlachovský, Tk 191)

A 2008-ban megjelent Fešáci a korábbi kötet sorrendjét megfordítva Wlachovský elő- és Kiss Gy. Csaba utószavával jelent meg.

„Ha az állami magyar politika szintjén elutasította is a szlovák nemzeti mozgalmat, amit szépirodalmi szövegeiben néhány csípős megjegyzéssel kifejezésre is juttatott, például a hurbanistákat illetően, helyi szinten az együttélés kulturális és társadalmi vonatkozásainak elfogadása jellemezte” – írja Mikszáthról Wlachovský. (Wlachovský, Šviháci 15) Ebben a világban az, hogy az egymás mellett élő emberek más nyelven beszélnek, nem szül feszültséget. Ez a világ olyan sajátosan homogén – konstatálja Wlachovský –, hogy nehéz meghatározni a kultúrához, nemzethez tartozás jellemzőit (l. Wlachovský, Šviháci 15)

Hasonló gondolat olvasható volt Kiss Gy. Csaba a Tvrde kotrbyhoz írt, már említett előszavában is Mikszáth gyermekkorának helyszíneivel (Szklabonya, Ebeck) kapcsolatban, melyek kulturális, nyelvi szempontból határhelyzetűek, „s nem egy emberről azt sem lehetett pontosan tudni, hogy a mi későbbi kritériumaink alapján magyarnak vagy szlováknak tartathatjuk-e.” (Kiss, Tk 8)

A Tvrde kotrby és a Fešáci 2009. szeptember 10-i közös selmebányai könyvbemutatója alkalmából született Anton Hykisch Az irodalom tükrei – Mikszáth Kálmán Szlovákiában című írása. A selmebányai születésű szlovák író így látja Mikszáth és a szlovákság kapcsolatát:

„Mikszáth imádja a szlovák embereket, a történelmi Magyarország állampolgárait. Nem mindig és nem fenntartások nélkül. Szövegeiben találunk szakaszokat a pánszláv izgatásról, a tótok korlátolt értelmi képességeiről, alkoholfüggőségükről, alázatosságukról. Mai olvasójának gyakran van olyan érzése, hogy a Mikszáth-művekben tébláboló szlovákok csak afféle kulissza, egy elvarázsolt kastély kellékei. Nem ők a történelem mozgatói, inkább csak a mozgatottak. S ez már az a szint, amikor Mikszáth a nem magyar olvasójában visszatetszést kelthet, ellenkezést. Csakhogy Mikszáth olyan volt, amilyenek az írásai mutatják.” (<http://ujso.com/napilap/szalon/2009/09/19/az-irodalom-tukrei-miks.>)

A felhasználó szlovák nyelvű idézetek eredeti szövege (a fordításokat – egy kivétellel – D. A. készítette)

„Nedávno písal istý maďarský spisovateľ, že národ bez literatúry nie je národom. Z tejto podivnej sady potom slávnostne zatvára, že keďže Slováci nemajú žiadnej literatúry, tým samým že už nie sú národom.” (Vajanský 196)

„Že toto všetko je Maďarom menej známe ako plody najnovších kitajských pisárov, to nie je našou vinou.” (Vajanský 197)

„Kto má vôľu produkovať, nech neútahuje sa od písania, dopisovania, zdieľania myšlienok svojich širším kruhom. Kto praje si zachovanie slovenského národa, jeho duševný vývin, nech neopúšťa literárne činných ľudí!” (Vajanský 198)

„Slovenský národ je prinútený bez tohoto mocného faktora zemanského zariadiť svoj dom.” (Vajanský, SP 101)

„Prirodzená vec, že hľadali sme slovenské, bárs maďarsky písané rozprávky.” (SP 575)

„A sklamali sme sa. Ak odhliadneme od výrazov: bača, halena, laz, demikát, zapekačka atď., s ktorými v úvodzovkách dôsledne stretáme sa v každej rozprávke, nuž nenájdeme tu ničoho slovenského; figury tu kreslené, ak premeníme ich mená z Lapaja na Fogdmeg-a, z Oleja na Olaja, bezpečne môžu sa umiestniť do knižky s nadpisom: „Magyar atyafiak.” (SP 575)

„ináčce chcel by akúsi lásku ukázať k slovenskému ludu.” (SP 575)

„nám Slovákom, ač maďarsky písal, je predsa blízky; zná dosť dobre náš lud, a jeho práce hemžia sa slovenskými týpami, menami, výrazmi, zvratmi a porekadlami, ktoré nemálo prispely k spomínanej „originálnosti” Mikszáthovej reči.” (Czambel, Dobří Polovci 115)

„ktoré by ku cti slúžili i slovenskému spisovateľovi.” (Czambel, DP 118)

„je literárne pomerne malej ceny” (Czambel, DP 120)

„ale my Slováci sťažovať si na Mikszátha nemáme príčiny, lebo v podstate on sám nám neuškodil nikdy. Ba občas, vymaniac sa zpod vlivu nám zaťate neprajného okružia, býval dosť spravodlivý voči nám a národnostiam vôbec.” (Czambel, DP 120)

„Hovorilo síce po slovensky, ale slovensky necítilo.” (Göllnerová 67)

„Samotná reč nemala dosť sily, aby zemanstvo zachránila pre národ.” (Göllnerová 67)

„Mikszáth ešte nebol šovénom, svoje maďarstvo chápal skôr sociálne.” (Göllnerová 62)

„mal ho rád so shovievavou povýšenosťou.” (Göllnerová 63)

„Mikszáth sa posmieva zaostalosti a nevzdelanosti Slovákov, ale každá snaha o ich povznesenie je mu veľmi nepríjemná. Dobré vie, že nekonečná trpezlivosť a trpná oddanosť slovenského sedliaka zmizne, ak sa ho dotkne závan osvety.” (Göllnerová 70)

„Maďarský lud nemá rád Slovákov, cítiac k nemu pudový odpor a bojí sa jeho veľkej populácie.” (Göllnerová 71)

„Nezdedil ani panské meno, ani majetok, žil z vlastnej práce, čiže nesympatizoval s tými, ktorí chceli dobre žiť a vykonávať moc na základe svojho pôvodu a „historického poslania”. (Mikszáth, Sas 14)

„Mikszáth má rád Slovákov, ale v tom sociálnom rámci a na tom stupni historického ývoja, na ktorom žili v jeho dobe. „ (M., Sas 24)

„V celom jeho nazeraní je viac povýšenej žičlivosti než podnecujúcej úcty.” (M., Sas 24)

„Svet sa zmenil práve tak ako Slováci. Stratili sa aj slovenskí drotári. Nezmenení sa zachovali iba v mýtickom prozaickom obraze Kálmána Mikszátha.” (Wlachovský, Tk 191) – az idézet fordítását G. Kovács László alapján használok a szövegben.

„Ak sa na úrovni štátnej „maďarskej” politiky odmietavo staval k slovenskému národnému pohybu, čo aj vyjadril nie jednou uštipačnou poznámkou v beletristických textoch, napríklad na adresu hurbanistov, na miestnej úrovni uznával kultúrny aj spoločenský aspekt splunažívania Slovákov a Maďarov.” (Wlachovský, Fešáci 15)

„o nejednom človeku sa nedalo presne vedieť ani to, či sa podľa našich neskorších kritérií môže pokladať za Maďara, alebo za Slováka.” (Gy. Kiss, Tk 8)

IRODALOM:

- Mikszáth, Kálmán: *Besztrce ostroma. Révai Testvérek. Budapest, é. n.*
- Mikszáth, Koloman: *Dobří Polovci, Nákladom Kníhtlačárskeho účastinárskeho spolku v Turčianskom Sv. Martine. 1911 – preložil/fordította: S. Cz. Danielovič; utószó: S. Cz. Danielovič 112–123.*
- Mikszáth, Kálmán: *Tvrde kotrby. Marenčin PT. Bratislava, 2007 – preložil/fordította: Karol Wlachovský*
- Mikszáth, Kálmán: *Fešáci. Marenčin PT. Bratislava, 2008 – preložil/fordította: Karol Wlachovský*
- Chmel, Rudolf: *Na ceste k realizmu. 7–16. o. In: Mikszáth, Kálmán: Dáždňik svätého Petra. Posledný hradný pán a iné. Tatran. Bratislava, 1979 – preložili/fordították: Július Albrecht, Alfréd Engelmán, Karol Wlachovský*
- Chmel, Rudolf: *Literatúra v kontaktoch. Vydavateľstvo SAV. Bratislava, 1972*
- Eisemann, György: *Mikszáth Kálmán. Korona Kiadó. Budapest, 1998*
- Göllnerová, Alžbeta: *Zemani a ľud v diele Kálmána Mikszátha. 61–71. o. In: Pavlovi Bujnákovci titelia, priatelia, žiaci. Zost./összeállította: uő. Nakladateľstvo Academica. Bratislava, 1933*
- Hajdu, Péter: *Sikertörténetek a századvégi novellisztikában. 548–559. o. In: Szegedy-Maszák, M.–Veres, A. (szerk.): A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig. Gondolat. Budapest, 2007*
- Hykisch, Anton: *Az irodalom tükrői – Mikszáth Kálmán Szlovákiában. In: <http://ujso.com/napilap/szalon/2009/09/19/az-irodalom-tukrei-miks>.*
- Kiss Gy. Csaba: *Stredoeurópsky spisovateľ Mikszáth. 7–11. o. In: Mikszáth, Kálmán: Tvrde kotrby. Marenčin PT. Bratislava, 2007*
- Kiss Gy. Csaba: *Nič nie je také, ako sa zdá (Svet noviel Kálmána Mikszátha). 282–287. o. In: Mikszáth, Kálmán: Fešáci. Marenčin PT. Bratislava, 2008*
- K. K. (Kovács, Kálmán): *Mikszáth Kálmán. 702–761. In: Sötér, István (szerk.): A magyar irodalom története 1848-tól 1905-ig (IV.kötet). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1965*
- Schöpflin, Aladár: *Mikszáth Kálmán. 30–54. o. In: uő.: Magyar írók. A Nyugat folyóirat kiadása. Budapest, 1917*
- Sas, Andor: *Mikszáth Kálmán. 7–40. o. In: Mikszáth, Kálmán: Nová Zriniáda. Dvoje volieb v Uhorsku. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. Bratislava, 1953 – preložil/fordította: Ludo Zúbek*
- Szerb, Antal: *Magyar irodalomtörténet. Magvető. Budapest, 1982*
- Sziklay, László: *A szlovák irodalom története. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1962*
- Tomiš, Karol: *A magyar irodalom a szlovák kultúrában I. (1860–1918). Vydavateľstvo SAV. Bratislava, 2000*
- Vajanský, Svetozár Hurban: *Literatúra a národ. 196–198. o. In: uő.: Spisy V. Literatúra a národ. (Kritiky a články I.). Tatran. Bratislava, 1989 – doslov/utószó: Kusý, Ivan: Literatúra a národ. 340–357. o.*
- Vajanský, Svetozár Hurban: *Slovenské zemanstvo. In: Slovenské Pohľady. 1881. Ročník I. Sošit 2. 97–101. o.*
- Wlachovský, Karol: *Mentálne mýty v Mikszáthovom obraze Slovákov. 181–191. o. In: Mikszáth, Kálmán: Tvrde kotrby. Marenčin PT. Bratislava, 2007*
- Wlachovský, Karol: *Hovor, humor a realita – naratívnosť, anekdotickosť a hodnovernosť v novelách Kálmána Mikszátha. 7–19. o. In: Mikszáth, Kálmán: Fešáci. Marenčin PT. Bratislava, 2008*
- A tót atyafiak (rec.). In: Slovenské Pohľady. 1881. Ročník I. Sošit 6. 575–576. o.*

A LEGHÍRESEBB MAGYAR FÜRDŐ

Magyarországon minden falusi gyerek azzal nő fel, hogy van itt egy szép város: Budapest, amely azonban nem elég magyar. Van egy nagy tősgyökeres magyar város: Debrecen, amely azonban nem eléggé szép, és végül van egy híres fürdő, amely szép is, magyar is, s ez: Balatonfüred.

Erről a három helyről egész regék kelnek a falusi házak csöndes, árnyékos tornácai alatt. Színművek, regények, versek segítenek megszőni a fantáziának a csodás képet felőlük azoknál, akik még nem látták egyiket sem.

A fényes Budapest átszelve a fejedelmi folyam által, Mátyás várának lábainál, tündöklő palotasor, Gellértnek kopasz orma, a tündérsziget a Duna közepén és a többi meg a többi.

De az öreg Debrecen sem bolondság! Az csak olyan ugyan ehhez képest, mintha egy szép cifra dáma mellé valami ripacsos, izmos, tenyeres-talpas Erzsókot állítanának, de ha mégis ez a mi igazi városunk az ő nagy búbos tornyaival, a homokbuckás Hortobágyával és a címisek szörnyen vastag nyakával. Amazt (ti. Budapestet) megbámulja a magyar ember, emezt (Debrecent) respektálja.

Mert ha nincsenek palotái, de vannak virtusai.

Mikor a Bach-világban arról tudakozódtak azok a bizonyos irányadó körök: nem lehetne-e Debrecenben is behozni tannyelvül a németet, azt adta feleletül a városi magisztratus:

„Bizonytalan a századok lefolyásában azon időpont elérése, midőn ugyanis arról lehetne tanácskozni, hogy mikor léssen célerányosan német nyelv behozatalának lehetőségéről való gondolkozás.”

...Hát lehet-e ennél szebb nemzeti stílus?

De minthogy most sokkal melegebb idő van, mintsem a városokat akár bámulja, akár respektálja az ember, nézzük meg az ország harmadik csodáját, Füredet.

Annyit már tud minden ember róla, hogy a regényes Balaton partján fekszik, s hogy a hullámozó Balaton az igazi zsuzsu-tenger. Mintha haloványzöld gyűrött óriási végselyem lenne kiterítve a fölséges völgyben, melynek berkeiből, nádasaiból szinte előlépni várjuk Kisfaludy regéinek alakjait. S ott kell lennie a legszebb ponton, öreg Tihannyal szemben a híres Fürednek, hova a leányok már piciny korukban odaálmodják magukat: anyjuk, nagyanyjuk is ott volt boldog, onnan ment férjhez. Képzeltetetlen pompa lehet ott. Egy előleg a paradicsomból a magyarok számára.

Ott is van az a Balatonfüred, ahova képzeljük, de nem olyan szép, mint ahogy gondoltuk. Én részemről nagyon sajnálom, hogy megnéztem, jobb szerettem volna, ha a képzeletbeli Füred maradt volna meg.

Mert az igazi nem felel meg a legszerényebb várakozásnak sem. Sok jót tett már eddig is a Balaton Egylet, de még ez mind igen kevés, csak arra nézve is, hogy Mehádiát utolérjék.

Hátha még elgondoljuk, hogy az egyetlen európai kinézésű táncterem és az egyik vendéglő, a jobbik, csak most, két-három év óta épült fel, igazán csodálkoznunk kell, hogy mit szerettek meg itt annyira a negyvenes évek nagyurai.

Talán Bizayt? Mert Bizay úgy odatartozik Füredhez, mint akár valamelyik ismerős berek.

A Balaton tagadhatatlanul tündériesen szép, de ez a természet bőkezősége, ami aztán egyéb van, az nem áll azzal arányban egy csöppet sem. Sőt még a Balaton szépsége sincs kiaknázva: a vendéglők főszobái mindenüvé inkább nyújtanak kilátást, mint a Balatonra.

A sétány kicsiny, s az sincs jó karban. Dísznek, pompának semmi nyoma, ha csak a Kisfaludy Sándor szobrát nem vesszük annak, mert az csakugyan bőkezűséggel van megalkotva: egy vég gácsi posztó mindenestre van az öregúron, kin több rendbeli öltöny és köpenyeg lóg le (hát még lájblí mennyi lehet rajta?). Általában ruha dolgában nem fősvények a magyarok elhalt nagyjaik alakjának megörökítésénél!

Árnyékos hely igen kevés van, komfort a vendéglőkben nincs. Kirándulási hely volna egy-kettő, de ezekhez jutni nagyon nehéz. Tihanyba hajó csak úgy megy, ha nagy társaság verődik össze; Tátika, Csobánc messze vannak, s hasonlóan nincs megkönnyítve az oda való menetel. Olyan kirándulási helyekről pedig, ahova a saját erejükből mehetnének a vendégek, amikor nekik tetszik, éppen nincs gondoskodva.

Ezért sívár Balatonfüreden az élet. Ehhez járul még a nyomott társalgási szellem. A vidéki dzsentri dominál ott, s egészen a vidéki fürdők bélyegét s idegenek szemében tűrhetetlenségét nyomja rá a gyönyörű fekvésű helyre. Az egymás közt ismerős dzsentri izolálja magát, a vezérszerepet viszi a fürdőben, és az idegeneknek otthontalanná teszi a helyet, mert még túlnyomó, s mert túlnyomóságát érezteti.

A kereskedéseket apró, piszkos lebuajok képezik, melyek fészter alakban vannak odaragasztva az egyes épületekhez.

Mit szóljunk a villákról?

Egy társaság diskurzusát hallgattam ki egy este a Balaton-parton levő padok egyikén: Jókait szidták. Szétnéztem: nincs-e Gyulai Pál köztük? Nem volt ott! Más szidta Jókait. Kíváncsi voltam miért szidják; az, hogy szidják nem lepett meg. Mert a magyar ember azt szidja a legjobban, akit legjobban szeret. Jókait szidják a trónörökös könyvéért. Szidják, hogy minek ír annyit. És szidják azért is, hogy minek foglalkozik politikával, mért nem ír többet. Egyszóval szidják mindenért.

– Elöttem nem nagy ember – recsegett egy öregúr dühösen hadonászva a botjával. – Nem, én nem ismerem el.

– De hát mit csinált, hogy olyan nagyot esett?

– Fákat ültetett a villája elé, azok most megnöttek sűrűre, magasra, s egy akkora darabot sem lát a Balatonból, mint a tenyerem. Hát hallotta már azt valaki, hogy okos ember ilyet tegyen? Nekem ugyan írhat ezentúl akármit...

Általában a villák többnyire így vannak építve. S az is egy nagy baj, hogy a fürdőigazgatóság nem gondoskodik arról, miszerint a fővárostól odáig olcsóbb, gyorsabb és kényelmesebb legyen a közlekedés. Siófokon térdig erő homokban kell egy nagy darabot kutyagolni az utasoknak a vasúttól a gőzhajóállomásig, s keresve keresni valakit, aki a pakkjaikat viszi.

De akár egykötetnyit össze lehetne írni Balatonfüred hiányairól, amik gátolják, hogy világfürdővé legyen, de amiket idővel mind el lehet enyészteni.

Szinte nevetségesnek látszik előttem az imitt-amott felhangzó bús sóhajtás, hogy miért nem jönnek oda a külföldiek.

Ugyan mit keresnének ott a külföldiek?

De annál hazafiasabb, derekabb dolog a Balaton Egylet, mely az örökös sóhajtások és panaszok helyett hozzálatott, bár eddigelé csak szerény és éppen amiatt lassú eszközökkel, olyanná tenni Füredet, aminőnek azok képzelik, akik még nem látták.

Poéták dala hiába zeng a zöldes vízről, színműírók hiába teszik ide a drámai cselekvény bogját. Az európai embereknek nem elég a természet szépsége, azoknak komfort is kell.

A Balaton ellen nincs panasz: az teszi széppé a helyet, az adja a híres fogast is.

Hanem a fürdőtulajdonosok is adjanak valamit, ne csak az öreg Balatonra hivatkozzanak örökké.

(1884)

Bakonyi István

KÖLCSEY

Minden nemzet életében vannak kivételes pillanatok. Sorsfordítók, hitet és erőt adók. A teremtet világ kivételes ajándékai, amelyek évszázadokra adnak irányt, lelki töltődést, reményt és biztonságot. Szerencsés esetben ezek a pillanatok nem vérrel áztattak, nem az erőszak keserű gyümölcsei. Sokkal inkább a szeretetnek, a teremtő gondolatnak és a tiszta szívnek az áldott következményei.

Ilyen esztendőnek tudhatjuk 1823-at, annak is az első hónapját. Küszöbön a reformkor, a magyar történelem egyik legdicsőségesebb korszaka, mindmáig ható csodájával, s majd 1848–49 forradalmas, szabadságharcos történéseivel. Ekkor, 1823 januárjában még másfajta dolgok történnek. Az év első napján világra jött Petőfi Sándor, akinek szülei még nem tudhatták, hogy negyedszázaddal később mi történik a most még békésen szuszogó csecsemővel. Néhány hetes csak, amikor egy, már ismert költő, Kölcsey Ferenc megírja nemzeti énekünket a tetőző nemesi ellenállás idején. Háta mögött a magyar sors vérvizataros százaival.

Azóta ez a legszentebb irodalmi alkotásunk, s később Erkel Ferenc gyönyörű zenéjével legszebb énekünk. Valódi imádságunk. Vannak, akik szerint túlzottan borúsak gondolatai, bár ők sem tagadják, hogy ezek a színek a magyar sorssal szoros összefüggésben állnak. Valószínűleg azoknak van inkább igazuk, akik vallják: a bajok, a kínok kimondása egyben segít a föloldásban is. Éppen a mindig énekelt első strófában az isteni áldást kéri, s a víg esztendő, a víg jövő eljöveteleiben bízik a költő, kinek műve nyomán születtek még rokon lelkületű remekművek. Például Vörösmarty Mihály Szózata, újabb kori ünnepeink záróéneke, vagy éppen a huszadik században a mártírsorsú Radnóti Miklós Nem tudhatomja, a vers, amely a korszak Szózatának is fölfogható. S tegyük hozzá: ez utóbbi mű szerzője nem a jól fűtött nyugat-európai kávéházakban becsmérelte hazáját, amelyből vétetett, hanem a halál torkában szakadt föl belőle a gyönyörű valomás. Hazaszeretetének ércnél is maradandóbb bizonyágtétele.

Igen, Kölcsey Himnuszának szellemisége így él tovább a nemzet lelkében és gyakorlatában. Pedig mint minden műnek, ennek is különös a sorsa. Volt idő,

amikor például az egyik legvéresebb kezű diktátornak szemet szúrt az „Isten, áldd meg a magyart!” Az ötvenes években született legenda szerint megpróbálta rávenni a korszak legnagyobb zenészét és poétáját, hogy írjanak új himnuszt. De Kodály Zoltán és Illyés Gyula ellent tudott állni, és akkor, az igazságtalan Mátyás korában is megmaradt a reformkor himnusza. S kinek a torka nem szorul el, amikor egy olimpiai győzelem, vagy éppen a szilveszteri pillanat varázsa közben fölhangzik a jól ismert dallam és szöveg! Megszentelt percek ezek. Erősítik hitünket és életünket, szorosabbra fűzik hazánk iránti érzéseinket. Cselekvésre buzdítanak minden időben.

Miként Kölcsey életére is jellemző a cselekvés, a hazáért tenni akaró szándék. Országgyűlési képviselőként küzdött az igazságért, és a szónoki műfajban is nemzete legjobbjai közé tartozott. Parainesisében erről így vall:

„A szónokság szabad nép körében támadt, s szabad nép életéhez tartozik. Ének hangja szelídít meg a vad csoportokat, a mívelt nemzet tömegét szónoklat vezérli, s ennél fogva nem hiú gond az, melyet ékesszólás elérésére szentelünk. Szó szavat húz maga után, élő tanácskozásban fejlik ki, s tartatik fenn a szabadság szelleme, s jaj a nemzetnek, mely írott parancsokat némán olvas, s vakon engedelmeskedik! Add hozzá, hogy a szónokság sok és mély tudományt, sok és lélekemelő gyakorlást, sok és szívrázó erőt kíván, s mondhatod-e haszontalannak a fáradságot, mely annak megnyerésére éveken keresztül fordítottak?”

Elmélet és gyakorlat egységét igazolja, hogy maga, a költő is remek országgyűlési beszédeket hagyott az utókorra. Nyelvezete, logikája, kristálytisza szelleme máig ható példa lehet. Hallgassunk meg néhány részletet az 1832-ben Pozsonyban elhangzott szónoklatból! Abban az időben az egyik ülés tárgya volt a magyar nyelv hivatalossá tétele, a latin nyelv több évszázados uralma után. A főrendek már kétszer visszautasították az alsóház javaslatát, s ezután emelkedett szólásra Kölcsey Ferenc.

„...Mi ezen kívánság eredete? Csak az, mert magyarok vagyunk. Ha német vagy más idegen nyelvet kívánnánk felvenni, akkor lehetne szüksége a kívánság eredetét kérdezni: de e mostani kívánságunknak, mely a nemzettel együtt született, állandóul azzal öszvekapcsolatott, eredetét hosszasan keresni akar ni nem egyéb pusztá ürügynél, mely által a dolog továbbra is elhalasztassék. A kívánság terjedése? Olyan kérdés, mit tenni miért kellett legyen, nem értem.

Természetesen ennek több vagy kevesebb kiterjedése nem lehet, mint a magyar nemzet és ország, mint a magyar kormány minden ágainak határa. A lehetőség? Minekutána negyvenhárom év küzdései után oda jutottunk, hogy már a múlt országgyűlésnek nyolcadik törvénycikkelyénél fogva, minden, ki ezután hivatalba lépni fog, minden, ki ezután ügyvéd lenni akar, magyarul tudjon: többé nincs semmi lehetetlenség. Részünkről mindnyájan tudunk, beszélünk magyarul, tehát írhatunk egyszerre magyar törvénycikkelyt és felírást, a kormány részéről természetesen a kancelláriát, mely magyar, alá kell vetni az említett törvénycikkelynek, és jól is tudjuk, hogy ott oly urak állanak, kik értik nyelvünket. Hol itt a lehetetlenség, hogy most mindjárt ne teljesíttessenek azok, amiket kívánunk?...”

Összhangban van ez a beszéd a testőríró Bessenyei György Magyarság című művében írottakkal, vagyis: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, idegenen sohasem.” Hasonlóképpen a legnagyobb magyar-nak tartott Széchenyi István érdemeit is itt kell hangsúlyoznunk, hiszen ő a nemzet közakarátának eleget téve alapította meg az Akadémiát, azt a szervezetet, amelynek küldetéséhez tartozik az anyanyelv védelme, ápolása. Ezek után kerülhetett a magyar nemzeti nyelv ügye 1833-ban a diéta elé. Ahogy jeles nyelvészprofesszorunk, Bencédy József írja a Kölcsey-beszéddel kapcsolatban: „A nemzet életére kiható téma, logikai érvelés, majd érzelmi alátámasztás – három olyan pillér, mely magyarázza a kortársak figyelmét, elismerését és az utókor megbecsülését.” De térjünk vissza e kiváló retorikai teljesítményhez, annak befejezéséhez.

„... Ha pedig még egyszer csakugyan írunk, jelentjük ki azon tántoríthatatlan elhatározásunkat, hogy előbbi üzenetünkötől semmi esetre el nem állunk, hogy ha helybenhagyást ezúttal sem találunk, mi a fejedelemhez vivő utat magunkban is meg fogjuk keresni. Az elkészerített hazafiúság érzelmei nagy jogokat adnak, csak erős kebelben lángoljanak. Sokszor halottam én itt erőről, morális erőről szót tetetni, s ezen pillanatban szólítom fel a Tekintetes Rendeket, ezen erőt kifejezni, s úgy vélem, nem szólítom fel híjában, mert íme, én is, ki egyike vagyok a leggyengébbeknek, nyilván s egyenesen kimondom: előbb fog e kebel megrepedni, mintsem a nemzeti nyelvre nézve tett kívánságtól egy pillanatra is elálljak.”

Szenvedélyes, lelkesítő és határozott hang. A romantika egyik legjobbjának hangja. Annak a stílusnak

a példája, amelyben az alkotó képzetnek épp oly fontos a szerepe, mint az organikus természetfelfogásnak, valamint – főleg Kelet- és Közép-Európában, például az orosz és a lengyel irodalomban – a hazafias szellemnek, a dicső múltból merített gondolatnak. A romantika egyik legszebb és legtömörebb magyar példája is Kölcsey Ferenc nevéhez fűződik híres epigrammája, az 1831. december 29-én Csekén írott Huszt által.

*„Bús düledékeiden, Husztnak romvára megállék.
Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold.
Szél kele most, mint sír szele kél, s a csarnok elontott
Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém.
És mond, Honfi, mit ér epedő kebel e romok ormán?
Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
Messze jövővel komolyan vess össze jelenkort.
Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!”*

Egy nagy továbblépésnek vagyunk itt a tanúi. Miközben néhány sorban fölvonul a romantika eszköztára, kész a reformkor programja, összhangban a korrall, az országgyűlési szerepvállalással. A romantikus költészettel, a semmiből új világokat teremteni akaró alkotó ember szándékaival. A múlt árnyai helyett a költő tekintete a jelenre és a jövőre irányul. Az árnyakat, a romok sötétjét legyőzi a Fény, és költőnk vágyai között ott lappang, hogy jöjjön el már végre a fény birodalma. Miként mi, kései utódok is erre vágyunk szakadatlanul...

Ugyanakkor lelkünk mélyéről feltörő akaratunk, hogy a múltat nem szabad végképp eltörölni. Hiszen Kölcsey vagy Vörösmarty egyaránt táplálkozik belőle, mint ahogy a regényíró óriás, a harmadik nagy magyar romantikus Jókai Mór is. Az egyik vezérgondolatuk Vörösmarty Mihály megfogalmazásában: „Régi dicsőségünk, hol késsel az éji homályban?” S a régi dicsőségnek megvannak a történelmi nagyjai, a magyar múlt hősei. Tragikus is dicső múltunk jeles szereplői. Kölcsey fölnezz rájuk, s például a Zrínyi második éneke című versben így szólal meg.

*Te lásd meg, ó sors, szenvedő hazámat,
Vérkönyvel ázva nyög feléd!
Mert kánya, kígyó, féreg egyre támad,
És marja, rágja kebelét.
A méreg ég, és ömlik mély sebére,
S ő védtelen küzd egyedül,
Hatalmas, ó légy gyámja, légy vezére,
Vagy itt az óra, s végveszélybe dűl!*

Áldást adék, sok magzatot honodnak,
Mellén kiket táplál vala,
S másokra vársz, hogy érte vívni fognak?
Önnépe nem lesz védőfala?
Szív, lélek el van vesztegetve rátok,
Szent harcra nyitva várt az út,
S ti védőfalat körüle nem vonátok,
Ő gyáva fajt szült, s érte sírba jut.

De szánjad, ó, sors, szenvedő hazámat!
Te rendelél állást neki:
S a vad csoport, mely rá dühödve támad,
Kiket nevelt, öngyermeki.
Taposd el a fajt, rút szennyét nememnek,
S míg hamvokon majd átok ül,
Ah tartsd meg őt, a hűv anyát, teremnek
Tán jobb fiak, s védvén állják körül.

Törvényem él. Hazád őrcsillagzatja
Szülötti bűnein leszáll,
Szelid sugárit többé nem nyugtatja
Az ősz apák sírhalminál.
És más hon áll a négy folyam partjára,
Más szózat és más keblű nép,
S szebb arcot ölt e föld kies határa,
Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.

Ez, a Kölcsey halála előtt nem sokkal született vers újra a himnusz magaslatait idézi, tragikus és romantikus világlátásával, a nemzet sorsa iránti elkötelezettséggel. A történelmi múlt egyik nagy példájával. Akkor idézi meg Zrínyit, amikor éppen tíz esztendő van még hátra az 1848-as forradalomig, ami mintegy betetőzése lesz a reformkori folyamatoknak. S miként a kor, így Kölcsey egész életműve is fölmutatja a változást, a változatosságot. Nem egyenesen fölfelé ívelő a reformkori folyamat, vannak benne gyors előrelépések, de vannak benne megtorpanások is. Akár egy ember életében... Akár egy nemzet egész történetében... Ám egyértelmű, hogy folyton a tökéletesebbé válás lebeg legjobbjaink szeme előtt, s egy percre sem hátrálnak meg. A költő gyakran szembe néz az írás értelmével, a tettek morális következményével. Erről is szól a Vanitatum vanitas. (Magyarul: hiúságok hiúsága.)

Itt az írás, forgassátok
Érett ésszel, józanon,
S benne feltalálhatjátok,
Mit tanít bölcs Salamon:
Miképp széles e világon
Minden épül hitványságon,
Nyár és harmat, tél és hó
Mind csak hiábavaló.

Földünk egy kis hangyafészek,
Egy perchozta tünemény,
A villám és dörgő vészek
Csak méhdongás, s bolygó fény,
A történet röpjölése
Csak egy sohajtás lengése,
Pára minden pompa s ék,
Egy ezred egy buborék.

Sándor csillogó pályája,
Nyúl vadászat, őzfutás,
Etele dülő csordája
Patkánycsoport, foltdarázs,
Mátyás dicső csatázási,
Napóleon hódítási,
S waterlooi diadal,
Mind csak kakasviadal.

A virtus nagy tüneményi
Gőz, mit hagymáz lehele,
A kebel lángéreményi
Vértolulás kínjele,
A vég, melyet Socrat ére,
Catonak kihulló vére,
S Zrínyi Miklós szent pora
Egy bohóság láncsora.

És ti, bölcssek, mit hozátok
Ami volna szép s jeles?
Mámor bírta koponyátok,
Plato s Aristoteles.
Bölcselkedő oktalanság,
Rendbe fűzött tudatlanság,
Kártyavár s légállítvány,
Mindenféle tudomány.

Demosthén dörgő nyelvével
Szitkozódó halkufár,
Xenofon mézbeszédével
Rokka közt mesére vár.

Pindár égi szárnyalása
Forró hideg dadogása,
S Phidias amit farag
Berovátkolt kódarab.

Mi az élet tűzfolyása?
Hulló szikra melege.
A szenvedelmek zúgása?
Lepkeszárny fergetege.
Kezdet és vég egymást éri,
És az élet hú vezéri
Hit s remény a szűk pályán,
Tarka párák s szivárvány.

Holdvilág csak boldogságunk,
Füst a balsors, mely elszáll,
Gyertyaláng egész világunk,
Egy fúvallat a halál.
Vársz hírt s halhatatlanságot?
Illat az, mely tölt virágot,
És rózsát, ha elhúll,
Még egy perccel éli túl.

Hát ne gondoldj e világgal,
Bölcs az, mindent ki megvet,
Sorssal, virtussal, nagysággal
Tudományt, hírt s életet.
Légy, mint szikla rendületlen,
Tompá, nyúgód, érezetlen,
S kedv emel vagy bú temet,
Szépnek s rútnek húnyj szemet.

Mert mozogjon vagy álljon
E parányi föld veled,
Lengjen fényben, vagy homályon
Hold és nap fejünk felett,
Bárminő színben jelentse
Jöttét a vándor szerencse,
Sem nem rossz az, sem nem jó,
Mind csak hiábavaló!

Mondják, hogy a magyar költészet fő vonulatához hozzátartozik a bölcselkedés, a filozófiai közelítés. Az ilyesfajta gondolatiság jól látható ebben a műben, ami egyébként nem sokkal a Himnusz után született meg, 1823 tavaszán. Mindamellelt inkább rokona Vörösmarty Mihály kései, drámai hangú költeményeinek, leginkább a Gondolatok a könyvtárban kínzó kérdései járnak a fejünkben, miközben a bűnnek számító

hiúság, Kölcsey Ferenc megfogalmazta természetrajzát ízlelgetjük. Hiúságnak minősül itt sok minden, olyan értékek is, amelyekről a földi halandó esetleg másképpen gondolkozik. Kakasviadalnak minősül a katonai hódítás, és nem menekülnek sem az ókor nagyjai, sem a történelem újabb századaiban szerepet játszó a keserű bírálat elől. Kemény, igazságkereső hang a Kölcseyé, s nem ártana ma sem figyelnünk szavára, intelmeire. Igen, közel áll hozzá az akár Szent Istvánt is idéző intelmek sora. Erről tanúskodik a Kölcsey Kálmánhoz írott Parainesis, amiből álljon itt néhány részlet!

„Mi a boldogság? Az emberek száz meg százfélét hittek annak lenni, s mindaz nem egyéb eszköznél, miáltal azt elérhetni reméllék vala, s elérni mégsem tudhaták. Mind azért, mert törekvésök célát az eszközzel összetéveszték, mind azért, mert oly valamit tettek célá, ami csak más, való cél után küzdés következeként tűnhet fel. Boldogság fájdalommal s keserűséggel együtt meg nem állhat. Mondhatod-e, hogy ember általános boldog lehet? Embernek időről időre lehetnek örömei, de azok vagy hirtelen enyészve keservekkel váltatnak fel, vagy hosszasan maradván unalomba mennek által. Érzékeny szívnek több fájdalom jut, mintsem általános boldogságra számot tarthasson, érzéketlen sem jót, sem rosszat nem érezhet. A megadás nyugalma csendes érzemény, de szenvedés következése, s annak emlékezetét le nem vehetkezi. Megkeményedés a fájdalom iránt, az öröm útát is bezárja, s érzéketlenséggé vál. Higgy nekem, e szó: boldogság, egyike a legbizonytalanabb s legszűkebb értelmű kifejezéseknek, s ki boldogságot vadász, árnyékot vadász. Teljesített kötelesség s nemes törekvések önérzése küzdés s bánat közt is nyugalmost tenyészt, s ha e nyugalommal, boldogság cím alatt megelégszel: annak megnyerése szép, jó s erős léleknek keresés nélkül, csupán tettei következésében bizonyos. Minden egyes ember, még a legnagyobb is, parányi része az egésznek, s minden rész az egészért lett alkotva, azért kell munkálnia is. Ki saját jóllétét egyetlenegy fő cél gyanánt űzi, neveltségessé teszi magát minden gondolkozó fej előtt. Az emberiség, mint az óceán, melynek ezredekre, miriádokra tartó élet rendelteték, egy ember, mint egy buborék, mely támad, ide s tova hanyatlik, s pillantat múlva széjjelpattan, a megmérhetlen tömegben eltűnendő. Ez elmentélben vigasztaló gondolat fekszik. Mert saját kicsiny voltunk érzete az egész nagyságra vetett tekintet által magasztaltatik fel, s egyszersmind a kétségbeesés

keserítő gyötrelmeit szenvedések közepette is elkerülhetjük. Ugyanis, bár minden küzdéseink mellett magunk számára jobb napokat nem vívhatónk ki: de tisztán érezve, hogy emberi rendeltetésünk fő célja nem is ez vala, nem nézünk átokkal vissza a pályára, mely ha nekünk töviset hozott is, nemünknek most vagy jövőben virágot és gyümölcsöt teremhet.

Most pedig, szeretett gyermek, isten veled! Most még a gyermekkor bájos álmai kebeledhez gondot férni nem engednek, de eljön egyszer az idő, s a tapasztalás égető nappala téged is felébreszt. Ha majd e felébredés kínos óráiban e lapokat előveended, jusson emlékezetedbe: miképpen a felébredés kínos órájának gyötrelmeit én is teljes mértékben szenvedtem, azonban szerelmemet az emberiség, s bizodalमत az örök sors iránt híven megőrizni törekvém, s hidd el nekem, ki e kettőt bírja, az füstbe ment remények után sem fog vigasztalás nélkül maradni.”

Himnusz-költőnk intelmei máig hatnak. Akkor is, ha tudjuk: keserves sorsú ember írta le őket, olyan alkotó, aki egyként viselte szívében az egyetemességet, a magyarságot és személyes sorsát. Borús soraiból is rendkívül sokat tanulhat a kései utókor, s biztatásaival, a Husztban megfogalmazott nemes programmal pedig erkölcsi kötelességünk jól gazdálkodni. Igaza van Németh Lászlónak, amikor azt írja, hogy: „...Kölcsey magánya mély és kriptaszerű volt, hangja síri, hatása borzongató.” Ám éppen ez a borzongató hatás képes arra, hogy bennünk teremtőerővé váljon.

(Elhangzott a székesfehérvári Vörösmarty Színházban 2010. január 22-én, a magyar kultúra napján.)

... ÉS AZ UTOLSÓ DAL

nem jön ki hang a torkodon, csak e pár szobor
fogad, gránitkőből faragott csupa torzó,
hevernek szerte a parti homokban
ide rogyva süppetegen,
tajtékkígyók tekerőznek
reájuk és a nap lehel infravörös fényt,
ölkükbe fut föl a habsivatag
– dagály – s a hónuk alól a fér-
gek, rákocskák elinalnak...
és hallod – utolszor? – igen,
tranzisztoros recseg valahol, valahonnan,
talán elejtve fövényfonadékon,
belőle szólhat a dal, valaki, valahonnan
– csitt! – énekel, búsong pianóban,
egy dal – beatblues – az utolsó,
a falvak, városok elnéptelenedtek és
e rekedt bariton szerelemről bánakodik,
ki tudja, miért odahagyta ribanca,
mily fájdalom, düh, mással andalog el,
eh, visszafáj gyönyörükre,
hogy egykor pálmásorban sétakocsiztak,
miközben mandolinon napenyészett
egy pescatore a nápolyi allén...
de ím' zörejjé válik a szó,
halkul, kimúlik a dal,

*a föld kihal, lángolnak a rémteli utcák,
kőmorzsalékká nyirkuszodott a szív,
s a nők többé sohasem cicomáznak...
iszapba merült el a rádió, zene, tévé,
se hang, se... apokalipszis...*

*csak itt, a kietlen parton látni e szobrokat,
hullámok nyaldossák a lábaikat még,
behemótok, izmaikon mohaállat
tenyészik, amarra holt madarak
és már nem zöldel az alga,*

*napfeljövettől napszentültig az orruk,
a szájuk égő gázt böfögint, lövell,
akár az osztrigafarkasok
a halpiacon tűz-gőzt pipálva,
csend héjasodik... na, mondd:*

*ki fog itt dalra fakadni? se csicsörke, poszáta,
uramisten, az emberről hírt adni ki fog?
hogy hajdan a költők verseket írtak,
mondd, énekelni ki fog, talán
beomló parton e torzók?*

AMERRE A SZÉL FÚJ

csavargótársamnak, M. E.-nek

el innen bárhová felejteti holdbanyám!

*– vágyunk hullámverése, halld-e, morajlik –
ifjodva szélanya partjai mentén
jolléval, gépkocsikon, repülővel,
gyalog... és vissza se intve*

szomszédnak, vérszívó rokonoknak, a múltnak,

*na, pá rosszkezd-lovagolta világ!
szökésben életem, önmagam
elől veled – el! – ahol csak
egyszerűen csavargók*

napon sült állobók lehetünk elidőzve

*a Montmarte-on vagy a nápolyi allé
pálmásorán, el a hellaszi éj
narancsokertjeibe, mindegy
hová, amerre a szél fúj*

Molnár Zsolt

HÉT FELÜTÉS

*Álmomban láttam
összemenni a hegyet.
Tél volt. Zúzmará*

*

*Játszottam egyet.
Mekkettőzött életem
Kép és táj. Egyke.*

*

*Oszthatatlanul
zuhanok körbe-körbe.
Képbe zár a fény.*

*

*Rézsű napfényben.
Vakond vakondol vakon.
Elnyűhetetlen.*

*

*A távolban fák.
Rajzok. Gyökerükben ég
és Altamira.*

*

*Egyetlen napom
mindben egy. Egyben minden
napom egyre megy.*

*

*Egészbe vágva
még vagyok. Madár feszít
eget. Danászok.*

(2003)

Tungli Klára

TILTOTT KÉPRÉSZLET

*Nézd szemeit,
érett mandulák.
Egykor fél Ázsiát
fellobbantotta tüzüük.
Vérében múlhatatlan
fűszer, Kelet zenéje,
ám lomha hasa
vonaglni sem kész,
pedig akkor bűvös táncot
járt a paradisahnak.
Ernyedt szájában
tengeríz.
Fakuló felhők közt
lebeg a fátyla.*

„MIÉRT E LOM?”

(Néhány mondat a könyvgyűjtésről)

Állítólag beszélni is kár erről! Ki vesz könyvet napjainkban? – hallom a cinikus kérdést. Pedig hagyománya és irodalma is van a könyvgyűjtésnek. Köhalmi Béla két alkalommal, 1918-ban és 1937-ben is kiadta erről a Könyvek könyve valloásgyűjteményét. Aztán nemzedéktársam, Batári Gyula folytatta a sorozatot. Úgy hiszem: a könyvgyűjtés hullámvölgyében is szólnunk kell a gyűjtési kedvről.

Ha magyartanár vagy, ha értelmiségi vagy, legyen saját könyvtárad! Legalább akkora, amit mindenkor örömmel forgathatsz. Ne menj minden irodalmi órád előtt közkönyvtárba! – ha lehet. Számomra ezt érzelmi szempont is indokolja! Nem szeretem a számárfüles, az agyonhúzogotott könyveket! Ha van saját szép könyvem, azt viszem magammal! Hátha kedvet kap a diák is a gyűjtéshez. De ragaszkodom a régi könyvtáralapító kötetekhez is.

„Miért e lom?” – kérdezi Vörösmarty. Nem lom az, ha a könyvek javát gyűjtöd össze! „Mit olvassak én, aki már mindent ismerek?” – mondta egy hajdani öntelt kollegám. Ezután számárságokból gyártott botor elméleteket! De nem olvasott!

Mindig legyen annyi könyved, kézikönyved, amire a munkádhoz szükséged lehet! Szerb Antal emleget egy Puxus Oppidianus nevű humanistát, aki tűzvész idején egyetlen könyvvel menekült ki a házából. Ha a többi elvész is, legalább legyen egy szép könyve! Ha a hajdani – talán csak kitalált humanista története jámbor lelemény lenne, akkor is tünődj el e szép parabolán! Szerb Antal ír a varázslóról is, aki eltöri a pálcáját. Hiszek abban, hogy az olvasó varázsló sosem töri el a pálcáját. Mindnyájan lehetünk Prosperóvá, ha szépen és okosan akarunk varázsolni a könyveinkből. De hová tegyük őket, ha nagyon sok gyűlt össze?

Mi lesz, ha eljön az ablakcsere ideje?

A könyv érték, az olvasás öröm. Igazán az-e? Lommá is válhat: ha beüt a gazdasági recesszió. A hetven négyzetméteres lakásban, a feleségemtől kapott szobából kicsordul a könyvtáram. De akkor már nem érték? Akkor lom-má válik? Hideg, télies időben is barát a könyv? Valóban az? Vannak megszerezhetetlen könyvek! És ha megszerezted? Meddig érték? Az ablakcsere-szindróma! Ez a veszély mindent felülír?

Mégis csak lom lett a könyv?

Amíg ezen tünődöm, lejegyzem ide néhány saját könyves történetemet:

Tízestendős sem voltam (1932-ben születtem), de már volt egy kisebb könyvtáram Sopronban. Könyvet kaptam a Pesten élő keresztanyámtól, Gaál Mózes Mikes regényét ajándékozta nekem. Paula néni Márta-nővér volt, 1944-ig a pesti Rókus kórházban dolgozott szülésznőként bábavizsgával. Egy-egy orvos főnökétől kapott ajándékba könyvet számomra. A Híres feltalálókra még ma is emlékezem. Azt hiszem, a szerző elméletben még a helikoptert is ismerte. Meg volt egy Sven Hedin-kötetem is, a piros táblás Földrajzi könyvtár sorozatban. Ezek uraságtól levetett könyvek?

Persze főleg édesanyámtól kaptam könyvet. Többek közt Hauff meséit németül. Egy-egy Blaskó Mária-kötetet bérmaeresztapámtól, dr. Gacs Jánostól, a soproni Szent Imre Kollégium igazgatójától. A dicsőség hadserege című kötet Jézus körül összegyűlő jeruzsálemi gyerekekről beszélt. Ez a könyvem véletlenül még ma is megvan, pedig nem bántam szépen az ifjúkorom könyveivel. Nem vigyáztam rájuk kellőképpen. Mindig jobban becsültem az újonnan megszerzett olvasmányt.

Akkor már a Szent Mihály elemibe jártam Sopronban a Flaszteren (ez földrajzi helynév), amikor bejött egy könyvügynök az osztályba. A Gyermekvilág lapot ajánlotta előfizetésre. Mi két-három percre laktunk az iskolától. A könyvügynök sem volt rest, megkereste az édesanyámat, aki megrendelte számomra a lapot. Ugyanez az ügynök (vagy egy másik?) hozta az olcsó, Tolnai Világlapja Nyomda Petőfi összesét, hozzá egy Madách: Az ember tragédiáját. Ha jól emlékezem, mindkettő apró betűs, a Petőfi piros táblás. Megkaptam őket, de már ezek a könyveim nincsenek meg! Hány Petőfim lett azóta! Például a Lobogónk, Petőfi korszak album alakú, Ferenczy Béni-féle, „népfrontos Petőfi” fejjel!

Gimnazista kisiskolás koromban még Adym is lett egy rövid időre. Az a kötet egy szerencsétlen sorsú zsidó könyvtár 1944-es felszámolásakor esett le egy szekérről. A nyilasok vitték a fosztogatott javakat. Én felvettem a Várkerületen leesett kötetet, hazavittem. Édesanyám indulatosan széttépte a könyvet. De nem holmi Ady-ellenességből. Anyám érve végtelenül egyszerű volt: „Ide te lopott holmit nem hozol!” Anyám puritán erkölcsi tartása tiszteletre méltó. De a letépett könyvtábla megmaradt – abba kötettem be azt a Földessy Gyula-féle ugyancsak piros fűzött Ady-kötetet évek múlva. Erről a „poétaadminisztrátor” Földessy levette az 1950-es évek elején „az ajánlásra méltatlanná vált személyek nevét”. Volt dedikáció – nincs dedikáció. Ez is jellemző kortűnet.

Még 1943-ban, a IV. osztály végén megjelent Papp Kálmán városplébános Énekes Kálmán (diák nevén Pöngő tanító úr) év végi osztályvizsgáján. „Milyen könyvet szabad olvasni egy katolikus gyerekeknek?” – kérdezte tőlem. Olvasó gyerek hírében lehettem. „Ami rajta van a „nihil ostoba” felirat – válaszoltam buzgón. Sejtelmem sem volt, hogy „obstat” – azaz „semmi nem akadály”, tehát nincs benne hiba! Jót nevettek az értelmezésem, de nem nevettek ki. Az év őszétől dr. Pálos Ferenc OSB tanárom már a Jirka-féle olvasókönyv „Agricola terram arat. Agricola vinam quoque curat” mondatait tanította nekünk. Áldja meg érte az Isten!

Gimnazista koromban néha még a latin diákújság, a Juventus számait is kézbe kaptam. Ez a piarista tanár, Wagner József lapja kincs, főleg a magamfajta latint tisztelő értelmiséginek. A Juventus pedig megszerezhetetlen. Később szereztem meg a Bibliotheca Iuventutis emlékkötetét. Az első latin szótáram egy Schmidt-féle volt. Sárkuló a papírja, ezt használok Ráckevén, amikor ott pihenek. De van Burián-szótáram is, de amire viszont büszke vagyok, az a Georges-szótár. Az majdnem mindent tud. Amit mégsem, azt megtalálom a nagy Finály-szótárban, vagy annak kisebb, Kolozsvárott kiadott példányából. Van Szabó Szilveszter-szótáram is. Szerzője egy győri bencés tanár. De a csúcs a Pápai Páriz–Bod-féle kiadás. Még sárospataki Soltész–Szinyei Gerzson-szótáram is lett az évek során. A latin–magyar részét az egyik antikváriumban vettem meg. A másik kötetet egy padláslopot árusító cigány árus ajándékozta nekem. Nem akarták megvenni tőle az antikváriusok. Lomkupec volt? Bizonyára, de hálás vagyok neki. A könyv gyönyörű magyar–latin párját egy Anker-közi antikváriumban vettem meg címlap nélkül. Horváth Róbert barátom szerzett hozzá címlapot. Az én példányom 1880-as. Annyit tudtak valaha a vidéki latin tanárok, hogy még szótárt is szerkesztettek. Azért is értékesek számomra a szótáram, mert segítségükkel sok mindent meg tudok oldani otthon. Hát feleslegesek lennének ezek a könyvek?

A Katolikus rádió egyik, Kitalálom irodalmi adásában Az erdei lak volt a feladvány. De ki írt még erről verset? Petőfi mellett Kerényi Frigyes. De Tompa is! Leveszem a polcra a példányt. Ez a könyv vagy húsz éve jelent meg az Unicornis Kiadónál. De van egy bibliapapírra nyomott példányom is belőle. Azért is fontos ez nekem, mert Tompa Fekete notesz című jó humorú „titkos feljegyzéseit” 1943 körül itt adta ki először Bisztray Gyula. Az Aczél testvérek apró betűs összesét vagy negyven éve kaptam karácsonyra. Alig olvashatók a kisbetűi. De ez volt az első Tompa-könyvem. Ilyen, érzelmi alapon is gyűjthet az ember könyvet. A régít természetesen nem dobja ki az újabbért! Így születik meg egy szinte áttekinthetetlen nagy könyvtár!

A visszagyűjtött köteteim

Ilyenek a középiskolai latin olvasókönyveim. Így pl. Huszti híres latin Chrestomathiája. Ehhez jönnek a Szent István Társulat magyar tankönyvei. Sík Sándor irodalomtörténeti igényű VI–VIII. osztályos tankönyvei még ma is jó elemzéseket tartalmaznak. Amikor Sík Sándor tankönyveit kiszórták a középiskolai oktatásból, bejöttek iskolánkba a Cserépfalvi Kiadó még színvonalas VI–VII. osztályos sárga táblás könyvei. Ezek már József Attilát is tárgyalják. Bár a költőt már a Sík-tankönyv is bemutatja. Az évek során ezeket a tankönyveket is visszagyűj-

töttem, és olvasom is őket. Mert valahol itt van a határvonal. Olvasni és átélni. Az 1950–51-es tanév Fagyjev-, Azsajev-szövegekkel és egyéb borzalmakkal terhelt tankönyveit persze el kell felejtenünk. A tanáraink ekkor olyan politikai nyomás alatt éltek, hogy a Szikra Kiadó Tanácsköztársaság albumából én állítottam össze az érvényes érettségi tételt, mert szegény „Csana” (Csanády Sándor jeles magyartanárom) ezt nem merete megtenni. Igaz, meg is állt az érdeklődése valahol Beöthy Zsoltnál, bár ő még színvonal volt... Tegyük hozzá: minden tanév végén az éppen lejárt év könyveit, az új tankönyveinket selejtezték ki. Éberségből?

A klasszikusaim

Balassitól Szilády Áron kiadásától kezdődően csaknem minden használható szövegem megvan otthon. Nem a sorozatgyűjtés kedvéért. Megvan Eckhardt Sándor kétkötetes kiadása, Dézsi kétkötetes Balassája (ő így írja). Egy Schlaininger Gespräche (Szalónaki beszélgetések) ülészak idején Ausztriából Kőszegre kirándultunk. Ott egy antikváriumban megtaláltam a megszerzhetetlen Szilády Áron-féle 1879-es kiadást. Sajnos, körülülvá – ez is egy „süket bibliofil” bánata lehet. Euróért vettem meg, de forintban is csak 6500 lett volna az ára. Szoktam olvasgatni a Kőszeghy Péter-féle piros gyönyörű szövegkiadást – a belé varázsolt csodálatos 16. századi metszetekkel. Ez már maga a műélvezet. Ugyanígy sikerült Ipolyi Arnold kiadásában megszereznem a Rimay-szövegkiadásokat. Persze ott van mellette a polcon az Eckhardt-féle is. A fekete vászontáblás könyv ezer példányban jelent meg. Nekem a ráckevei járási könyvtár vezetője ajándékozta: „Vigye csak el! Nem kell ez itt senkinek.” Talán igaza lehetett. De nekem igen, kellett. Majd hozzá jött a Balassi Kiadó új szövegkiadása, a tábláján az idő jelképével, az órával. Így gyűlt össze egy csaknem teljes kritikai Petőfim is. Ez mesterem, Tolnai Gábor tulajdona volt. A fia Walloschek Miklós mesterhez, a kiváló antikváriushoz vitte eladni. A sorozat mellett van a polcomon Kiss József – Kerényi Ferenc új kritikai kiadása. Az Arany kritikai sorozatból mindössze egy kötet hiányzik. Pedig olvasni szoktam a levelezését is. Minden klasszikus ismételt kiadásban áll a könyvespolcokon. Mindegyik valami mást mond számomra. Áll? Lefolyik! – de ez már az én bajom...

Kedvenc szerzőim

Krúdy, Márai és Cs. Szabó László. Gyűjtöm az első kiadásaikat! Mindez főleg Krúdy esetében drága mulatság! Egy-egy aukción az egekig szárnyal egy-egy Aranybánya, mert Krúdy állítólag a megjelenése napján szétosztogatta a regényét. Márai írásaiból megjelent egy szürke táblás sorozat, majd egy homoksárga színű az 1940-es években. Ez is drága mulatság! Bár „a tudatlan könyves a gyűjtő öröme” – mondta Bán Imre professzor. Van dedikált Márai-kötetem is, A szegénység iskolája. Alig került többbe az átlagárnál. Dedikált Krúdy szinte nincs is, vagy alig van. Sajnos, nálam sem fordul elő. Cs. Szabó tanulmányait egy Szekér Barna nevű ismerősének ajándékozta. Aztán kikötött ez a dedikált könyv az Opera Antikváriumban. Végül nálam. Márai még az 1940-es években azt javasolta, hogy Krúdytól idézetgyűjteményt (sorantológiát) kellene kiadni. Lehet, hogy igaza volt. De talán mégsem. Napjainkban már az is gyűjti Krúdyt, aki korábban kézbe sem vette. Ők csak gyűjtők, de én olvasom is! Különben is: voltak csendes időszakai, 1933-tól kb. 1940-ig, amikor Márai megírta a Szindbád hazamegy kötetet az utolsó napról. Talán ezért is jött ekkor újra divatba Krúdy!

A megyékhez, a városokhoz kötődő tematikus könyvgyűjtésemről legközelebb mondom el a gondolataimat. Mert a könyv sohasem lesz lom, legfeljebb a gyűjtője nem számol a lakása méreteivel!

Könyvek a padlásról!

Ne fintorogj, olvasó! Bizony, könyvtáramban vannak padlásról előkerült könyvek is. Pl. Varga István ráckevei nótárius 18. századi colligált könyvei ezek, ritka Gyöngyösi István-versek, Landerer-nyomtatványok. Ilyen pl. a CHARICLIA, Némelly régi versek rongyából (Buda, 1763) A Porából meg-éledett PHOENIX” „BUDAN

Nyomtattatott Katalin Landerene(!) Még egy virágszirmot is őriz a hányatott sorsú kötet, a jegyzőné jelölte-e így magának a legszebb versrészleteket?

Szőgyényi Bálint, feleségem nagybátyja, a könyvszerető parasztgazda nyomta a kezembe a Gyöngyösi-versek gyűjteményét. De egy padlás őrizte meg feleségem dédapja, Boros István (így írta le a nevét) takács 19. századi mintáskönyvét is. Ennek néhány szép lapját a Magyar Néprajz kismesterségek kötetében adta ki Domonkos Ottó néprajztudós. Bukri Sanyi, ráckevei diák hozta a gimnázium néprajzi szakkörébe a kéziratot, ezt a kézzől kézzé vándorló mintagyűjteményt. Egy takácsmester kérhette kölcsön. Amikor elfogytak a ráckevei takácsok, a kézirat padlásra került. Az a csoda, hogy éppen a néprajzot művelő unokájához került vissza! A dédapa ebbe a kéziratba bemásolta még a hajdani olvasmányai javát is. Többek között a Pipások céhe szabályait, egy Weit Weber-eredetű végzetdráma történetét a vándorútról hazatérő fiúról, akit a saját szülei öltek meg pénzéért. A magyar változatot a váci Ambró, majd Gottlieb nyomda terjesztette. Boros István 1848. március 15-én a pesti vásárban lehetett, mert a frissen megjelent Nemzeti dalt is bemásolta a mintáskönyvébe.

Az egyik ráckevei padlás még egy Kosztolányi-kéziratot is megőrzött. Egy bizonyos Gyugyikának (talán Zsuzsikának) írta a verset. Ki lehet ez az ismeretlen verset ihlető leány? Van egy olyan könyves történetem is, amely során nehéz lélekkel adtam át a ráckevei Árpád Múzeumnak József Attila a szegedi Eidus Bentinnak dedikált Külvárosi éj kötetét.

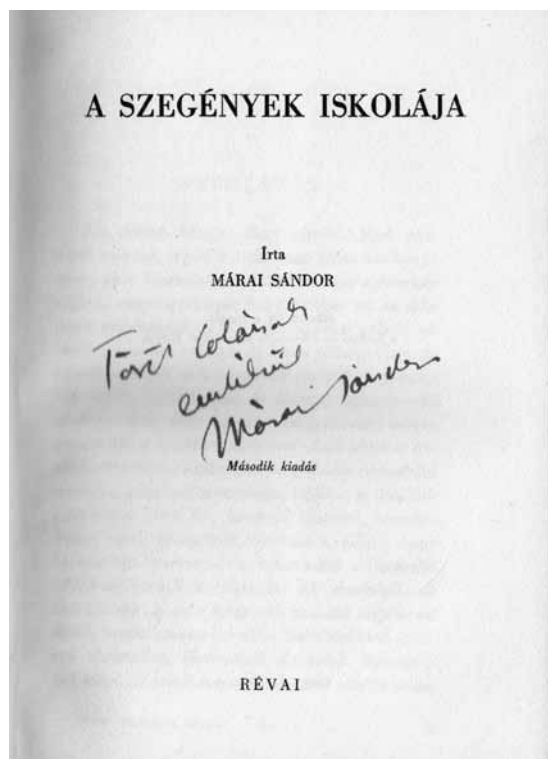
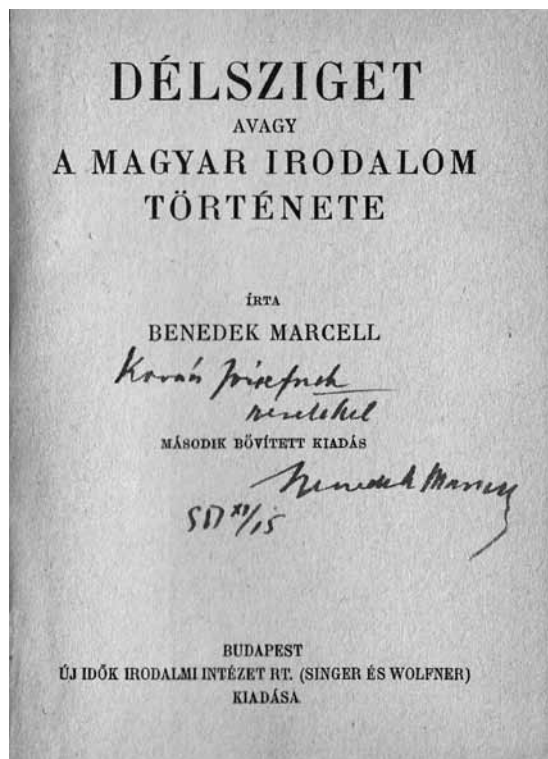
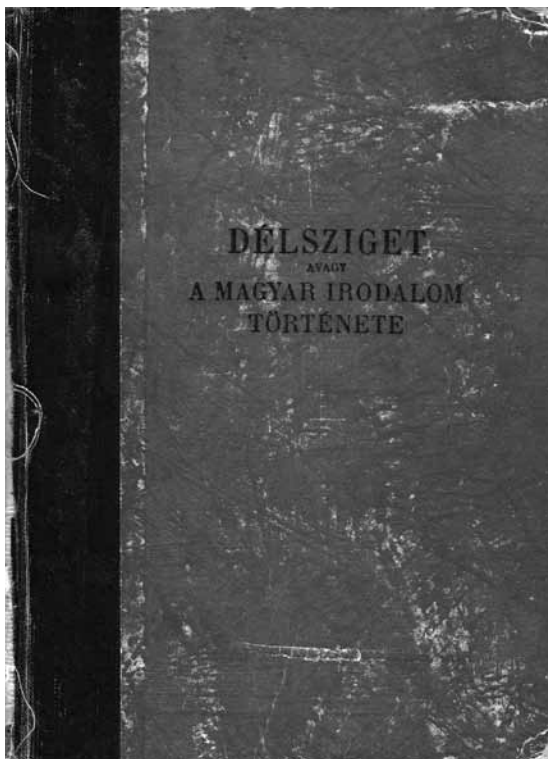
De legyőzte bennem a könyvgyűjtőt a múzeumigazgató tisztessége. Így a kötet méltó helyre, a múzeumba került. Nagyon remélem, hogy ma is található ott. Padlás-lomos eredetű történetem az is, hogy a budaörsi ún. Gyűjtők boltjában háromszáz forintért vettem meg a Gyagyovszky Emilnek dedikált Betűöntők diadala kötetet. Nem a dedikálással tisztelt személy, hanem Benjámín László kézírata benne az érték.

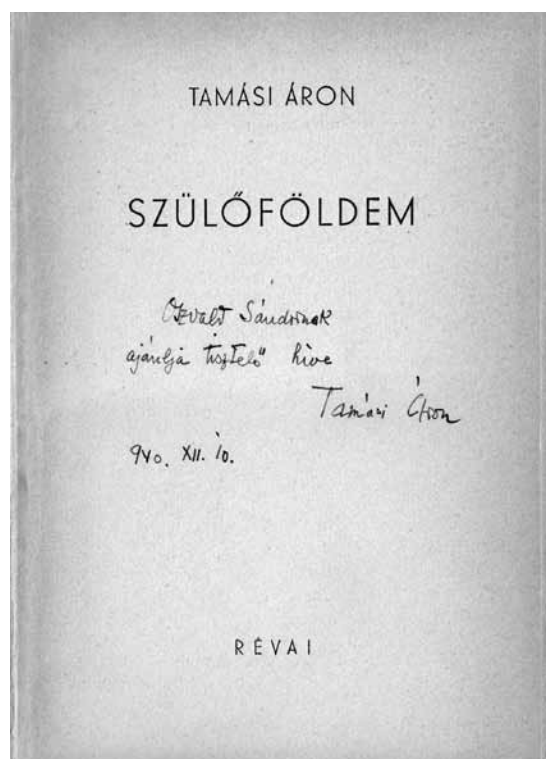
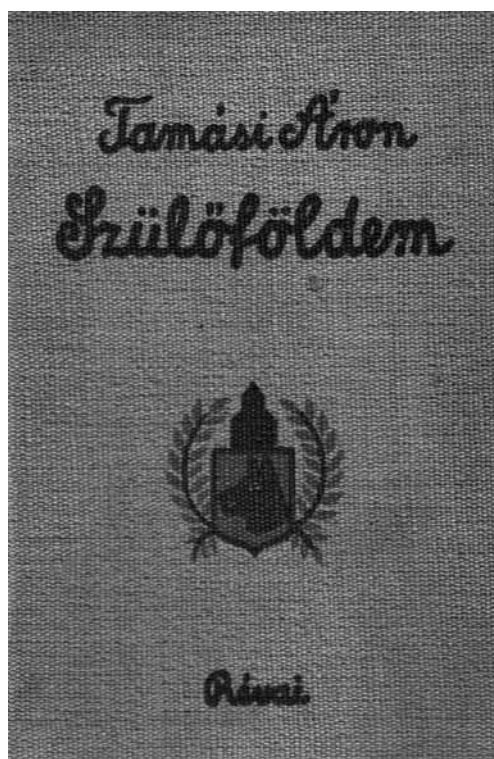
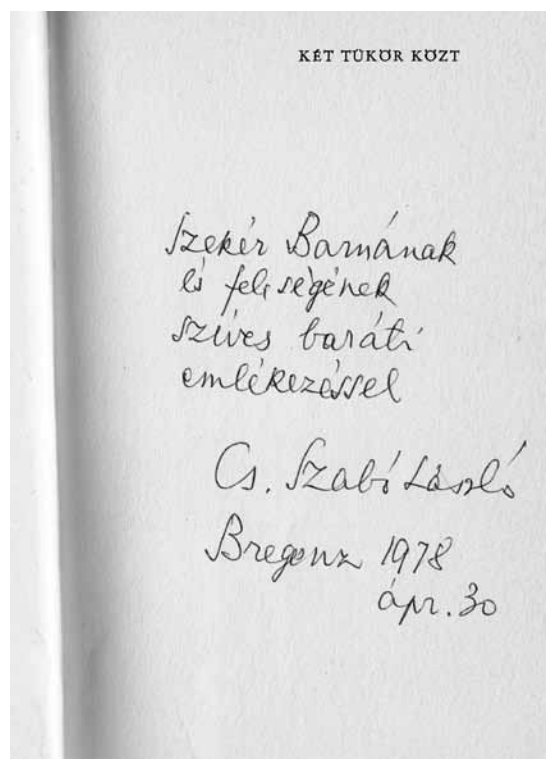
Még egy könyvritkaság történetét jegyzem fel, az 1844-es Petőfi-versek kötete históriáját. Valaha a ráckevei Sulyok Álmos könyvtárának értéke volt, az özvegy aztán orvosának ajándékozta. Felhívtam a könyvre a dömsödi Szabó Lajos (a helyi Petőfi Emlékház igazgatója) figyelmét, aki elkunyerálta a ritkaságot a Petőfi Emlékház saját múzeumi kincsei közé. Csak abban bizakodom, hogy ez a kötet is méltó helyén maradjon. Mert sokszor a múzeumok ritkább darabjait is csak a becsület védi.

A Csicsogó, meg a véletlen...

Így hívták Debrecenben a szegény emberek piacát. Ha hiányos alakban is, de itt vásárolta meg egy irodalomtörténész Miskolczi Csulyak István zempléni református esperes úti emlékkönyvét, az album amicorum példányát. Könyves történet ez is. De társítok hozzá egy másikat is. Szepsi Czombor Márton Europica varietas útleírásával bajlódtam vagy ötven évvel ezelőtt. Ezért kikértem a Széchényi Könyvtár kéziratárából Csulyak Diarium apodemicum című útleírása kéziratát. Meglepetésemre magyar versek tömegét találtam a testes, kissé megpörkölődött táblájú kéziratban. Ifjú mesterem, Klaniczay Tibor ült mellettem a kutatóban. Megkérdeztem tőle: „Tibor! Mit adtok ki Csulyaktól a Régi Magyar Költők Tára sorozatban?” „Semmit” – mondta „Klanicz” – „csak néhány gyenge latin verse maradt ránk!” „És ha most eléd rakom vagy száz versét?” – mondtam neki pimaszul. „Ssss!” – mondta, majd kérdezte Tibor sziszegve: „Ki a fene nézte át ezt a kéziratot? Jóska, a szöveg kiadása a tiéd!” Stoll Bélával ketten rendeztük sajtó alá a Csulyak-verseket. Valahogy így kezdődött a filozófiám az 1950-es évek végén a véletlenül megtalált Csulyak-versekkel. Csulyakkal, a nehézkesen, sokat író, grafomán költővel, aki ha újra nősült, átírta az előző arának írt versét. Akkoriban a járványok sorra elvitték a feleségeit. Átírt verseivel kérte meg az újabb választottat. A lánykérő verseit – amiket leginkább özvegyasszonyoknak írt – saját gyerekeivel mondatta el.

Ilyen a sorsa kéziratoknak, a könyveknek. A Csulyak-kéziratnak jó fátuma volt: nem hullt ki az idő rostáján. De mi lesz az én könyvtáram sorsa?

PÁRIZSBAN, NYÉKI LAJOSSAL

Kapcsolatunk Nyéki Lajossal nem nagyon régi keletű. A kapcsolatunk szót nyugodt lelkiismerettel felcserélhetem a barátságunk szóval, mivel tapasztalatom szerint Nyéki Lajos könnyen barátkozó típus volt. Naiv lett volna? Mindenesetre jóhiszemű ember volt, nem volt gyanakvó természetű. Pedig igazán minden oka meglett volna arra, hogy engem is bizonyos tartózkodással fogadjon. Hiszen huzamosabb időre 1990-ben, a rendszerváltás időszakában érkeztem Párizsba, hátam mögött a még éppen hogy csak lebontott vasfüggönnyel. Egy olyan rendszer társadalmába illeszkedtem bele, amelyet ő elutasított, amelyből néhány évtizeddel korábban menekülnie kellett. De ő tárt karokkal fogadott, és megnyitotta előttem jellemét, feltárta meggyőződéseit és valamennyire az őt ért csalódásokról, sebekről is vallott. Ez utóbbiakról egyébként mértékletesen szólt, mert vidámnak, tréfás kedvűnek, kiegyensúlyozott kedélyűnek ismertem. Életének elmúlt évtizedeit csak későbbi visszaemlékezéseiből tudtam meg. Tevékeny embernek láttam őt, aki abba az életkorába lépett, amelyben nem vetünk, hanem aratunk, amikor a termés betakarításával vagyunk elfoglalva. Ekkor már mögötte volt a francia nyelven megjelent leíró magyar nyelvtana, amelyről – nem lévén nyelvész – nem tisztem beszélni, még akkor sem, ha tudom, hogy ezzel munkásságának egy igen fontos területe marad méltatás nélkül. Csak annyit mondhatok róla, hogy nem magyar nyelvkönyv, még csak nem is tankönyv, hanem komoly, tudós munka, amelyet az egyetemi oktatásban is inkább a tanárok, mint közvetlenül a diákok forgathattak haszonnal.

Mindenesetre annak a korszakának voltam tanúja, amelyben korábbi munkás évtizedeinek eredményeit szüretelte le. Talán ezért őrzök róla inkább derűs emlékeket. Kollégám volt az egyetemen, s így tudtam róla, hogy jó tanár, hogy a hallgatók körében nagyon népszerű.

A jó tanárok ritkán karizmatikus egyéniségek. Nyéki Lajos sem volt az. Sokkal inkább jóbarát volt. Kellemes partner. Egy Eckhardt Sándor professzor emlékére rendezett konferencián összehasonlította két professzorát a pesti egyetem francia tanszékén, Eckhardtot, a szigorú, nagy tekintélyű profot és Gyergyai Albertet, Gyergyai bácsit, a kedves, szeretetre méltó tanárt. Nem ismertem személyesen Gyergyait, de azt gondolom, hogy ebben a tipológiában Nyéki Lajos inkább hozzá állt közel, mint Eckhardthoz.

A karizmatikus egyéniségek – ha egyszer eltávoztak az életből – gyakran elveszítik vonzerejüket. Hiába keresi az utókor a maguk után hagyott művekben azt az erős pillanatnyi hatást, amelyet életükben közönségükre gyakoroltak. Ha újraolvassuk Nyéki Lajos esszéit, tanulmányait, recenzióit, akkor a karizmatikus tanárok utókorára jellemző elfakulással ellentétes jelenségre figyelhetünk föl. Ami Nyéki Lajosból elhalványul az időben, amely elválaszt tőle, az a mosolygó, szívélyes ember képe. Szövegei ellenben komoly formát öltenek, majdnem szigorú arcot vesznek föl, s súlyosabbnak tűnnek, mint amilyen benyomást közzétételükkor nyújtottak. Ezek a szellemi termékek nagyon jól tartják magukat szerzőjük távollétében is, aki nem tudja többé védelmébe venni őket.

Visszaemlékszem például egy konferenciára, amelyet a Sorbonne-on és a párizsi Magyar Intézetben 1993-ban tartottunk, és amely az *Écrire le voyage*, azaz az *Írni az utazásról* címet viselte. Fejtő Ferencet is felkértük arra, hogy a konferencia egyik ülését vezesse le. Megkértem Lajost, hogy a hozzászólását Fejtőnek az *Érzelmes utazás* című, ifjúkorában írt horvátországi útirajzáról készítse. Ő másról szeretett volna beszélni, de sikerült meggyőzőnöm arról, hogy közöttünk ő az egyetlen, aki ezt a tudományos feladatot megfelelő szinten el tudja végezni, ami egyúttal nem kevés diplomáciai érzéket is megkövetelt. Kíváncsian olvastam újra a közelmúltban ezt a felszólalást, s meg kell mondanom, hogy kellemes csalódás ért. Nyéki Lajos megtalálta a kulcsot, amely Fejtő könyvének világát nyitja. „A polgári vagy arisztokrata jó családokban szokás elutazni valamilyen nagy megpróbáltatás: betegség vagy érzelmi csalódás után” – jelentette ki az előadásban. Akik ismerik Fejtő életét, tudják, hogy a jugoszláviai utazását megelőző nagy megpróbáltatás az egyéves börtönbüntetés volt kommunista szervezkedésben való részvétel miatt, s ehhez hozzáadódott a publicista mély csalódása a kommunista mozgalomban. Ez a két premissza az, amely Fejtő útirajzának üzenetét, sőt elbeszélői formáját meghatározzák.

Nyéki Lajos tehát megtalálta a regény titkát. Ez az, amit én is szeretnék megtenni, vagyis szeretnék rámutatni arra, mi az a tartósítóerő, ami Nyéki Lajos irodalmi tárgyú írásainak minőségét megőrzi a múlt időben. Aki

külföldön magyart tanít, akkor is az egész magyar kultúra mindenesége, ha szűkebb területe a nyelvtanítás vagy a nyelvészet oktatása. Így volt ezzel ő is. Az egész magyar irodalmat tanította Párizsban, a Halotti beszédtől a XX. századi irodalmunkig. Az irodalom a szó művésze. A szónak azonban nemcsak az írók a szakértői, hanem a nyelvtudósok is. Az olyan nyelvtudósok, akik szeretik az irodalmat – s Nyéki Lajos ezek közé tartozott – gyakran félelmetes riválisai tudnak lenni a magamfajta főhivatású irodalmároknak. Nyéki Kosztolányi Dezső nagy tisztelője volt. Nemcsak az író költeményeit, regényeit, novelláit szerette, hanem azért is érdekelte őt az író, mert Kosztolányit szenvedélyesen izgatta a magyar nyelv, és általában a világ nyelvei. Nem véletlen tehát, hogy Nyéki egy kitűnő előadással járult hozzá annak a konferenciának a sikeréhez, amelyet 1985-ben, a CIEH, az Egyetemközi Hungarológiai Központ megalakulása alkalmából Kosztolányi tiszteletére rendeztek Párizsban. Előadásának címe: Kosztolányi, a magyar nyelv védelmezője, s ebben Nyéki Kosztolányi Antoine Meillet-nek, a nagy francia indoeurópai összehasonlító nyelvésznek a magyar nyelvről alkotott kevésbé barátságos véleményére reagáló nyílt levelét elemezte.

A nyelvész és az irodalomszerető szakember együttműködése különösen erősen mutatkozott meg azon a területen, amelyen a nyelvtudomány a verstannal találkozott. Ez a találkozás nagyban hozzájárult Nyéki tanulmányainak magas színvonalához és tartós hatásához. Azt az írását idézem ennek példaként, amely A magyar rím mondattani szerepe magyar–francia kontrasztív szempontból címet viseli. Ez a tanulmány polemikus írás, de Nyéki Lajos nem volt megveszekedett vitatkozó. Inkább meggyőzni akarta ellenfelét, mintsem leteríteni, adott esetben Szerdahelyi Istvánt, Szepes Erikát vagy Horváth Ivánt. Azt állítja cikkében, hogy a rím, mint költői eszköz, amely a magyar költőknek mindmáig olyannyira fontos eszköze, a mondattani parallelizmusokban leli eredetét, másképpen szólva ezt a fontos prozódiai kérdést nyelvészeti kontextusban kell tárgyalni. Ennek bizonyítása érdekében Nyéki nemcsak a strukturalista elmélethez, a kontrasztív nyelvészethez folyamodott, hanem egészen Mészöly Gedeonig és a finnugor nyelvtudományig nyúlt vissza. Annál inkább, mert az volt egyúttal a szándéka, hogy bebizonyítsa, hogy a rímet a magyar költők nem külföldről vették át a középkorban, hanem ez a prozódiai elem a magyar kultúra archaikus öröksége volt. Ha a régi magyar irodalom, történetének első mozdulásaitól fogva nem lett volna oly ismerős számára, hipotéziseit nem tudta volna olyan sikerrel alátámasztani és illusztrálni költészetünk történetének legrégebbi szövegeivel.

De nemcsak a szemiotika vagy a mondattan területén árult el szakértelmet. Otthonosan mozgott a verstan területén is. Nyéki Lajos ugyanis nemcsak nyelvész, nemcsak a rend és rendszeresség, de egyúttal az ihlet, a fantázia embere is volt, tehát költő, még hozzá jó költő volt. Az egyik irodalmi folyóiratban közölt néhány költeménye alapján eleinte a szabad versköltők közé soroltam. Egyik napon azonban megmutatta nekem ifjúkori verseinek gépiratos gyűjteményét, s ez lehetővé tette, hogy a szabad verselő mellett fölfedezzem benne a szabályos prozódia, a verstani szabályok igen alapos ismerőjét. Játékos darabok voltak ezek, tele rímjátékkal, rigmusokkal, szigorú prozódiaival megalkotva. Az ifjú Nyéki sokkal inkább Kosztolányi, sőt talán még inkább a fiatal Weöres Sándor tanítványa volt, mintsem az Illyésé, akit szabad versei alapján követni látszott. Stílusutánezatai között, a legnagyobb meglepetésemre olyan versekre bukkantam, amelyekben Babitsot vagy Baudelaire-t követte. A szigorú nyelvész tehát egy esztétát, az ízlés emberét rejtette magában, aki a legváratlanabb pillanatokban, a legszakszerűbb magyarázatok egy-egy fordulánál előlépett és megmutatta magát.

Ha egy olyan szót keresünk, amely Nyéki Lajosra a legpontosabban alkalmazható, akkor ez a kompetencia, a szakértelem terminus. Kompetens volt az irodalom kérdéseiben. Pontosabban: nem nyilatkozott meg más kérdésekben, csak amelyekben szakértelmében biztos volt. Paradox módon, ez a jellemvonás sokkal világosabban mutatkozott meg negatív vagy problematikus helyzetekben, mint olyankor, amikor az adott kérdésekben nem volt komplikáció. Lajos nem tekintette magát igazán kompetensnek a pszichoanalízis kérdéseiben. Mégis elfogadta a felkérést egy Ferenczi Sándor örökségét mérlegre tevő konferencián és ebből az alkalomból írta az egyik legsikeresebb elemzését Balázs Béla és Bartók Béla A kékszakállú herceg vára című művéről. Szövegében felvázolta azokat a korlátokat, amelyek között tudományos lépéseit igazolni tudja. „Bizonyára sokkal szigorúbban a pszichoanalitikus technika módszereivel kellene ezt az elemzést elvégezni, de meg vagyunk győződve róla, hogy amit itt elmondunk, így is további kutatások alapjául szolgálhat” – nyilatkozta szinte szabadkozva. Eközben Ferenczi, Róheim, Roger Dadoun, Bókay Antal, Éva Brabant, Szőke György, Vikár György és mások elemzéseire hivatkozott. De ez alapos felkészültség ellenére sem érezte magát teljesen otthon a mélylélektan területén.

Sokkal otthonosabban mozgott Balázs Béla költői világában, Bartók zenei világában és Kodály elméleti és kritikai tevékenységének területén. A hatékony tudományos közlemény megkövetel egyfajta szakmai becsületességet megalkotója részéről, azaz kötelezővé teszi, hogy betartsunk bizonyos normákat, amelyeket nem mindig szokás tiszteletben tartani. Nyéki Lajos mindig tiszteletben tartotta a játékszabályokat, mert nem tekintette magát a tudomány iparosának. Csak akkor nyilatkozott meg, ha úgy érezte, hogy valóban képes hiteles ítéletek megfogalmazására.

Nyéki Lajos 1997-ben megjelentetett egy esszékötetet franciául *Des Sabbataires a BarbeBleue. Divers aspects de la littérature hongroise*, azaz *A szombatosoktól s Kékszakállig. A magyar irodalom különböző aspektusairól* címmel. Kassai György, a Párizsban élő kiváló műfordító a következőképpen mutatja be a könyv szerzőjét:

„Egyfajta szerénységgel, amelyet akár túlzónak lehet tekinteni, Nyéki Lajos a magyar irodalom népszerűsítőjének nevezi magát. Ha elhinnénk neki, akkor a kutató rangja nem illelné meg őt, legföljebb az olyan határterületeken, amilyen a verstan, a poétika vagy a stilisztika.”

Szeretném felhívni a figyelmet az általa tanulmányozott tudományterületekre, amelyeket ő maga is határterületeknek tekintett: „verstan, poétika, stilisztika”. Igen, nincs akadálya annak, hogy az irodalomtörténethez vagy az esztétikához képest eme területeket határterületnek minősítsük. Elvégre minden relatív. Ami egyik szempontból periferikus, az más szempontból nagyon is központi bizonyulhat. A verstan, a poétika, stilisztika, ha együtt vesszük őket figyelembe, az irodalom nagyon fontos aspektusaival foglalkoznak. Milyen aspektusokról van szó? Egyrészt olyanokról, amelyek a nyelvtudományhoz állnak közel, másrészt olyanokról, amelyek a zene-tudománnyal szomszédosak. A mi állítólagos irodalmi népszerűsítőnk hivatásos nyelvész és a zene nagy ismerője volt. Nyelvtudomány és zenetudomány: két tudományág, amelyek körbefogják, sőt bekerítik az irodalmat, pontosabban a költészetet.

Ugyanaz az útvonal az, amelyet Nyéki Lajos e két tudományág területén megtett, amelyen egy másik kiemelkedő magyar származású szakember, Fónagy Iván is végigment. Nem véletlen, hogy Nyéki Lajos tanulmányaiban sűrűn idézte a nagy magyar–francia tudós eredményeit. Annak alapján, amit az úgynevezett határterületeken végzett tevékenységnek nevezett, én őt sokkal inkább nagyon tág horizontú szakemberként minősíteném. Mai szóhasználatnál úgy mondanánk, hogy pluridiszciplináris kutató volt. Ennek a többirányú tudásnak a birtokában tudott kidolgozni olyan módszert, amely egyszerre alkalmas Balázs Béla misztériumjátékának és Bartók erre komponált zenéjének elemzésére. Ami természetesen magában foglalja a szöveg és a zene kölcsönviszonyának vizsgálatát is.

De ez csak Nyéki Lajos tevékenységéről nyújtott keresztmetszeti kép. Érdemes egy pillantást vetni tudományos kompetenciája hosszmetzeti képére is. A régi magyar költészet repertóriumáról írt recenziója mutatja meg legjobban ezt a hosszmetzeti ábrát. „Nem komoly tudományos munka ez, csak egy recenzió” – mondta volna Lajos a tőle megszokott öniróniával és szerénységgel, ha szóba hoztam volna előtte ezt az írását. Ne fogadjuk el ezt az iróniát, ne adjunk hitelt ennek a szerénységnek! Maga a műfaj is figyelmünkre érdemes. A recenzió lehetőséget nyújt szerzőjének arra, hogy foglalkozzon egy témával, amelyet érdekesnek, fontosnak ítél, de amelyet mindeddig ő maga még nem kutatott, vagy csak alkalomszerűen, felületesen vizsgált meg. Számára a recenzió arra szolgált, hogy kíváncsiságát, érdeklődését kielégítse. Egy tudományos munkát vagy egy irodalmi művet bemutatva vagy bírálva, partnereket keresett, néha szövetségesek után kutatott, akikkel közösen új területek felfedezésére vállalkozhatott, amelyeket korábban rosszul ismert.

Ez történt A régi magyar költészet repertóriuma esetében is. Recenziójában leszögezte, hogy „a Horváth Iván által irányított csapat franciául megjelentette a magyar költészet informatizált bázisát a kezdetektől 1600-ig”. Majd hozzáfűzte: „A munkacsoport teljes leltárt készített ezekből a szövegekből, teljes bibliográfiával, amelyek minden kéziratot és nyomtatott forrást lejegyeztek.” Két dolog hívta föl Nyéki Lajos figyelmét erre a repertóriumra. Egyfelől elkészítésének szupermodern módszertana, másfelől archaikus tárgya. Mindkét érdeklődés nagyon jellemző volt rá. Lelkesen beszélt nekem a számítógép előnyeiről az információmegőrzés hagyományos módszereivel összehasonlítva. Gyakran és sokáig (néha túlságosan is sokáig) kellett ücsörögnöm vele szövegszerkesztője előtt, amikor ő az informatizált szöveggincseivel dicsekedett. Horváth Iván vállalkozása lehetőséget, sőt, talán ürügyet adott neki arra, hogy elgondolkodjon az informatikai forradalom kérdésein. Recenziójában megállapítja:

„Sokat beszélnek manapság arról a döntő fordulatról, amely az informatika területén végbemegy. Fordulatról, amely lassan már negyedszázad óta felforgatja szokásainkat.” Majd hozzáteszi: „Korai lenne még és káros is lenne feltételezni a könyv eltűnését, amely olyan tárgy, melyet kellemes megtapintani, lapozgatni, ha az ember szórakozásból olvas. De a tudományos dokumentáció területén a CD-ROM, a CDI stb. alapú anyagok fölénye vitathatatlan.” És, következőképpen, nagyon kedvező fogadtatásban részesítette a mondott okokból Horváth Ivánék repertóriumát.

De e kezdeti megjegyzések után a recenzens, az informatikai eljárások és technikák e reformátora legnagyobb meglepetésünkre átalakul a középkor, a reneszánsz és a reformáció magyar irodalmának és zenéjének szakértőjévé. Kritikai megjegyzéseket tesz a filológiai hibákról, amelyeket a repertórium lapozgatása közben felfedezett. Olyan megjegyzéseket, amelyekre még Horváth Ivánnak sem volt könnyű megfelelő válaszokat adni. De ami a legérdekesebb, a régi magyar irodalom szakértője újabb átalakuláson megy át: esztétává változik, olyan emberré, aki élvezetet talál a régi magyar versek olvasásában, egy távoli korszak zenéjének hallgatásában: „De ami a legérdekesebb, az az, hogy e sorok írója véletlenül jól ismeri azt a nagyon szép egyházi éneket, amely latin incipitjének megfelelően így kezdődik: „Ó, fényességes szép hajnal”. Ennek az éneknek létezik egy lemezváltozata, Benkő Dánielnek köszönhetően, aki a régi magyar zene nagy specialistája (lásd Régi magyar dalok)”. Íme, ez Nyéki Lajos, „a magyar irodalom népszerűsítője”, ahogyan magát jellemezte. Sajnos, nagyon kevés ilyen népszerűsítővel találkoztam pályafutásom során. Olyan emberrel tehát, aki egyik lábával a középkorban, a másikkal a modern vagy akár a posztmodern korban áll, aki rendelkezik egy tartománnyal az irodalom és egy másikkal a zene területén.

Ezen a ponton félbeszakítom a gondolatmenetemet. Nem tudtam beszélni a Madách Imrével kapcsolatos kutatásainak eredményeiről. Nem beszéltem arról, amit Karinthyról vagy Máraival kapcsolatban írt. De egy ilyen rövid hozzászólásban nem készíthettem kimerítő leltárt irodalmi tanulmányairól. Azt ígértem, hogy jellemzést adok Nyéki Lajosról, a magyar irodalom szakértőjéről, s hogy megindokolom, irodalmi tárgyú írásai miért gyakorolnak kedvező hatást a mai olvasóra is. Nagyon örülnék, ha vállalkozna magyar kiadó ezeknek az írásoknak együttes megjelentetésére.

A GRAFIKUS SZŐNYI

Szőnyi Istvánnak (1894–1960), a XX. századi magyar festészet meghatározó mesterének megadott, hogy a ház, ahol festményei, grafikai születtek, múzeumként továbbra is otthont adjon életműve legalább egy részének. A zebegényi kúriában – ma Szőnyi István Emlékmúzeum – a Szőnyiné halála után (1967) létrejött gyűjtemény gerincét több ezer rajz, vázlat, gouache, akvarellt, rézkarc alkotja. Ez adott ösztönzést a múzeum munkatársainak, hogy a festő oeuvre-katalógusának összeállítását grafikai életművének bemutatásával kezdjék.

A grafikus Szőnyi sorozat négy megjelent kötete teljes áttekintést nyújt a festő grafikai életművéről. Alkotói módszere az volt, hogy számos színes vázlata, tanulmányrajza közül válogatott, amikor a műterem magányában egy nagyobb táblaképhez fogott. A tus-, ceruza- és szénrajzokat, akvarelleket, gouache-okat témák szerint ő maga rendezte mappákba. Ezek között lapozgatva kincsekre bukkanhatunk, a kis rajzok, festmények sokat elárulnak az első gondolatnyomokról, a végleges kompozíció felé vezető útról. A zebegényi múzeumban megtalálható szinte összes sokszorosító grafikai lapja. Ha hiányzik is néhány a rézkarcok közül, a főművek tekintetében teljes kollekciónról beszélhetünk.

Az Aquarellek, gouache-ok (1993)¹ című album lapjain azokat a kis színes vázlatokat ismerheti meg az olvasó, melyek legtöbbször a szabadban, a motívum közvetlen megfigyelésével születtek. A régi korok mestereinek mohóságával fedezte fel nap, mint nap az őt körülvevő látszólag szűkös világ kínálta élményeket, de távol állt tőle a naturalizmus külső benyomásokat rögzítő igyekezete, vagy az impresszionizmus, csak a szemre hagyatkozó, a fény mechanikus hatásait vizsgáló szemlélete. Új rendet teremtett. A képfelület mágikus terében szőtte harmonikus színekből, másokkal össze nem téveszthető kompozícióit. A hétköznapi egyszerű tárgyait, jeleneit a festészet eszközeivel emelte költészetté. Nem tudott betelni a Dunakanyar látványával. Övé volt a világ legtágasabb műterme, nem kellett mást tennie, mint felmenni a hegytetőig húzó dűlő kertjébe, ahol mindig talált olyan pontot, ahonnan újabb és újabb izgalmas kivágásban figyelhette meg ezt az örök idők óta tartó színjátékot. Számos nézőpontból, minden évszakban, napszakban megfestette a Duna fölötti fényeket, a természetet mozgó kozmikus erőket próbálta megragadni. A látvány csak kiindulópont volt számára, a felszín mögötti energiákat kereste, az a kibékíthetetlen feszültség érdekelte igazán, mellyel minden festőnek, minden egyes képnél szembe kell néznie: hogyan kerüljenek a síkra a háromdimenziós alakzatok.

A Rajzok, vázlatok (1996)² című kötetben lapozgatva bepillantunk a festő legbensőségesebb alkotói titkáiba. Minden helyzetben, minden időben készen állt arra, hogy rögzítse a számára figyelemre méltó motívumokat. Állandóan hordott magával rajzoló eszközt, papírt. Így az utcán, a vonaton, várakozás közben is elővehette mappáját és „jegyzetelhetett”. Szerencsére szinte minden kis skiccet, rajzot eltett. Néhányat kiemelve a több ezerből felvillantjuk ezeknek a gondolatnyomoknak a természetét. Például figyelemre méltó kontrasztot fedezhetünk fel egy vázlatán, ami a Reggeli mosdás című temperaképhez készült. A néhány vonallal felskiccelt mosakodó lány figurája mellé külön keretben baljóslatú, fekete árnyakként vonuló férfiak csoportját rajzolta. Önkéntelen tanúi lehetünk Szőnyi gondolati kalandozásainak, láthatjuk milyen tág asszociációs tereket futott be képzelete, amikor a két, merőben elütő hangulatú és megfogalmazású vázlat egy lapra került. Már sohasem tudhatjuk meg miként tolokodtak be a festő fantáziájába a komor, fekete férfiak, miközben a bensőséges hangulatú, szelíd jelenet megoldásán gondolkodott.

Kezdetektől ösztönös érzéke volt a monumentalitás megragadására, nem kellett hozzá csak néhány odavetett folt, vagy esetlegesnek látszó vonal és máris érezzük a Duna sodró erejét vagy a táj lenyűgöző tektonikáját. Jó példa erre az alig 10 cm-es kis krétarajza, a Dunánál. Az 1943-ban kiadott Kép³ című könyvében külön fejezetet szentelt az aránynak, innen érdemes idézni néhány gondolatát: „A képzőművészeti alkotás méretének van valami megmagyarázhatatlan, illendő határa, melyet az igazi művésznek talán az emberi méret, az emberi arány,

1./ Köpöczi Rózsa: *A grafikus Szőnyi – Aquarellek, gouache-ok*, PMMI Szentendre, 1993

2./ Köpöczi Rózsa: *A grafikus Szőnyi – Rajzok, vázlatok, tanulmányok*, PMMI Szentendre, Szőnyi István Alapítvány Zebegény, 1996

3./ Szőnyi István: *Kép, Dr. Vajna és Bokor*, Budapest, 1943

az emberi lépték szab meg. Ezen az ízléses határon belül is ismerünk nem egy művet – néha csak tenyérnyi kis kép – mely monumentálisabb egész falakat betöltő monstruózus festményeknél.” 1941-ben kapta első monumentális megbízását a győri Szent Imre templom falainak kifestésére. A közel ötven éves mester újra nekifogott a tanulmányrajzolásnak. Több száz gyönyörű szénvázlatot készített, ezek grafikai életművének kiemelkedő darabjai. Később, az ötvenes évek nagy megbízásainak megvalósításához is nagyon alapos előkészületek után fogott hozzá. Ennek köszönhetjük pompás széntanulmányainak sorát.

Az 1930-as évek elejétől a táj, a falu lett Szőnyi univerzuma. Világa befelé építkezett, egyre közelebről vizsgálta a jelenségeket. A nagyszabású tájképek panorámájától eljutott az egészen bensőséges szféráig, a kertekbe, a házak közé, az istállókba, de sohasem volt tolakodó, mindig tisztelettel nézett az itt élőkre. Nem kérte meg őket modell-állásra, rajzi jegyzeteiből idézte fel alakjukat, amikor egy-egy nagy kompozíciónál a végleges megoldást kereste. Ha ideje és az időjárás engedte, minden alkalmat megragadott arra, hogy a szabadban rajzoljon, fessen, ahogyan ő fogalmazott: gyűjtötte a télre valókat, azután a műterem magányában elővette a nagy vásznat, vagy a rézkarcoló tűt és a kis vázlatok új életre keltek.

Rézkarcoló munkássága a 20-évek legelején kezdődött. Négy év háborús szolgálat után a főiskolára visszatérve Réti Istvánhoz iratkozott be, mert korábbi mestere, Ferenczy Károly 1917-ben meghalt. Az egymást inspiráló, tehetséges osztálytársak hamarosan olyan intenzív munkába fogtak, mintha egyszerre akarták volna bepótolni a háború alatt elveszített éveket. A kompozícióvázlatok nagy része, a rajzi stúdiumok lapjai, a tanulmányok szerencsésen fennmaradtak. Ezeket vizsgálva láthatjuk, hogy Szőnyi Istvánra erőteljesen hatottak a nála idősebb Uitz Béla és Nemes Lampérth József aktivista grafikai, festményei. Lendületes, expresszív tájképeket festett, rajzolt ekkoriban, de Nagybánya örökségét is magáénak vallotta. Próbálta összeegyeztetni az avantgarde torzítást a klasszikus komponálással. Szőnyi tanulóévei 1919-ben véget értek, mert a Tanácsköztársaság idején a főiskolai oktatás megújításáért küzdő fiatalok élére állt, ezért eltanácsolták az intézményből. Nem kapcsolódott be az Olgyai Viktor által vezetett sokszorosító grafikai tanszék munkájába. Rembrandt, Dürer lapjainak tanulmányozásával sajátította el a bonyolult technika fogásait. Több mint 200 lemezből álló nagyszerű oeuvre-t hozott létre 1920 és 1936 között, később már nagyon ritkán vette elő a rézkarcoló tűt. Nagyszabású lapjain festményeivel egyenrangú módon fogalmazta meg az őt foglalkoztató festői problémákat. Rézkarcoló munkásságával nagyban hozzájárult a grafikai élet felvirágoztatásához az első világháború utáni Magyarországon. A sokszorosító grafika Szőnyi életművében nem egyszerűen csak táblaképeinek kísérő műfaja volt, hanem sokkal több ennél. Németh Lajos a korszak jeles művészettörténésze nem kevesebbet állított, minthogy a grafikai tradíciót Magyarországon a negyvenes évekig a festők és szobrászok teremtették meg. Szőnyi rézkarcai nemcsak életművének fontos darabjai, hanem a két világháború közötti magyar művészet történetében is előkelő helyet foglalnak el.

Legmonumentálisabb rézkarcán, a Behavazott falun 1928 – amit Genthon István a legszebb magyar rézkarcának nevezett – emberi alakok nélkül, a táj iránti végtelen tisztelettel fejezi ki a Zebegényi temetés 1928 című híres vásznan megfogalmazott gondolatokat. Itt már nem volt szüksége a fénynyalábok anyagszerű megfogalmazására, a csukott téli égbolt, mintha nem is tudna fényt kibocsátani, a kép mégis sugárzik. A hegyek vonulatainak pompás ritmusába, a leheletfinom jelzésként odarajzolt fák sorai közé, melyek a távolba vezetik a tekintetet, a legtermészetesebben illeszkedik a falu. A súlyos, fekete égbolt ellenére is levegős, fénylő a kép. A csönd fogalmazódik itt meg, de nem a sivár, téli magányosság, hanem a nyugalom, a várakozás csöndje. A Kisdéd imádása 1925 című karcán bibliai szereppel is felruházta a gyermekét tartó anyát és a körülötte álldogáló férfiakat, nőket, gyerekeket, állatokat. A kompozíció majd megjelenik egy 1928-ban festett nagyszerű vásznan, a Zebegényi estén. Az egyszerű zsánerjelenetet a zöldek csodálatosan gazdag harmóniája, a figurák sommás megfogalmazása által sikerült átemelnie az időtlenségbe.

A 2000-ben megjelent Szőnyi rézkarcait felsorakoztató könyv⁴ eredeti méretben mutatja be a lapokat. Hasonló megjelenésre törekedett, mint a Szőnyi által eredeti nyomatokból összeállított Száz lapos rézkarca album. A könyv segítségével végig követhetjük azt az ívet, melyet a mester végigjárt e nehéz, aszkézist követelő technika művelése közben, amikor a grafikusnak el kell jutni a tökéletes formáig. Egész életében törekedett e végső állapot megközelítésére, és éppen utolsó kiállítására készülődve panaszkodott lányához írt levelében arról, hogy a

4./ Kőpöczi Rózsa: *A grafikus Szőnyi – Rézkarok, PMMI Szentendre, Szőnyi István Alapítvány Zebegény, 2000*

művész már azelőtt elveszti oroszlánkörmeit, mielőtt teljes erejében megmutatkozhatott volna. Élete akkor szakadt félbe, amikor újra feltámadt benne a vágy, hogy visszatérjen a nagy figyelmet és gyakorlatot, sok lemondást, türelmet igénylő ábrázolási technikához: a rézkarcoláshoz. Őt is ugyanaz a szenvedély hajtotta, mint e műfaj mindenkori művelőit: a szellemi jelenlét rögzítése, nyom hagyás, – jelen esetben a szó szoros értelmében – nyomtat formájában. Marosi Ernő egyenesen a vallásos ereklyeként tisztelt lenyomatokhoz – (Veronika kendőjéhez, a torinói lepelhez) – hasonlította a sokszorosító grafikusok szándékát. „Kreatív aktus az, amelynek invenció, capriccio vagy fantázia az elnevezése, s amelynek tartalma rendszerint mély üzenet, mint Dürer, Rembrandt, Goya, Gauguin”, vagy akár Szőnyi István lapjain.

Szőnyi grafikai életműve további meglepetéseket tartogat. 2010 tavaszán a Szőnyi múzeum falai között Szőnyi illusztrációiból láthatott válogatást a közönség. Megjelent néhány könyv az ő rajzaival, rézkarcaival többek között Bartóky József: Jelenések, Arany János: Toldi, Mikszáth Kálmán: Különös házasság, Illyés Gyula: Ifjúság, Hősökről beszélek, Megyeri Sári: Adjátok azoknak című kötetei. Ezt a ritkán művelt műfajt is komolyan vette. A rajzok sorozatán keresztül jutott el a végső megoldáshoz. A legérdekesebb felfedezés a Magyar Nemzeti Galériában őrzött egyedi rajzokkal illusztrált „művészkönyv” volt. Ady Endre Vér és arany című kötete 1908-ban jelent meg. Ennek egy példányát az első világháborúból hazatérve valószínűleg középiskolai tanártól, az Ady kutató Földessy Gyulától kaphatta meg Szőnyi István. Ebből választott ki tíz verset, melyekhez egyedi rajzokat készített a legváltozatosabb technikákkal és beapplikálta a lapok közé. Így született meg az egy példányos kötet, mely eddig csendben pihent a Magyar Nemzeti Galéria raktárában.

A könyvekből megismerhető, fényérzékeny Szőnyi grafikák időközönként előkerülnek a Szőnyi múzeum raktárából és tematikus tárlatok válogatásai keretében újra és újra láthatók. Időről időre figyelmeztetnek a Szőnyi által, a Kép című könyvben megfogalmazott igazságra: „A rajzot minden művészeti alkotás alapjának kell tekinteni. Függetlenül az alkalmazott technikától, minden műben jelen van. Egyetlen kor és egyetlen stílus sem nélkülözhet.” Ezért olyan különleges esemény, amikor Szőnyi grafikáit eredetiben láthatjuk.

DE HISZ LEHET TALÁN MÉG...

Ez a Radnóti-sor a mottója Magyar Művészeti Műhely Társaság kiállításának. Öt töltelékszó, sehol egy konkrét főnév, szép melléknév, határozott ige, mégis annyi mindent elmondanak ők öten a végzetesen kiszolgáltatott ember reménnyel átszótt bizonytalanságról vagy reménytelen bizakodásáról. A „de” és a „lehet” hordozzák a hitet, a „hisz” a biztatást, a „talán” a bizonytalanságot, s a „még” a sor végén az időtől várt utolsó esélyt. Úgy bánik Radnóti ezekkel a szavakkal, mint festő a színekkel. Ezek az apró tollvonások önmagukban éppúgy nem jelentenek semmit, mint külön az apró ecsetvonások, ám együtt valóban csodákra képesek. Földéznak tájat, arcot, belső érzéseket, látomásokat és indulatokat.

Minden festőben van valami ebből a makacsul a szépet és a jót kereső Radnóti Miklósból. Aki a világirodalom legszebb, legbékésebb, leghumánusabb verseit lágerben, szögesdrótok mögött írta, éhezve, fázva, emberi méltóságában megalázva, keretlegények káromkodásai közepette, s a biztos halál tudatában. A festő, a szobrász nincs kivette a mostoha létbe ilyen durván és végletesen, de a szép keresésében ott van bennük ugyanaz az eltökéltség, mint a halálba menő Radnótiban. Persze végső soron halálba menők vagyunk mindnyájan, mi halandók, ha időnk nincs is kijelölve, s mi még bízhatunk egy az övénél bölcsőbb, szép halálban – de csak abban.

Radnóti azt mondja a bombázógép pilótájának: Írtam, mit is tehetnék? A költő ír, a macska miákol, és az eb vonít. Hozzátehetjük, a festő fest – mi mást tehetne? Megkötöttség és szabadság egyben, egyszerre. Micsoda szédítő paradoxon: a művész, aki életfogytig tartó alkotószabadságra van ítélve. Csak ők tudják megmondani: rabság ez vagy szabadság? Esetleg boldogító kín?

Nem lehet más. Kínlás és boldogság. Elégedettség és elégedetlenség. Az elégedettség érzése talán arra kell, hogy a festő abba tudja hagyni a képet, elhívén, hogy kész, hogy jó, mert csalhatatlan mércéje nincsen. Az alkotás teremtés, s talán egyedül az Úr tudta biztosan, amikor a hatodik nap végén rátekinített a megteremtett világra, hogy az jó. Innen nézve, már nem biztos, hogy igaza volt. Alighanem dolgozhatott volna rajta még egy kicsit. Vagy talán épp azért teremtette a művészt, hogy az folytassa a teremtést – javítsa, korrigálja –, s ismertesse meg minél több emberrel?

Az elégedettségnél is fontosabb azonban az elégedetlenség, ami a művész örök hajtóereje a mindig vágyott, de el nem érhető tökéletesség felé.

A művész mindig remekművet akar, de nem mindig és nem mindenki éri el. Ezek a művek sem mind egyformán jók, még egy-egy alkotó kínálatán belül sem. De ne kérdezzék, melyik jó, melyik kevésbé, nem vagyok műkritikus, csak ennek a művész társaságnak büszke, nem művész tagja, akit ez a művészeti rokonságon és emberi barátságon alapuló csapat tagjai közé hívott. Ráadásul elfogult is vagyok, mindenkit olyannak szeretek és fogadok el amilyen, márpedig a minősítés elemző kritika nélkül semmit sem ér. De talán nem is a kiállítás megnyitó ünnepe a műelemzés ideje. A művek kicsiny és szuverén világa meg van teremtve, a megnyitás – képletesen – a hetedik napon van, az Úr napján, ez esetben a festő urak és hölgyek napján.

Azért vagyunk most itt, hogy megünnepeljük a művek és a közönség találkozásának kezdetét. A kiállítás nem kereskedelmi célú kirakat, hanem a művészetnek, az ember jobbik felének ünnepe. A művész jobbik felének és a közönség jobbik felének. Ha mérni lehetne bennünk a jót, most így mindannyian biztosan jobbak vagyunk, mint voltunk tegnap és leszünk holnap.

A művészet individuális műfaj, legalább a reneszánsz óta. Miként a tudomány is az. Az egyes ember néz szembe fajtája problémáival, s próbál válaszokat találni vagy legalább jó kérdéseket föltenni. Persze, a művészetben a kérdés legtöbbször válasz is. Ahogy a zeneszerző Bernstein mondja sokkal szebben a Megválaszolatlan kérdés című híres könyve végén: már nem tudom biztosan, mi is a kérdés, de azt tudom, hogy a válasz: igen.

Radnótinál vagyunk újra. Az ő művészete is a mégis igent hirdette, mint minden igazi művész. Magányosan alkotnak, de ahogy a tudományban vannak műhelyek, a művészetben is fontos a csapat, a közös értékrend, az egymást erősítő inspiráció. Senki sem fest itt másképp, mint korábban, hisz minden alkotó őrzi a maga látásmódját, stílusát – mely ő maga –, karakterét, azt az újat, amit csak ő tud megmutatni a világból és önmagából. De azért

van közös bennük, például nem mondtak le a figuralitásról, a látható világ ábrázolásáról, vagy a világot láttató ábrázolásról, bár mindnyájan azt keresik, ami a felszín mögött van. Persze lehet, hogy ezek a külön kis világok meszsziről jobban hasonlítanak egymásra, mint gondolnánk, hiszen a szédítő galaxisok sokasága, az egymástól színben, nagyságban, erőben oly különböző csillagok milliárdjai nem mások, mint amiket mi innen egy fehér folyónak, a Tejútnek látunk az égen.

Ezen a balatonfüredi Tejúton is vannak korosabb állócsillagok és vannak fiatal üstökösök is. Két új, tündöklően tehetséges fiatal tagja van a Magyar Művészeti Műhelynek, Mara Kinga és B. Raunio Mária. Mara Kinga képei bensőségesen szépek, látszik, az eszményt keresi, de valami különös drámai bizonytalansággal, mintha az alkotó keresés közben félne is a még meg sem talált elvesztésétől. Aztán ablakokat látunk, sok ablakot, a képzőművészet egyik alapszimbólumát: amin bejön a fény, és amin ki lehet látni. Itt is inkább a lehetőség a fontos, nem az, ami az ablakon túl van. Végül hadd említsem Mara Kinga reveláció erejű Radnóti-sorokra készült sorozatát, melynek az önéletrajzi 29 év a címe, a képek főszereplője az idő, s egy talán 29 éves arc, motívumai pedig az órákig élő lepke, a rózsaszín flamingó és az időtlen életű csillag. Raunio Mária képei egészen mások, bár a finom líraiság rokonítja őket. De az ő legtöbb képén nincsenek drámai feszültségek, torlódó festékek, mint Mara Kingáéin, a Mária triptichon Olvasó nője például egészen légies, tartása természetes, könnyed, teljes harmónia, nyugalom árad belőle és valamilyen régies szépség. Amilyen talán már nincs is. Kevés szín, drapp, barna, szürke és talán fekete, az ecsetvonások textúrája egységes, a ruha így ugyanolyan mintázatú, mint a háttér, de hát ahogy Medgyessy Ferenc mondta volna, ez nem fal, nem ruha, hanem festmény. Ugyanezzel a finom sejtelmességgel láttatja sok képén a Balatont, a Tiszát a csónakokkal, elomló gyönyörű felületek, melyek többet elmondanak a festőről, magyar tájhoz való viszonyáról, mint magukról a hazai vizekről. Az otthonról hozott északi sejtelmes sötét is gyakran uralkodik képein, expresszionistának mondhatnánk, ha nem nyugalom és harmónia áradna belőlük.

Nem sokkal idősebb náluk Boldi, Szmrecsányi Boldizsár, aki legszívesebben carrarai márványtömbökkel bírkozik, s mint nagy elődje, Michelangelo, ő is csak a felesleget vési le róluk. Nem tudom, valóban példaképe-e, hiszen Boldi ízig-vérig modern művész, nem tökéletes emberalakokat formál a kőből, mint a reneszánsz mester, meghagyja a követ kőnek, tektonikus formának, mintha jobban érdekelné a figuránál a kompozíció. Tulajdonképpen a kő és az ember közös vonásait keresi, de nem tekinti talált tárgynak, tökéletesen megmunkálja, felületei simogatásra születtek. A Muzsikáló nő lantot penget, de igazából a teste muzsikál, s a melizmák a rajta játszó fények. Erő és szépség sugárzik minden szobrából, még az Elesett is lebírhatatlanul erős, azt hihetnénk, lefeküdt csupán, de a váll mozdulata mutatja, elesett, elbukott, de nincs legyőzve, ahogy nem volt legyőzve a földre rogyott Radnóti sem.

Másképpen idézi fel az erőt – a fizikait, a szellemit, az erkölcsit egyszerre és külön – Kiss György, aki maga is kétkezi kőfaragó volt, mielőtt szobrász lett volna. Az anyag ismerete, tisztelete jellemzi őt, és bármelyik anyag tökéletes uralása. Katedrálisokat képes felidézni apró érmeiken és szellemóriásokat is, Liszt Ferencet, Bartókot, Radnótit, meg számolatlanul sok más nagyságot – mindig szuverén alázattal. Munkáiban nagy erővel vannak jelen az ember előtti világ képi emlékei, például a bronzból készült zord sziklaerdő, ott vannak az őskori, pogány világ willendorfi torzó korpuszai, s ott a klasszikus korpusz, a keresztre feszített Krisztusé, a pusztán bordákkal jelzett mellkas, a fájdalmasan félrebillent fej. Az ő korpuszait látva mindig azt érzem, amikor meghalt Jézus a kereszten, tényleg meghasadt az ég. Hatalmas erő, dinamika árad a Vágta című litográfiáiból és a mozdulatlanság ereje a Kőfejtő tektonikus formáiból. Pogány vagy szakrális, miniatűr vagy monumentális, Kiss Györgynél mintha mindegy volna. Minden hangszeren játszik. Néha az az ember érzése, hogy ha egy vulkán kürtője egyben kürt is volna, azt is meg tudná szólaltatni.

Tóth Ernő is több hangszeres művész, egyformán jól játszik síkban, térben, vásznon, papíron, bronzban. Nála maguk a hangszerek is gyakran megjelennek. A botló Pegazuson ülő lantos különös bizonytalanságot fejez ki, nem tudhatjuk, a következő pillanatban földre rogy vagy fölszárnyal. Ezt érezheti minden festő alkotás közben: mű születik vagy csak a festék a vászonnal találkozik. Keserűen groteszk az Esti műsor című szobra is. Az egymással szemben ülő házaspár akár idilli beszélgetéséről is szólhatna, ha nem magasodna köztük egy kétfelől nézhető, furcsa tévékészülék, amely végzetesen elválasztja, elidegeníti őket egymástól. Tóth Ernőnél csak a létnek van jelentősége, a hollétnek nincs. Ezért aztán lényei a leghelyetlenebb helyeken és leggroteszkebb helyzetekben

láthatók. Nála a bibliai párduc természetesen együtt játszik a gödölyével, de lehetséges az is, hogy egy rinocérosz hátán kecske áll, azon madár, s mindnyájan egy dús kertben vannak, vagy egy cirkuszi trapéz tetején, vagy csak odafestve egy paravánra. Tóth Ernő világában nem válik el képzelet és valóság, lehetséges és lehetetlen, jó és rossz, tragikus és mulatságos, arc és álarc, szép és rút. Minden képén sok szereplő nyüzsgő színes kavalkádban, legtöbbször vidáman, életigenlően, de egyszerre nemcsak mindennek a színe van ott, hanem a fonákja is. A bizonyosság és bizonytalanság: lehet talán még...

Giczy János ezúttal csak három képével van jelen, de nagyon is jelen van, mindegyik képén ott van minden rá jellemző finom szín és festői gesztus: a szakralitás és a gyermeki látásmód gyengédségbe oldott különös egysége. Tűzoltók szentjének témája különösen ideillik: Szent Flórián oltja és eloltja a tüzet, elmúlt a baj – lehet talán még...

Ha Giczy János a balladás érzelmek festője, akkor Kovács Tamás Vilmos az érzelemmentes tömondatoké. Az érzelem – kapcsolat, az ő összetéveszthetetlen figurái nincsenek kapcsolatban egymással, egy térben vannak csupán. Sokszor arcuk sincs, minek, ha úgyse néznek egymásra. Beckettől kérdezték egyszer, ki az a Godot, mi az a Godot? Azt felelte, ha tudta volna, megmondta volna. Talán Kovács Tamás is ezt felelné: ha tudná, hogy van arcuk, megfesteré. Az arc individuumot jelöl, az ő figurái is inkább Godot-k. Néznek valamit, várnak valamit. Az egyik képen Nyitva a kapu, olyan, mintha ki lehetne lépni a szabadba, de a nyitott ajtón túl is falak vannak. A Mennybenzőknek van arcuk, de az már nem biztos, hogy van-e ott menny, ahova néznek. Mégsem mondhatjuk, hogy az elidegenedés, az önmagunkba zártság festője lenne. A sárgák, kékek és vörösek kompozíciós rendje minden képét egyszersem mind széppé is teszi, s ha a figuráknak nincs is arcuk, mozdulataik vannak, gesztusaik vannak, ez is kommunikáció és kapcsolat is – lehet talán még...

Számomra a legrejtélyesebb, legnehezebben megfejthető alkotó e táj, e város szülötte, Szentgyörgyi József. Már ha egyáltalán meg kell fejteni egy képet, és nem csak nézni, s engedni hatni. Szentgyörgyi az életben szelíd, kedves és rendkívül vidám társasági ember. Barátai úgy hívják, Jóka, ami szerintem nem a Józsefből van, hanem a jóság becézve. Képei többségének mélyén viszont mintha mindig valami sötét tragikum rejtőzne. Ez a tragikum nem teátrális, nincs is odafestve. A gomolygó feketék, kivillanó vörösek sejtetik, mi van a lélek mélyén, milyen egyedül van az ember a létbe kivetve, és milyen poklok vannak, nem lent a föld gyomrában, hanem bennünk. Itt az épülő katedrális két fázisát látjuk, ezek is tele vannak titkokkal, a sötétből egy fehér kabátos ember sejlík elő, ő talán tudja a titkot, de megáll félúton. Művet érteni vagy félreérteni – egyazon folyamat, mondja Hauser Arnold, s a félreértés sem bűn, hiszen minden igazi mű sokértelmű. Ami bennem létrejön, az már az én képem lesz.

Bizony magunkra vagyunk hagyatva a képek előtt.

Hiszen nemcsak az alkotás magányos műfaj, hanem a befogadás is. Igaz, hogy van csoportos tárlatlátogatás, sőt a csoportnak külön kedvezmény is, ám nincs csoportos befogadás. A kép előtt, a szobor előtt mindig mindenki egyedül van, egyedül kell kontaktusba kerülnie vele, hogy létrejöjjön benne az élmény, amely az övé, senki másé. Művészetszociológusok kutatják, ezek a belső befogadói képek hasonlítanak-e egymásra, s ha igen, mennyire. Mi ne kutassuk. Ez kinek-kinek a legbelső titka, nem mintha az ember a képélményét titkolni akarná, csak éppen, amit lát, amit érez, nem tudja igazán kifejezni. Nem tudom én, s talán istenigazából a műkritikus sem tudja. Sőt a művész se. Ha tudná, mondaná.

(Balatonfüred, 2009. október 7.)

FECSEGŐ SZELENCÉK

Szoros szelencébe estem, mondtam egyszer, mikor néhány napot egy páasztornál töltöttem a Hortobágyon. A táj határtalanságának érzete ellent mondott a személyes tapasztalásnak, hogy tehát mégiscsak egy jól körülhatárolt világban vagyok, méghozzá a pusztának azon részén, melyet Szelencésnek hívnak. És akkor mennyivel igazabb most ez a kijelentés, mikor csodálatos szelencékkel és a Szomolányi-gyűjtemény más, nem kevésbé finom és gyönyörű darabjaival vagyunk körülvéve.

Aki gyűjtött már életében bármit is, tudhatja, hogy milyen hatalmas óceánba csöppen: nincs olyan ritka és értékes darab, aminél ne volna ritkább és értékesebb. A gyarapodás öröme is kevés a gyűjtőszennvedély csillapításához – a műgyűjtés rajongás. Egyszerre több és kevesebb az eredeti tulajdonos lelkesülségénél; több, mert valószínűleg alaposabb és tudatosabb, s talán kincsekben is gazdagabb, de kevesebb, mert gyűjteménye aligha egy fényűző élet kellékéül és díszéül szolgál. De sem egyikről, sem másikról biztosat nem tudhatunk. A tárgyaknak megvan a maguk titkos élete és története, az a kalandos út, mely évszázadokon át vezet.

A miniatűrök láttán például visszanéz rám az eredeti tulajdonos. Mintha egy játékvilág babaszobájának szépséges darabjai volnának, de megdöbbenően élethűek, valóságosak, részletekbe menően is realizistikusak. Csodálni lehet a sebészien biztos kezű festőt, aki ilyen finomságokra volt képes. Az egyikük Daffinger, róla tudható, hogy ezernél is több miniatűr készített az 1800-as évek elején, ő festette az itt látható Batthyány Lajosné Zichy Antónia portréját. Amilyen szép a kép, bizonyára éppoly izgalmas a kép története. Antóniának egy cigánynő jósolta meg férje halálát, ami csakugyan bekövetkezik a szabadságharc bukását követően. De hogy ebben ő is „segédkezett” próbál nyújtani, azt bizonyára maga sem hitte volna. A segítség idézőjelben van, férjével egyetértésben, a kivégzés

előtti napon egy tört csempészett a cellába, hogy Batthyány öngyilkossággal elkerülje a megszégyenítő köteleket – a terv azonban csak félig sikerült.

Minden műtárgy, serleg, óra, szőnyeg, szelence, festmény, egy családtörténet darabja, s egyben a család széthullásának tárgyi bizonyítéka. De hát a családregegyek már ilyenek: szorgos elődök javait az utódok ritkán tudják egyben tartani, ez lehet minden műgyűjtő szerencséje. Szomolányi Elemér jól behatárolható korszakokból biztos ízléssel válogatta páratlanul gazdag iparművészeti műremekeit. Szinte egy új műalkotást hozott így létre, melynek lényege, hogy föllelje, megtalálja a tárgyakban azt az elképzelt világot, mely ideaként benne élt. Nem tudom, hogy a Nautilus serleg láttán mit gondolt, de bennem a tenger hullámszását idézi meg. Hallom morajlását, a fölhabzó víz csapódását, látom a fövényben csillogó kagylókat, ahol ott van a különlegesen szép, gyöngyházfényű Nautilus. Már csak egy kiváló ötvösmester kell, aki díszes serleggé varázsolja, hogy a természeti szép az emberi alkotófantáziával és kezűgyességgel párosulva műremeket teremjen. Rousseau is a hullámszásat figyelte és hallgatta egykor, mikor eggyé vált a természettel. Ilyenkor egy pillanatra elveszítjük éntudatunkat, megszabadulva minden fájó emléktől és a jövőbe tekintés szorongásától, és egyszerre átjár bennünket a létezés háborítatlan öröme. A Nautilus levisz a tenger fenekére. Kisebb csodát élhetünk át, ha hagyjuk, hogy hasson ránk.

A tengeri kagylókért egyébként leginkább a rokokó volt oda; tárgyainak nyersanyagát, legyen az porcelán vagy aranyozott ezüst, egyazon dallamra táncoltatta. Így van ez a szelencék esetében is.

Úgy tekintek a gyűjtemény darabjaira, mint motókra egy letűnt világból. Egy-egy idézetként idézik meg azt a kort, melyben megalkották őket. Ha nem is az összesre, de néhányra mondanék párat.

A kupák, poharak legyenek Balassi Bálinttól:

*Aggasztaló bánat, búszerző szerelem
távol légyen mitőlünk,
Jó borokkal töltött aranyas pohárok
járjanak miközöttünk,
Mert ez napot Isten örvendetességre
serkengeti fel nekünk!*

A pogány pénzes kannát idézze Bornemisza Péter:

*Ez bolond világ igen csudálja ezüstet, aranyat,
Ugyan megkábúl, olly igen nézi az drága köveket,
Az kicsiny gyomor nem telhetik bé, úgy óhajtja őket.*

Az aranyozott francia szelence mottója Montesquieu-é legyen:

A francia király Európa leghatalmasabb fejedelme. Nincsenek aranybányái, mint szomszédjának, a spanyol uralkodónak, mégis gazdagabb nála, mert gazdagságát a legkimeríthetlenebb bányából, alattvalói hiúságából meríti.

Egy másik francia porcelánszelence legyen Diderot-é:

Nem tudtam, szép-e vagy csúnya; de csakhamar a kerevetre keveredtünk, s éreztem, hogy fiatal és formás, és felettébb kedveli a gyönyörűséget; mikor már kellőképp eltöltekezett magasztalásaimmal, levette az álarcot, s én megpillanthatam ennek a dohányszelencémen ékeskedő képmásnak az eredetijét.

A magyar órásmester hordozható óráját legvégül Csokonai idézze:

*Óh idő, futós idő!
Esztendeink sasszárnyadon repülnek;
Vissza hozzánk egy se jó,
Mind a setét kaósz ölébe dülnek.*

*Óh idő, te egy egész!
Nincsen neked sem kezdeted, se véged;
És csupán a véges ész
Szabdalt fel apró részeidre téged.*

Ezeknek a beszédes tárgyakkal, talán nincs is titkuk, csak elfeledett történetük és múlhatatlan ragyogásuk. Mintha ezek a pazar portékák az eleganciáról, semmint a nagyságról tanúskodnának, s mintha csak abból az apropóból születtek volna, hogy megörvendeztesse azokat, akik hisznek a gyönyörködés szükségességében. Mi higgyünk és gyönyörködjünk.

(Balatonfüred 2010)

A SZEMLÉLŐDŐ ÍRÓ ÉVTIZEDEI

Ritkán adódik olyan irodalmi helyzet, amikor egy kismonográfia stílusában, olvasmányosságában és szellemében tökéletesen visszatükrözi a kiválasztott modell életművét, noha a monográfus és az író habitusa merőben eltérő. A létrehozott mű eredményeit pedig csak fokozza írója és modellje között feszülő jelentős különbség, arról nem is beszélve, hogy a modell immáron tizenhárom éve halott. Mindezek persze elhanyagolható szempontok, de az író nemrégiben még kortársunk volt, itt élt közöttünk, köteteket jelentetett meg, és lapokban, folyóiratokban publikált, s baráti szálak fűzték a monográfia szerzőjéhez.

Az utókor hálátlansága közismert, szinte „természetes”, hogy húsz-harminc éve halott írókat, költőket, művészeket elfelejtünk. De olykor már pár év is elegendő a könnyelmű, felelőtlen mellőzéshez, s ez elfogadhatatlan. D. Nagy Imre szembeszáll ezzel a magatartással, új könyvét a 75 éve született Bertha Bulcsuról írta, A gyanakvó ember című kismonográfia az idei könyvhétre jelent meg. D. Nagy pályája elején az ajkai kórház érsebésze volt, majd Vácra költözött, jelenleg az ottani kórházban dolgozik, és a közeli Kosdon lakik családjával. Korábban kötetet szerkesztett Gyurkovics Tibor szerelmes verseiből, majd Gyurkovics mint olyan címmel monográfiát írt a népszerű íróról, költőről. Bertha Bulcsu 1997-ben bekövetkezett halála után két évvel az ő válogatásában és szerkesztésében jelent meg a Bertha Bulcsu-emlékkönyv. 2003-ban 21 érdekes orvos címmel riportkötetet is közzétett.

„Bertha Bulcsu tudatosan készült az írói mesterségre. Megtanulta, hogy miként lehet tömören kifejezni valamit, ugyanakkor élményszerűen megjeleníteni egy élethelyzetet. Könnyed eleganciával írta lebilincselő történeteit, nyoma sem volt izzadságcseppeknek, erőltetett kényszerűségnek. Mondatai valóságból merített, pontszerű találatok voltak” – írja a szerző monográfiájának ajánlásában. A gyanakvó ember időrendben követi nyomon az író rendkívül gazdag pályáját, az életében megjelent 26 kötet keletkezését és fogadtatását, majd D. Nagy a megfelelő időben és ponton megszakítja ezt a lineáris rendet, s tematikus elemzéseket és értékeléseket iktat a kibontakozó pályaképbe. Bertha sokszínű és sok műfajú alkotó volt,

diákkorában versekkel próbálkozott, majd következtek a novellák, kisregények, publicisztikák, irodalmi riportok, interjúk, esszék, hangjátékok, forgatókönyvek és drámák. Az utóbbiak közül mindössze egyet, A fürdőigazgató címűt mutatták be 1977-ben Miskolcon. Drámaírói termése tehát nem jelentős, mint ahogy baráti tanácsra a versírással is felhagyott egészen fiatalon. Dr. Nógrády György mikrobiológus orvos felesége rázárta a szobaajtót, s így megszületett első novellája, amelyben már meg-megcsillant prózaírói képessége. D. Nagy megjegyzi, hogy Bertha Bulcsuból soha nem vészett el a vers fegyelmezettsége, novellái „a költők mértéktartó precizításával” íródtak.

Az író 1935. május 9-én született Nagykanizsán. A monográfiában finom tömörséggel felvillan hányatott gyermekora, szüleinek válása, nyughatatlan, zabolázhatatlan édesapjának sorsa. A széthulló család miatt fiatalon számos helyen megfordult, Zalahalápon, Tapolcán, Szombathelyen, Balatonyörökön, Keszthelyen (ide járt gimnáziumba, Győrökről Széchenyi Zsigmond vadászíróval együtt vonatozott), de legszívesebben az apai nagyszülők nemeskeresztúri házára emlékezett vissza. Oda járt „haza”. Írói indulása Pécshez kötődik, egy időn át munkásként dolgozott a városban, majd az Esti Pécsi Napló munkatársa lett, a kulturális rovatot is vezette, később átkerült a Dunántúli Naplóhoz, sőt a Jelenkor szerkesztőbizottságába is beválasztották. 23 éves korában itt jelent meg a Jég-novella című írása, amely egy csapásra ismertté tette a nevét az irodalom berkeiben. Lányok napfényben című első novelláskötete 1962-ben látott napvilágot. Parádés indulás, elismerő kritikák. D. Nagy avatottan, körültekintően – már-már hiánytalanul – szemlélteti az író recepcióját, beilleszkedését a kortárs magyar irodalomba, s az alkotótársak, a tartós barátok felbukkanását. Csorba Győző, Tüskés Tibor, Galsai Pongrác, Rákosy Gergely, Szakonyi Károly, Gyurkovics Tibor, Kiss Dénes, Kertész Ákos, Lázár Ervin, Gáll István, Thiery Árpád nevét találjuk a sorban. Tüskés a francia hagyományokat, Maupassant hatását emelte ki Bertha novelláiban, más recenzensek Hemingway és Faulkner stílusjegyeit fedezték fel. Konkrét magyar összevetéseket, írói párhuzamokat nem találunk a kötetben. Szeghalmi Elemér később azt írta róla, hogy minden műfaj arannyá változik a kezében. D. Nagy többször idézi Déry Tibortól, hogy az író mindig ön-életrajzot ír, így aztán külön szól Bertha alteregóiról, a novellákban megjelenő Lintről, Harlekinről, Illésről és a „boldog boldogtalan”, az életen kívül rekedő

középkorú Bernáth Gyuláról. Megkülönböztetett figyelemmel elemzi az Ilyen az egész életed és a Fehér rozsdá (méltán a legjobbnak ítélte) című novellásköteteket, majd kitér a regényekre. Ebben a műfajban nem alkotott igazán maradandót az író. Füstkutyák című első regényét 1965-ben adták ki. Két kisregény után 1970-ben jelent meg a Tűzgömbök című díjnyertes, háborús regénye, de a legnagyobb sikert A kenguru című regényével aratta 1976-ban; a könyvet, a belőle forgatott filmet és a kísérezőzenét egyidejűleg forgalmazták.

Bertha ebben az évben lett az Élet és Irodalom főmunkatársa és Kesudió című publicisztikája mindjárt országos botrányt és vihart kavart. A rendszer mindennapos, apró ellentmondásairól, visszásságairól szólt az író, a vitát különálló fejezet foglalja össze a monográfiában. A lapban éveken át hetente jelentkezett Jelenségek című laza sorozatával, amelynek darabjai aztán kötetekbe kerültek. D. Nagy direkt módon nem foglal állást Bertha politikai hovatartozásáról, de megjegyzése nem hagy kétséget efelől: „A gyanakvó, mindig a kisember szemszögéből láttató kritikája hiányzik mindennapjainkból.”

Bertha Bulcsu az irodalmi publicisztikát magas szintre emelte (ezekben a részekben neves, klasszikus elődökkel, irodalomtörténeti kontinuitással is találkozunk), íróportréival pedig irodalomtörténetet írt,

állapítja meg a szerző. Interjúköteteiről – Meztelen a király, Írók műhelyében, Délutáni beszélgetések, Írók, színészek, börtönök (negyvenezer példányban jelent meg) – mondta Gyurkovics Tibor, hogy ezeket száz év múlva is olvassák. A Balatoni évtizedek című szociográfiáját (a tó nagy szerelmese és tisztelője volt Bertha, szeretett vitorlázni, horgászni) 1973 óta háromszor adták ki, öt-hat évenként jelent meg újra és újra, s 16 kritika foglalkozott vele. D. Nagy alaposan, ihletett empátiával és jó arányérzékkel feltárja az életmű figyelemre érdemes sarokpontjait, több szempontból, más-más oldalról is megvilágítja az író munkásságát, összeveti a korábbi és későbbi válogatásokat, kinyomozza a történetek mozgatórugóit és megformálásuk motívumait, a jellemek azonosságait és eltéréseit. Fogva tartó, lendületes kötete méltó az író emlékéhez, alkotói kvalitásaihoz, és méltó a csendes jubileumhoz. Bemutatja a halála utáni eseményeket is, ismerteti posztumusz műveit, díjait (a Kossuth-díj kivételével szinte mindent megkapott), és megemlíti a Balatonfüreden alapított Bertha Bulcsu-díjat. A kötetet záró versek és fotók pedig nemcsak illusztrálják az író életét, „természetes, szemlélődő állapotát”, hanem teljesebbé teszik a róla kialakult képet.

(D. Nagy Imre: A gyanakvó ember – Bertha Bulcsu élete – Kairosz Kiadó, Budapest, 2010)

A grafikus Szőnyi

A KÉPEK JEGYZÉKE

Kertben, 1920.

Tus, papír, 305x213 mm.

110. oldal

Kisdéd imádása, 1925.

Rézkarc, papír, 207x287 mm.

90, 104. oldal

Behavazott falu, 1928.

Rézkarc, papír, 272x314 mm.

42. oldal

Gondolkodó nő, é.n.

Pittkréta papír, 339x210 mm.

78. oldal

Dunánál, é.n.

Kréta, papír, 145x304 mm.

9. oldal

Vázlat a feleségem és Zsuzsa című festményhez

Szén, papír, 598x399 mm

77. oldal

Gyümölcszedők

Rézkarc, papír, 301x340 mm

16. oldal

Vázlat az „Esté”-hez, 1934.

Tus, toll, papír, 297x210 mm.

59, 84. oldal

Fésülködő akt

Szén, papír, 595x420 mm.

52. oldal

Két vázlat, é.n.

Ceruza, papír, 200x317 mm.

113, 114. oldal

Lantozó nő, 1942.

Szén, papír, 614x429 mm.

10. oldal

Lebegő női figura, é.n.

Szén, papír, 430x610 mm.

4, 14. oldal

Gyász, 1956.

Rézkarc, papír, 235x335 mm.

22. oldal

Szőnyi István Emlékmúzeum, Zebegény

TEMPEVÖLGY

KULTÚRA, MŰVÉSZET, TUDOMÁNY

Kiadja:

a Balatonfüred Városért Közalapítvány

Felelős kiadó:

Gubicza Ferenc, az alapítvány elnöke
Balatonfüred, Szent István tér 1.

Szerkesztőség:

Balatonfüred, Szent István tér 1.
telefon: 87-581-237
e-mail: tempevolgy@balatonfured.com
Internetes megjelenés: www.balatonfured.hu

Készült:

600 példányban
A Prospektus Nyomda műhelyében, Veszprém, Tartu u. 6.

Támogatók:

Balatonfüred Város Önkormányzata
Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Főszerkesztő:

Praznovszky Mihály
prazno@invitel.hu

Főmunkatársak:

Kocsis Zoltán (Budapest)
Szócs Géza (Kolozsvár)
Tomaso Kemény (Milánó)

Szerkesztők:

Filep Sándor (Balatonalmádi)
Hudi József (Pápa)
Szálinger Balázs (Budapest)

Olvasószerkesztő:

Erdőháti Károly

Szerkesztőbizottság:

Balogh Miklós (Budapest), Budai Katalin (Budapest)
Rácz Péter (Balatonfüred), Kovács András (Balatonfüred)

Szerkesztőbizottsági titkár:

Cserép László (Balatonfüred)

Lapterv és tördelés:

Nautilus Multimédia

Megjelenik évente négyszer

Egy szám ára: 300 Ft

Megvásárolható: Balatonfüreden a városi könyvtárban, a Vaszary-villában, Veszprémben a Belvárosi Üzletházban,
Budapesten a Petőfi Irodalmi Múzeumban,
valamint megrendelhető az alapítványnál postai úton, postaköltséggel

163/985/1/2008

HU ISSN 1789-9265